

Ahbar

*Official Journal of Atatürk University, Faculty of Letters,
Department of History*

Issue 2 • November 2024

EISSN 3023-8250

www.dergipark.org.tr/en/pub/ahbar

EDITOR-IN-CHIEF / BAŞ EDITÖR

Ahmet Safa YILDIRIM

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

EDITORS / EDITÖRLER

Ensar MACİT

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Fatih KORKMAZ

Turkish-Armenian Relations Research Center,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma
Merkezi, Erzurum, Türkiye

Savaş EĞİLMEZ

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Yunus Emre AYDIN

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

TURKISH LANGUAGE EDITOR / TÜRKÇE DİL EDITÖRÜ

Fatih EKİCİ

Department of Modern Turkish Dialects and
Literatures, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

FOREIGN LANGUAGE EDITORS / YABANCI DİL EDITÖRLERİ

İsmail AVCU

Department of English Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı
Bölümü,
Erzurum, Türkiye

Rahman ÖZDEMİR

Department of Russian Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Abdul Metin ÇELİKBİLEK

Department of History, Selçuk University, Konya,
Türkiye
Selçuk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye

Ahmet USTA

Department of History,
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, İstanbul,
Türkiye
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih
Bölümü, İstanbul, Türkiye

Ali Osman KARATAY

Researchs Institute of Turkish World, Ege University,
İzmir, Türkiye
Ege Üniversitesi- Türk Dünyası Araştırmaları
Merkezi, İzmir, Türkiye

Bayram Arif KÖSE

Department of History,
Artvin Çoruh University, Artvin, Türkiye
Artvin Çoruh Üniversitesi- Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Derya COŞKUN

Department of History,
Erzurum Technical University, Erzurum, Türkiye
Erzurum Teknik Üniversitesi- Tarih Bölümü,
Erzurum, Türkiye

Ercan CENGİZ

Department of History,
Kars Kafkas University, Kars, Türkiye
Kars Kafkas Üniversitesi- Tarih Bölümü, Kars,
Türkiye

Erkan GÖKSU

Department of History,
Dokuz Eylül University, İzmir, Türkiye
Dokuz Eylül Üniversitesi- Tarih Bölümü, İzmir,
Türkiye

Gülseren FERMANOĞLU

Department of History,
Mimar Sinan Fine Arts University, İstanbul, Türkiye
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi- Tarih
Bölümü, İstanbul, Türkiye

Haldun ÖZKAN

Department of History of Art,
Ataturk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum,
Türkiye

İlyas KEMALOĞLU

Department of History,
Marmara University, İstanbul, Türkiye
Marmara Üniversitesi- Tarih Bölümü, İstanbul,
Türkiye

Kemal TAŞCI

Department of History,
Erzincan Binali Yıldırım University, Erzincan, Türkiye
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi- Tarih Bölümü,
Erzincan, Türkiye

Murat ÖZTÜRK

Department of History,
İstanbul University, İstanbul, Türkiye
İstanbul Üniversitesi- Tarih Bölümü, İstanbul,
Türkiye

Necmettin AYAN

Department of History,
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Türkiye
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi- Tarih Bölümü,
Ankara, Türkiye

Özgür TOKAN

Department of History,
Bartın University, Bartın, Türkiye
Bartın Üniversitesi- Tarih Bölümü, Bartın, Türkiye

Serkan ACAR

Department of History,
Ege University, İzmir, Türkiye
Ege Üniversitesi- Tarih Bölümü, İzmir, Türkiye

Süleyman ÇİĞDEM

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Tuba TOMBULOĞLU

Department of History,
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Türkiye
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi- Tarih Bölümü,
Ankara, Türkiye

Yasemin AKTAŞ

Department of History,
Bayburt University, Bayburt, Türkiye
Bayburt Üniversitesi- Tarih Bölümü, Bayburt,
Türkiye

Yasin TOPALOĞLU

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Zeynep GÜNGÖR

Department of History,
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
Akdeniz Üniversitesi- Tarih Bölümü, Antalya, Türkiye

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Ahmet Ali BAYHAN

Department of Art History, Ordu University, Ordu, Türkiye
Ordu Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ordu, Türkiye

Altan ÇETİN

Department of History, Anadolu University, Eskişehir, Türkiye
Anadolu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Ayşe ATICI ARAYANCAN

Department of History, Osmaniye Korkut Ata University, Osmaniye, Türkiye
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Tarih Bölümü, Osmaniye, Türkiye

Ayşe Dudu KUŞÇU

Department of History, Necmettin Erbakan University, Konya, Türkiye
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye

Cihan GENÇTÜRK

Department of History and Arts of Islam, Batman University, Batman, Türkiye
Batman Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Batman, Türkiye

Cihan PİYADEOĞLU

Department of History, İstanbul Medeniyet University, İstanbul, Türkiye
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Coşkun ERDOĞAN

Department of History, Ataturk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Kamil YAVUZ

Department of History, Ordu University, Ordu, Türkiye
Ordu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye

Kazım PAYDAŞ

Department of History, Harran University, Şanlıurfa, Türkiye
Harran Üniversitesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye

Muhittin KAPANŞAHİN

Department of History, Karabük University, Karabük, Türkiye
Karabük Üniversitesi, Tarih Bölümü, Karabük, Türkiye

Mualla UYDU YÜCEL

Department of History, İstanbul University, İstanbul, Türkiye
İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Murat KEÇİŞ

Department of History, Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, Türkiye
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Tarih Bölümü, Muğla, Türkiye

Murat ÖZKAN

Department of History, Ordu University, Ordu, Türkiye
Ordu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye

Murat SERDAR

Department of History, Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat, Türkiye
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tokat, Türkiye

Musa Şamil YÜKSEL

Department of History, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Türkiye
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

Nadir ÖZKUYUMCU

Department of History, Manisa Celal Bayar University, Manisa, Türkiye
Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tarih Bölümü, Manisa, Türkiye

Nagehan KÜÇÜKYILDIZ

Department of History, Artvin Çoruh University, Artvin, Turkey
Artvin Çoruh Üniversitesi, Tarih Bölümü, Artvin, Türkiye

Osman Gazi ÖZGÜDENLİ

Department of Turkish History, Marmara University, İstanbul, Türkiye
Marmara Üniversitesi, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Ömer SUBAŞI

Department of History, Ataturk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Özkan DAYI

Department of History, Bayburt University, Bayburt, Türkiye
Bayburt Üniversitesi, Tarih Bölümü, Bayburt, Türkiye

Pınar ÜLGEN

Department of History, Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat, Turkey
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tokat, Türkiye

Sefer SOLMAZ

Department of History, Selçuk University, Konya, Türkiye
Selçuk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye

Suat VURAL

Department of History, Ardahan University, Ardahan, Türkiye
Ardahan Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ardahan, Türkiye

Süleyman ÖZBEK

Department of History, Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Türkiye
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü, Türkiye

Yavuz DELİBALTA

Department of History, Kafkas University, Kars, Türkiye
Kafkas Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kars, Türkiye

Yusuf AYÖNÜ

Department of History, Ege University, İzmir, Türkiye
Ege Üniversitesi, Tarih Bölümü, İzmir, Türkiye

AIMS AND SCOPE

Ahbar is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is official publication of the Atatürk University department of history and published biannually on May, and November. The publication languages of the journal are Turkish (and other Turkic language), English and Russian (or Cyrillic). Ahbar aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in Medieval History. The journal publishes original articles, reviews, care reports, and letters to the editors that are prepared in accordance with ethical guidelines. The scope of the journal includes but limited to medieval history and art.

The target audience of the journal includes researchers and specialists who are interested or working in all fields of Turkish language. Ahbar is national peer-reviewed journal.

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE) Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Ahbar is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://dergipark.org.tr/en/pub/ahbar>. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at www.dergipark.org.tr/en/pub/ahbar/writing-rules

AMAÇ VE KAPSAM

Ahbar, bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Atatürk Üniversitesi Tarih Bölümü'nün açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır.

Derginin yayın dilleri Türkçe (ve diğer Türk dilleri), İngilizce ve Rusça (veya Kiril)dir.

Ahbar, Orta Çağ Tarihi alanında en yüksek bilimsel düzeyde makaleler yayınlamakla literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Dergi, etik kurallara uygun olarak hazırlanmış özgün makaleler, derlemeler, bakım raporları ve editörlere mektuplar yayınlar. Derginin kapsamı Orta Çağ Tarihi ve Sanatıdır.

Derginin hedef kitle, Orta Çağ Tarihinin her alanına ilgi duyan veya çalışan araştırmacı ve uzmanlardır.

Ahbar **ulusal hakemli** bir dergidir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. Ahbar dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen ifadeler veya görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

Ahbar yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahbar> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Ahbar içeriği, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari (CC BYNC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna www.dergipark.org.tr/tr/pub/ahbar/writing-rules adresinden ulaşabilirsiniz.

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

Ahmet Safa YILDIRIM

Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye

✉ ahmet.yildirim@atauni.edu.tr

✉ ahbar@atauni.edu.tr

🌐 www.dergipark.org.tr/en/pub/ahbar

☎ +90 442 231 81 08

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

☎ +90 442 231 15 16

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- 1** **Musul ve Halep Hamdânîleri**
Hamdanids of al-Mawsil and Aleppo
Ömer TOKUŞ
- 15** **Protē (Kinaliada) Adası'na Sürgün Edilen "Türk" Asıllı Bir Strategos: Bardanes Tourkos**
A Strategos of "Turk" Origin Exiled to The Island of Protē (Kinaliada): Bardanes Tourkos
Cüneyt GÜNEŞ
- 24** **İbn Fadlân Seyahatnamesine Göre Abbâsî Diplomasisi ve İdari Mekanizması**
Abbasid Diplomacy and Administrative Mechanism According to Ibn Fadlân's Travelogue
Abdullah BURGU
- 36** **Orta Çağ Tarihi Kaynaklarına Göre Kelkit Havalisinde Türkler (XI.-XIII. Yüzyıllar)**
Turks in Kelkit Region According to Medieval Historical Sources (XIth-XIIIth Centuries)
Bekir SARIYILDIZ
- 42** **II. Baudouin'in Esaret Süreci**
The Captivity Process of Baudouin II
Suat ÇİFTÇİ

Ömer TOKUŞ
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Bingöl, Türkiye
Department of History, Faculty of Science and
Letters, Bingöl University, Bingöl, Türkiye
otokus@bingol.edu.tr

Bu çalışma, 2006'da Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Hamdânîler (Siyasî, İçtimai, İlmî ve Kültürel Hayat)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş ve geliştirilmiştir.

Geliş Tarihi/Received 14.09.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested 30.10.2024
Son Revizyon/Last Revision 01.11.2024
Kabul Tarihi/Accepted 01.11.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 15.11.2024

Atf:
Tokuş, Ömer. "Musul ve Halep Hamdânîleri".
Ahbar, sy.2 (Kasım 2024): 1-14.

Cite this article:
Tokuş, Ömer. "Hamdanids of al-Mawsil and Aleppo". *Ahbar*, no.2 (November 2024): 1-14.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Musul ve Halep Hamdânîleri

Hamdanids of al-Mawsil and Aleppo

Öz

Soyları Arap Benî Tağlib Kabilesi'ne dayanan Hamdân b. Hamdûn'un neslinden gelen Hamdânîler, Benî Hamdân, Hamdâniyyûn ve Al-i Hamdân gibi isimlerle anılmaktadırlar. IX. yüzyılın sonlarında el-Cezîre bölgesinde Abbâsîlere karşı düşmanca faaliyetler yürüten Haricîler ile birlikte hareket eden Hamdânîler, X. asrın ilk yıllarından itibaren Abbâsîlerin sık sık yardımına başvurduğu siyasî oluşumlardan biri olmuşlardır. Nâsîrüddevle Hasan'ın kardeşi Seyfüddevle Ali'nin 333'te (944) Bilâdü's-Şâm'ın kuzeyinde bulunan Halep'e hâkim olması ile Halep Hamdânîlerinin kuruluşuna giden yol açılmıştır. Önceleri ağabeyi Nâsîrüddevle Hasan ile birlikte hareket ettiği anlaşılan Seyfüddevle Ali, Halep'e hâkim olduktan sonra yönünü Bilâdü's-Şâm'ın kuzeyinde Müslüman-Bizans hududuna çevirmiştir. Seyfüddevle Ali'nin Halep'e yerleştiği zamanda Bizans, gücünü toparlayarak Kilikya ve Biladü's-Şâm topraklarını ele geçirmeye yönelik faaliyetlerini artırmıştır. Bütün olumsuzluklara rağmen Bizans'ın ilerleyişi karşısında sağlam bir set oluşturan Seyfüddevle Ali, Halep'e kadar ulaşan Bizans saldırılarının gölgesinde 356'da (967) vefat etmiştir. Seyfüddevle Ali'nin ölümünden sonra çocuklarının siyasî ve askerî tecrübeden yoksun olmaları Hamdânîleri zayıflatmıştır. Söz konusu bu olumsuzluklara Hamdânî aile bireyleri ve yöneticiler arasında yaşanan çekişmeler ve artan Bizans ile Fâtîmî saldırıları eklenince Hamdânîler için çöküş kaçınılmaz olmuştur. Bu çalışmada, Musul ile Halep'e hâkim olan Hamdânîlerin siyasî ve askerî faaliyetleri açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Benî Tağlib, Hamdânîler, Musul, Halep, Nâsîrüddevle Hasan, Seyfüddevle Ali

Abstract

The Hamdanids, descended from Hamdan b. Hamdun, whose ancestry goes back to the Arab Banu Taghlib tribe, are known by names such as Banu Hamdan, Hamdaniyyun and Al-i Hamdan. The Hamdanids, who acted together with the Kharidjites who carried out hostile activities against the Abbasids in the al-Djazira region at the end of the ninth century, were one of the factors whose help the Abbasids frequently sought from the early years of the tenth century. With the takeover of Aleppo, located North of Bilad al-Sham, by Sayf al-dawlah Ali, brother of Nasir al-dawla Hasan, in 333 (944), the way for establishment of the Hamdanids of Aleppo was opened. Sayf al-dawla Ali, who was understood to have initially acted together with his elder brother Nasir al-dawlah Hasan, turned his attention to the Muslim-Byzantine border North of Bilad al-Sham after taking control of Aleppo. When Sayf al-dawlah Ali settled in Aleppo, Byzantine regained its strength and increased its activities to capture the lands of Cilicia and Bilad al-Sham. Sayf al-dawlah Ali, who formed a solid barrier against the advance of Byzantine despite all the negativities, died in 356 (967) under the shadow of the Byzantine attacks that reached as far as Aleppo. After the death of Sayf al-dawlah Ali, the Hamdanids were weakened by the lack of political and military experience of her children. When these negativities were added to the conflicts between the Hamdanids family members and administrators and increasing attacks of the Byzantine and Fatimids, the collapse of the Hamdanids became inevitable. In this study, the political and military activities of the Hamdanids who dominated al-Mawsil and Aleppo were tried to be clarified.

Keywords: Banu Taghlib, Hamdanids, al-Mawsil, Aleppo, Nasir ad-dawlah Hasan, Sayf al-dawlah Ali

Giriş

Ataları Ebü'l-Abbâs Hamdân b. Hamdûn'dan dolayı Hamdâniyyûn, Al-i Hamdân ve Benî Hamdân olarak tesmiye edilen Hamdânîler, Arap orijinli olan ve kökleri Adnânîlere uzanan Benî Tağlib b. Vâ'il Kabilesi'ne mensupturlar¹. Söz konusu kabile önceleri Tihâme, Necid, Hicaz, Biladü's-Şâm ve Irak toprakları arasında meskûn iken² İslâmiyet'in intişarı ile Rakka, Musul, Nusaybin, Mardin, Sincâr, Berka'id gibi el-Cezîre'ye bağlı şehirlere yayılmışlardır³. Hamdân b. Hamdûn'un Ebü'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân, Ebû İshâk İbrahim, Ebü'l-Alâ Saîd, Ebü'l-Velîd Süleyman el-Harûn, Ebü's-Sürâyâ Nasr, Ali, Ebû Ali el-Hüseyn ve Ebû Süleymân Dâvud adında sekiz oğlu bulunmaktadır⁴. Siyasî faaliyetlerine Haricîler ile yaptığı ittifaklar⁵ ile başlayan Hamdân b. Hamdûn, Mardin'e kadar ilerleyerek 272'de (885) Mardin Kalesi'ni (Bâzü'l-Eşheb) ele geçirip bundan sonraki etkinlikleri için burayı bir üs olarak kullanmaya başlamıştır⁶. Siyasî ve askerî açıdan Abbâsîlere karşı önemli başarılar kazanan Hamdân, çözülmeyi durdurmak için yeni bir mücadele başlatan Mutazid döneminde (279-289/892-902) kendisini ispatlamış olmasına rağmen halife ile yaptığı savaşları kaybederek çocukları ile birlikte Abbâsîlere bağlanmış ve bilahare hapsedilmiştir (282/895). Oğlu Hüseyin b. Hamdân'ın Haricî Hârûn eş-Şârî'yi esir alarak halifeye göndermesinden sonra serbest bırakılmıştır⁷. Müteakiben Hamdân'ın çocukları Ebü'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân ve kardeşi Hüseyin b. Hamdân'ın kabilenin liderleri olarak temayüz etmeye başladıklarına şahit olunmaktadır. Bilhassa Müktefi (289-295/902-908), Ebü'l-Heycâ Abdullah b. Hamdân'ı Karmatî el-Hüseyn b. Zekeriyâ'ya karşı elde ettiği başarıdan ve Mısır'ın Tolunoğullarından alınmasındaki desteğinden dolayı 292'de (905) Musul'a âmil tayin ederek Hamdânîlerin siyasî ve idarî ikballerine yönelik önemli bir karar vermiştir⁸. Muktedir'in hilafetinde (295-320/908-932) de Hamdânî aile fertlerinin askerî yardımları Abbâsîler tarafından mükâfatlandırılmış ve bu gaye ile 297'de (910) Hüseyin b. Hamdân Kum ve Kâşân valiliğine, 307'de (920) İbrahim b. Hamdân Diyâr-ı Rebia'ya, 312'de (925) ise Saîd b. Hamdân Nihavend'e tanzif edilmiştir⁹.

Ebü'l-Heycâ Abdullah ise 293'te (905) Musul valiliği görevine getirilmiştir¹⁰. Ancak kardeşi Hüseyin b. Hamdân 296'da (909) Muktedir'in tahttan indirilerek yerine İbnü'l-Mu'tez'in getirilmesine yönelik tertip edilen başarısız bir darbe girişimi içinde yer almıştır. Bu nedenle kendisi için endişelenen Hüseyin b. Hamdân, el-Cezîre'ye doğru yola koyulunca Muktedir, onu yakalaması için Musul valisi kardeşi Ebü'l-Heycâ'yı görevlendirmiştir. Ebü'l-Heycâ, verilen emri yerine getirerek kardeşi

¹ İbnü'l-Ezrak, *Târîhü Meyyâfârikîn*, thk. Kerîm Fârûk el-Hûlî-Yusuf Baluken, (İstanbul: Nubihar, 2014), 418; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye bi'l-Mevsil ve Haleb ve Diyâr-ı Bekr ve's-suğûr*, thk. Temîme er-Ravvâf, (Dimaşk: Dâru Hassân, 1985), 11; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*, thk. İhsan Abbas, c. 2, (Beyrut: Dârü Sâdr, t.y.), 114; Marius Canard, *Historie de la Dynastie des H'amdâniides de Jazîra et de Syrie*, (Alger: Publications de la Faculté des Letters D'Alger, 1951), 287; Faysal es-Sâmîr, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye fî'l-Mevsil ve Haleb*, c. 1, (Bağdat: Matba'atü'l-İmân 1970), 38; Ahmed Udvân, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, (Libya: Münşeâtü's-Şa'biye 1981), 73; Marius Canard, "Hamdanids", *Encyclopaedia of Islam*, c. 3, (Leiden: Brill, 1971), 126; M. Sobernheim, "Hamdaniler", *Millî Eğitim İslam Ansiklopedisi*, c. 5/1, (Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 179; Ömer Tokuş, *Hamdânîler (Siyasî, İçtimaî, İlmî ve Kültürel Hayat)*, (Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2006), 10-11; Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2008), 201.

² es-Sâmîr, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, 1/48; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 201.

³ Canard, *Historie de la Dynastie des H'amdâniides*, 290; Udvân, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, 74.

⁴ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 14; es-Sâmîr, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, 1:44; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 201.

⁵ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, thk. Ahmed Abdullah Mahmûd, c. 2, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 68, 84, 92.

⁶ es-Sâmîr, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, 1:67; Canard, *Historie de la Dynastie des H'amdâniides*, 291; Canard, "Hamdanids", 3:126; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdaniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 15, (İstanbul: İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 446.

⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça, c. 7, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 391-392; es-Sâmîr, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, 1/86.

⁸ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:172; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 7/449-456; Canard, "Hamdanids", 3:126; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Hamdân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), s. 103; M. TH. Houtsma, "Abdullah", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 1, (Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 32; Karaarslan, "Hamdaniler", 15:446; Clifford Edmund Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, çev. E. Merçil ve M. İpşirli, (İstanbul: Kaknûs Yayınları, 1980), 63; Abdullah Ekinci, *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatîler (Ortadoğu'da İlk Sosyalist Yapılanma)*, (Ankara: Odak Yayınevi, 2005) 143-158.

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça, c. 8, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 19-22, 50-51, 53-54; Ömer Telliöğlü, *Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın Cami'ü'Düvel'inden Hamdaniler Kısımının Metin Neşri ve Tercümesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 40; Canard, "Hamdanids", 3:126; Sobernheim, "Hamdaniler", 5/1:179; T.H. Weir, "Hüseyn", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. 5/1, (Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 641; Karaarslan, "Hamdaniler", 15:446.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 7:449.

ile iki kez karşılaşmış ve her iki savaşta da onu mağlup ederek Musul'a dönmüştür. Halifeye karşı mücadelenin anlamsız olduğunu düşünen Hüseyin b. Hamdân, kardeşi İbrahim'i vezir İbnü'l-Furât'a göndererek af talebinde bulunmuştur. Bu isteği kabul edilen Hüseyin b. Hamdân 296'da (908-909) Kum ve Kâşân valiliğine tayin edilmiştir¹¹. Hüseyin b. Hamdân, 298'de (910-911) yeniden Bağdat'a gelmiş ve halife tarafından Diyâr-ı Rebia valiliğine getirilmiştir. Bu vazifeyi üstlendikten birkaç yıl sonra 301'de (913) Tarsûs yönünde Bizans üzerine gaza yaparak çok sayıda ganimet ve esir ile geri dönmüştür. Musul valiliğini yapmakta olan Ebü'l-Heycâ ise Safer 301'de (Eylül/Ekim 913) görevinden alınmış olmasına rağmen 302'de (914) yeniden Musul valisi olmuştur¹². Hüseyin b. Hamdân'ın 303'te (916) kardeşi Ebü'l-Heycâ'nın Musul valiliğini kabul etmeyerek Bağdat'a ödemesi gereken vergiyi göndermemesi kardeşler arasında rekabet olduğuna delalet etmektedir. Bu hadiseden dolayı halifenin gönderdiği ordu tarafından mağlup ve esir edilen Hüseyin b. Hamdân, Bağdat'a getirilerek hapse atılmıştır. Ailenin bütün fertlerine karşı güven sorunu olan halife, Hüseyin'in dışında Ebü'l-Heycâ, İbrahim ve diğer Hamdânî aile bireylerini de tevkif etmiştir. Halife, yapmış olduğu değerlendirme sonucunda 305'te (917) Hamdân'ın öteki çocuklarını serbest bırakmasına rağmen Hüseyin'in tutukluluk halini devam ettirmiştir¹³. Bu sırada vezir Ali b. el-Furât ile irtibata geçerek halifeye karşı yeni bir girişimde yer alan Hüseyin, 306'da (918) hapiste öldürülmüştür¹⁴.

Halife, serbest bıraktığı Ebü'l-Heycâ'yı Dinever ve Horasan taraflarında ortaya çıkan isyanları bastırmak için görevlendirirken kardeşleri Ebü's-Sürâyâ ve Ebü'l-Alâ'ya da hilat vermiştir. Halifenin itimadını kazanmak isteyen Ebü'l-Heycâ kendisine verilen bu vazifeyi bihakkin ifa ederek Bağdat'a dönmüştür¹⁵. Halife 312'de (924) Mekke ve Kûfe yolu üzerinde saldırılarda bulunan ve Hacılar için büyük tehdit oluşturduğu için haccın yapılmasına engel olan Karmatîleri cezalandırmak için yine Ebü'l-Heycâ'nın yardımına müracaat etmiştir. Söz konusu tehdidi sonlandırmak amacıyla yola koyulan Ebü'l-Heycâ, Ebû Tâhir el-Cennâbî karşısında mağlup olarak esir düşmüş ve bilahare serbest bırakılmıştır¹⁶.

Benî Hamdân'ın savaşçı özelliğinden istifade etmek isteyen Muktedir, 314'te (926) Ebü'l-Heycâ'yı Musul'a tayin ederek ona Horasan yolunun emniyetini sağlama görevini vermiştir. Bağdat'tan uzaklaştığı takdirde buradaki görevlilerin desiseleri sonucunda halife ile arasının bozulacağını ve azledileceğini düşünen Ebü'l-Heycâ, Musul'a gitmemiş ve yerine naib olarak oğlu Hasan'ı gönderip ona Musul'un Bazedbâ ve Kırdâ şehirlerinin haracını vermiştir¹⁷. Bütün bu müspet ilişkilere rağmen Ebü'l-Heycâ'nın 317'de (929) Muktedir'in tahttan indirilerek yerine kardeşi el-Kâhîr'in geçirilmesine yönelik bir girişimde yer alması, onun hayatına mal olmuştur¹⁸.

Musul Hamdânîleri (317-369/929-979)

Hamdânîlerin Musul valiliği 293'te (905) Müktefî'nin Ebü'l-Heycâ'yı Musul'a tayin etmesi ile başlamıştır. Söz konusu tarihi buradaki hâkimiyetlerinin zaman zaman kesintiye uğramasından dolayı Hamdânîlerin kuruluş tarihi olarak kabul etmek doğru değildir. Musul Hamdânîlerinin kurucusu Ebü'l-Heycâ Abdullah'ın oğlu Nâsîrüddevle Hasan'dır. Ebü'l-Heycâ'nın öldürülmesinden sonra Muktedir, Musul valisi Nahrîr es-Sağîr'in vefatıyla Musul'un yanı sıra Bâzedbâ, Kırdâ ve çevresini Nâsîrüddevle Hasan'a vermiştir (317/929)¹⁹. Ancak halife, çok geçmeden Rebiyülevvel 318'de (Nisan-Mayıs 930) azlettiği Nâsîrüddevle Hasan'ın yerine amcaları Saîd ve Nasr'ı tayin etmiştir. Öte yandan Diyâr-ı Rebia, Nusaybin, Sincâr, el-Hâbûr,

¹¹ Taberî, *Târîhü't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, c. 10, (Kahire: Dârü'l-Ma'arif bi-Mısır, t.y.), 141; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:19-22.

¹² Taberî, *Târîhü't-Taberî*, 10:147; Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:195; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8/68, 79; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hüseyin b. Hamdân b. Hamdûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 548-549.

¹³ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:195-196; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve teâkübü'l-himem*, c. 5, thk. Ebü'l-Kâsım İmâmî, (Tahran: Suruş, 1998), 90, 108; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:81-82, 94; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 12-13.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:95-96; Sami el-Keyyâlî, *Seyfüddevle ve Asrû'l-Hamdaniyyin*, (Haleb: Matbaatü'l-Hadise, 1939), 23; es-Sâmîr, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*, 1:118; Canard, "Hamdanids", 3:126; Weir, "Hüseyin", 5/1: 641; Karaarslan, "Hamdaniler", 15:446.

¹⁵ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:206; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5:131.

¹⁶ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:213; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5:206.

¹⁷ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:216-217; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:140.

¹⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5:264-269; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:179; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 13-14; el-Keyyâlî, *Seyfüddevle ve Asrû'l-Hamdaniyyin*, 24; Canard, "Hamdanids", 3:126; Houtsma, "Abdullah", 1:32.

¹⁹ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:224; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5:269-270; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:179; Ahmet Güner "Nâsîrüddevle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 32, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 402-403.

Re'sül'l-Ayn, Meyyâfârikîn ve Erzen gibi şehirler de muayyen mal mukabilinde Hasan'a bırakılmıştır²⁰. Bu değişime rağmen Musul'dan ayrılmadığı anlaşılan Nâsirüddeve Hasan, üzerine gönderilen Mu'nis el-Hâdim komutasındaki Abbâsî kuvvetlerini hezimete uğratmıştır (320/932)²¹.

Musul'da hâkimiyetini sürdüren Nâsirüddeve Hasan, bir süre sonra amcası Ebü'l-Alâ Saîd'in müdahalesi ile karşılaşmıştır. Ebü'l-Alâ Saîd, Musul ve Diyâr-ı Rebia'nın idaresini Râzî'den (318-329/934-940) belirli bir bedel karşılığında satın almıştır. Söz konusu oldubittiyi kabul etmeyen Nâsirüddeve Hasan'ın, Musul'a gelen amcası Ebü'l-Alâ Saîd'i öldürmesi karşısında Râzî, İbn Mukle komutasında Musul'a askerî birlikler sevk etmiştir. Mezkûr kuvvetler Musul'a girmelerine rağmen burada uzun süre kalamamış ve İbn Mukle'nin çekilmesinin ardından Nâsirüddeve Hasan yeniden Musul'a dönerek halifeden af talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine halife yıllık 70 bin dinar vermesi koşuluyla Musul merkez olmak üzere Amid'den Tirkît'e kadar uzanan bölgenin idaresini ona vermiştir (323/935)²².

Musul'a hâkim olan Hasan, merkezini ve emîrliğini sağlam temeller üzerine bina etmek için birtakım çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla öncelikle verimi ve gelirleri artırmak amacıyla ziraî ıslahatlar gerçekleştirmiştir. Bu girişim Musul'a gelecek vergilerin artmasını sağlamış, Hasan'ın servetinde ve maiyetinde artışı da beraberinde getirmiştir. Bunun sonucu olarak da halife Musul'da kurulan bu yeni siyasî teşekkülün tanımak zorunda kalmıştır²³.

IX. asrın ilk yarısında Abbâsîlerin siyasî ve askerî güçlerini kaybetmesi üzerine emîrül-ümerâ adı verilen yeni bir kurum ihdas edilmiştir²⁴. Abbâsîlerin vezirlik kurumunun önemini yitirmesi ve idarede yaşanan kaosu sonlandırmak amacıyla kurdukları bu müessese, kısa süre içinde yeni bir rekabet mecrasına dönüşmüştür. Nitekim Râzî tarafından 324'te (926) emîrül-ümerâ makamına getirilen İbn Râik'in²⁵ mağlup edilerek Bağdat'tan uzaklaştırılması esnasında oluşan mali sorunlardan Nâsirüddeve Hasan da istifade etmiştir. Mücadelelerden dolayı hazinenin boşaldığı ve askerlerin maaşlarının dahi ödenemediği bu süreçte Musul valisi Nâsirüddeve Hasan da ödenmesi gereken vergileri Bağdat'a göndermekten imtina etmiştir. Bunun üzerine Râzî, Nâsirüddeve Hasan'ı cezalandırmak ve söz konusu meblağı tahsil etmek amacıyla emîrül-ümerâ Beckem ile Musul'a yürüyerek kenti kontrol altına almıştır. Halife'nin Bağdat'tan uzaklaştığını gören İbn Râik'in Bağdat'a yönelmesi ile Râzî, Musul'u 500 bin dirhem mukabilinde Nâsirüddeve Hasan'a bırakmıştır²⁶.

Râzî ve Beckem'in 329'da (940) vefatından²⁷ sonra yerine geçen Müttakî (329-333/940-944) zamanında Bağdat'ta iç çekişmeler arttığı için İbn Râik ikinci kez emîrül-ümerâ mansıbına getirmiştir. Berîdîlerin baskılarının artırması nedeniyle halife, İbn Râik ile Musul'a iltica ederek Nâsirüddeve Hasan'dan yardım istemiştir. Musul'daki ikametlerinden istifade eden Nâsirüddeve Hasan, İbn Râik'i öldürerek emîrül-ümerâ makamına getirilmiştir (330/942). Atamanın gerçekleştiği sırada halife Hasan'a Nâsirüddeve, kardeşi Ali'ye de Seyfüddeve lakaplarını tevcih etmiş ve birlikte Bağdat'a doğru yola koyulmuşlardır²⁸.

Bağdat'a gelen Nâsirüddeve Hasan, öncelikle Berîdîlerin sebep olduğu kargaşayı sonlandırmış ve akabinde mali birtakım reformlar gerçekleştirerek "ibrîziye" adı verilen para darp etmiştir. Bozulan mali dengeyi kurmak amacıyla yeni vergiler getiren Nâsirüddeve Hasan'ın bu tutumu zaten ekonomik anlamda büyük zorluklara duçar olan halkın tepkisini çekmiştir. Bunun üzerine Tüzün komutasında isyan eden Türkler, halktan aldıkları destek ile yaklaşık on üç ay beş gün emîrül-ümerâ görevini uhdesinde bulunduran Nâsirüddeve Hasan'ı Bağdat'tan uzaklaştırmaya muvaffak olmuşlardır (331/943)²⁹.

²⁰ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:225-226; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:181.

²¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5:315-316.

²² Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:246-247; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5:416-422; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:257-258; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 14-15; Ebü'l-Fidâ, *Tarihu Ebi'l-Fida*, thk. Mahmud Deyyub, c. 1, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 46; İbnü'l-Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin, c. 11, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 290.

²³ Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 226.

²⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "Emîrül-Ümerâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 158-159.

²⁵ Yahya b. Saîd el-Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî el-ma'rûf bi-silati târihi otîhâ*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Trablus: Curûs Burs, 1990), 22.

²⁶ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:256-257; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:13-16; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:269-270, 300-301.

²⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:26, 40.

²⁸ es-Sulî, *Ahbârü'r-Razî-billâh ve'l-Müttakî-lillâh ev; Târîhü'd-Devleti'l-Abbasiyye min sene 322 ila 333 min Kitâbi'l-Evrâk*, thk. J. Heyworth Dunne, (Beyrut 1983), 228; Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:262-263, 267; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:52-53, 59-61; el-Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî*, 36-39; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:323-324; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 17-18; İbnü'l-Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11:350-51; Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 125; Canard, "Hamdanids", 3:127; Aynı mlf., *Historie de la Dynastie des H'amdaniides*, 441.

²⁹ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:269-271; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:70-73; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*,

Bağdat'a yerleşen Tüzün, halifenin bütün yetkilerini elinden almış ve yönetime tek başına hâkim olmuştur. Baskıların artması üzerine Müttakî maiyeti ve ailesi ile birlikte Musul'a giderek Hamdânîlerden yardım istemiştir. Halifenin bu harekâtından dolayı Musul'a saldıran Tüzün şehri ele geçirmiş ve Hamdânîleri Nusaybin'e kadar takip ettiği için halife de Rakka'ya gitmek zorunda kalmıştır (332/944). Daha sonra yapılan görüşmeler ile Bağdat'a dönmeyi kabul eden halife, azledilerek halifelğe oğlu Müstekfî (333-334/944-946) getirilmiştir³⁰.

Tüzün'un 334'te (946) ölümüyle yerine geçen kâtibi İbn Şîrîzâd'ın yeni vergiler ihdas etmesi üzerine bazı emîrler, bu sırada doğuda zuhur eden ve Bağdat'ı ele geçirmek için fırsat kollayan Büveyhî emîri Ahmed b. Büveyhî yeni kurtarıcı olarak Bağdat'a davet etmişlerdir. Ahmed b. Büveyhî 11 Cemaziyelahir 334'te (18 Ocak 946) Bağdat'a girerek duruma el koymuştur. Halife ise Bağdat'a gelen Ahmed b. Büveyhî emîrî'ü-ümerâ tayin ederek ona Muizzüddeve, kardeşi Ali'ye İmaddüddeve, Hasan'a da Rüküddeve lakaplarını vermiştir³¹.

Büveyhîlerin Bağdat'ı kontrol altına almasından sonra dikkatlerini Bağdat'a mücavir şehir ve beldelere çevirmesi Hamdânî-Büveyhî mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Mezkûr yıl içinde Nâsîrüddevle'nin bağımsız hareket ettiğine dair haberlerin alınması ve ödemesi gereken vergileri Bağdat'a göndermemesinden dolayı Muizzüddeve Musul'a askerî unsurlar sevk etmiştir. Öte yandan Nâsîrüddevle de Musul'dan Bağdat'a hareket ederek Büveyhîleri buradan uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Bu maksatla gönderdiği kardeşi Câbir b. Abdullah b. Hamdân 334'te (946) Bağdat'a girerek yönetime el koymuştur. Muizzüddeve de bu gelişmeler karşısında Hamdânîlere tabi olan Tikrî'ti alıp yağmalayarak Bağdat'ın batı cihetinde bulunan Kerh'te konaklamıştır. Büveyhîlere karşı tutunamayan Nâsîrüddevle Hasan, Bağdat önlere ayrılarak Ukberâ'ya geçmiş ve burada taraflar arasında yapılan görüşmeler sonucunda anlaşma yapılmıştır. Buna göre; Tikrî't ve onun kuzeyindeki toprakların Nâsîrüddevle Hasan'a bırakılması kararlaştırılmıştır (335/946)³².

Nâsîrüddevle Hasan, 337'de (948-949) göndermesi gereken vergiyi ödemekte ağır davranınca Muizzüddeve, ikinci kez Musul'a yürümüş ve 80 milyon dirhem mukabilinde yeni bir anlaşma akdedilmiştir³³. 345 (956) yılına kadar taraflar arasında müspet seyreden ilişkiler mezkûr yılda Muizzüddeve'nin Ahvaz'da çıkan bir isyanı bastırmak için Bağdat'tan ayrılmasını fırsat bilen Nâsîrüddevle Hasan'ın Bağdat'a hareket etmesi ile yeniden bozulmuştur. Muizzüddeve'ye karşı direnemeyen Nâsîrüddevle Hasan Musul'a dönmüştür³⁴. Nâsîrüddevle Hasan'ın mutad olduğu üzere Bağdat'a göndermesi gereken vergiyi geciktirmesinden dolayı 347 (958) ve 352 (963) yıllarında Muizzüddeve Musul'a saldırılar icra etmiştir. Nâsîrüddevle Hasan'a güvenmeyen Muizzüddeve 353'te (964) Musul'un idaresini 600 bin dirhem karşılığında oğlu Ebû Tağlib Gazanfer'e vermiştir³⁵.

Hayatının sonlarına doğru Nâsîrüddevle Hasan'ın şahsında bazı menfi değişimlerin ortaya çıktığı kaydedilmektedir. Söz konusu duruma Büveyhîler ile yaptığı mücadelelerdeki başarısızlıkları, Ebû Tağlib'in Musul'un idaresine getirilmesi ve çok sevdiği kardeşi Seyfüddevle Ali'nin ölümünden duyduğu ızdırabın sebep olduğu ileri sürülmektedir³⁶. Nâsîrüddevle Hasan, oğlu Ebû Tağlib Gazanfer (967-979) tarafından tevkif edilerek Musul yakınlarındaki Kevâşî Kalesi'ne hapsedilmiştir (356/967). Bunun üzerine Büveyhî Emîri Bahtiyar, Nâsîrüddevle Hasan'ın elindeki yerleri Ebû Tağlib'e 1.200.000 dirhem karşılığında tevcih etmiştir³⁷. Nâsîrüddevle Hasan ise 12 Rebiyülevvel 358'de (3 Şubat 969) Kevâşî Kalesi'nde vefat etmiş ve naaşı Musul'a getirilerek şehrin doğrusunda bulunan Cebelü't-Tevbe'de defnedilmiştir³⁸.

Nâsîrüddevle Hasan, ardında Ebü'l-Müreccâ Câbir, Ebü'l-Kâsım Hibetullah, Ebü'l-Berekât Lütfullah, Ebü'l-Fevâris Muhammed, Ebü Tâhir İbrahim, Ebü'l-Muzaffer Hamdân, Ebü Abdullah el-Hüseyn, Ebü'l-Matâ' Zülkarneyn, el-Gazanfer

8:336-337; Canard, *Historie de la Dynastie des H'amdaniides*, 443.

³⁰ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:272-273; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:103-106; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:345-346, 356-357.

³¹ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü'l-Mevsil*, 2:277; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:111-112, 114-115; el-Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî*, 73; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:383-385; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 238-239.

³² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:121-124, 139; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 18-19; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:387-389; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 239-241.

³³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:409; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 242.

³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:445-447.

³⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:207-212; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:451-452, 476-478.

³⁶ Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 244.

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:499; Ebü'l-Fida, *Tarihu Ebi'l-Fida*, 1:445.

³⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:295; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:510; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 11:202; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2:116.

Fazlullah Ebû Tağlib İddetüddeve adlı dokuz erkek ve Cemîle ve Aleviyye adında iki kız evlat bırakmıştır³⁹. Nâsirüddeve Hasan'ın ölümünden sonra aile bireyleri arasında yaşanan çekişmeye rağmen Musul Hamdânîlerinin idaresine Ebû Tağlib Gazanfer geçmeyi başarmıştır (360/971)⁴⁰. Hamdânî emîri Ebû Tağlib, babası gibi Büveyhîlerin Irak'taki varlığını tehdit olarak algılamış ve 363'te (974) Bahtiyâr'ın Musul'a hareket etmesinden sonra onun Bağdat'tan ayrılmasını fırsat bilerek Bağdat'a yürümüştür. Bu sırada Bağdat'ta Sebüktegin et-Türkî komutasında Büveyhîlere karşı ortaya çıkan bir isyan dolayısıyla Bahtiyâr, Ebû Tağlib ile anlaşma yaparak Musul'u Hamdânîlere bırakıp Bağdat'a dönmüştür⁴¹. Müteakiben Deylemîler ve Türkler arasında Bağdat'ta ortaya çıkan isyanlara Ebû Tağlib de müdahil olmuş ve yaşananlardan yararlanarak Bağdat'a geçici bir süre girmişse de Alptekin'in müdahalesi ile ricat etmek zorunda kalmıştır⁴².

Adüdüddeve, Bahtiyâr'ın Bağdat hâkimiyetine 364'te (975) müdahale ederek onu tutuklatmış, ancak babasının müdahalesi ile Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalmıştır⁴³. Adüdüddeve babası Rüküddeve'nin ölmesinden sonra Bağdat'ı ele geçirmek için yeniden harekete geçmiştir (366/976)⁴⁴. Bu sırada Musul'a giderek Ebû Tağlib ile ittifak kuran Bahtiyâr ise 367'de (978) Kasru'l-Ciss yakınlarında Adüdüddeve'ye mağlup olarak öldürülmüş, onunla birlikte hareket eden Ebû Tağlib ise Musul'a kaçmıştır⁴⁵. Bu cümleden Adüdüddeve Bağdat'a yerleştikten sonra muarız Bahtiyâr ile birlikte hareket eden Hamdânî emîri Ebû Tağlib'i cezalandırmak için şehre askerî ordu göndermiştir⁴⁶.

Büveyhî kuvvetleri karşısında tutunamayan Ebû Tağlib Musul'u terk edince, Büveyhîler onu takip etmek için Ebû'l-Vefâ komutasında birlikler sevk etmişlerdir. Musul'dan ayrılan Ebû Tağlib, Nusaybin, Meyyâfârikîn, Erzen ve el-Hasaniyye'den Bizans topraklarına girmiş ve Bizans imparatoruna isyan ederek bölgede faaliyette bulunan Bardâs'tan yardım istemiştir. Bardâs'ın Bizans ile mücadele ettiği için destek veremediği Ebû Tağlib, Bizans arazisini terk ederek Amid'e gelmiştir. Kendisini takip eden Ebû'l-Vefâ komutasındaki Büveyhî ordusu ise Diyâr-ı Rebia ve Diyâr-ı Bekr topraklarını ele geçirmiştir. Bunun üzerine Ebû Tağlib de Dimaşk'a gelerek Fâtimî halifesi el-Aziz ile yazışmıştır. El-Aziz'in Mısır'a davetini ret eden Ebû Tağlib, 2 Safer 369'da (29 Ağustos 979) Remle önlerinde Benî Ukayl lideri Dağfel tarafından öldürülmüştür⁴⁷. Ebû Tağlib'in öldürülmesi ile Hamdânîlerin Musul hâkimiyeti sona ermiştir. Ebû Tağlib'in kesilen başı el-Aziz'e⁴⁸, eşi ve kardeşi Cemîle de Halep emîri Sa'düddeve'ye gönderilmiştir. Bir süre burada ikamet eden Cemîle daha sonra Ebû Tağlib'i takip eden Ebû'l-Vefâ'ya teslim edilmiştir⁴⁹.

Ebû Tağlib ardında Ebû'l-Heycâ Ahmed ve Ebû Nasr Nasrullah adında iki erkek evlat bırakmıştır⁵⁰. Öte yandan kardeşleri Ebû Tâhir İbrahim ve Ebû Abdullah el-Hüseyn de Bağdat'a giderek Şerefüddeve Ebû'l-Fevâris b. Adüdüddeve'nin hizmetine girmişlerdir. Şerefüddeve'nin 379'da (989) ölmesinden sonra yerine geçen Bahâüddeve'den Musul'a gitmek için izin alan iki kardeş, Musul'a doğru yola koyulduklarında bunun siyasî bir hata olduğunu düşünün Büveyhî devlet adamlarının tesiri ile Bağdat'a çağrılmışlardır. Bu çağrıya cevap vermeyen kardeşler Musul'a gitmekte ısrarcı olunca Bahâüddeve, Musul âmilî

³⁹ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 20-21; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:509-512; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 246.

⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:330-333; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 41; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:512; Abdülkerim Özeydin, "Gazanfer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 13, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 431-432; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 246-247.

⁴¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:359-365; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:541-544; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 247-249.

⁴² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:383-385; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:551-554; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 250-251.

⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:556-559; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 251-252.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:576-577; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 253.

⁴⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:429; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:596; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 253.

⁴⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:431-432; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:596-598; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 253-254; Canard, "Hamdanids", 3:127.

⁴⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:432-442; el-Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî*, 192; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 46; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:598-601; İbnü'l-Kalânîsi, *Târîhu Dimaşk 360-555*, thk. SüheyL Zekkâr, (Dimaşk: Dâru Hassân 1983), 38-42; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2:117; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr fî memâlikü'l-emsâr*, c. 26, thk. Kamil Süleyman el-Cebûrî-Mehdî en-Necm, (Beirut, 1971), 178; Canard, "Hamdanids", 3:126-128; "Gazanfer", "Gazanfer", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, c. 4, (Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları), 730; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları Ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi (Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar)*, c. I, (Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2003), 178.

⁴⁸ Ebû'l-Fidâ, *Tarihu Ebî'l-Fidâ*, 1:463; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 26:178; Canard, "Hamdanids", 3:128.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:604-605; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11:495; Canard, "Hamdanids", 3:128.

⁵⁰ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 46; Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 255.

Hâşâze'ye gönderdiği mektupla “iki kardeşin Musul’a girmesine müsaade edilmemesini” buyurmuştur. Ancak bu engelleme girişimlerine rağmen iki kardeş, Musul halkının desteği ile şehre girmeye muvaffak olmuşlardır⁵¹. Çok geçmeden Hamdânîler, 380’de (990) Mervânîlerin atası olan Bâz el-Kürdî’nin saldırısına maruz kalmışlardır. Buna karşılık kardeşler Cezîretü İbn Ömer ve Nusaybin gibi şehirlere mukabil Benî Ukayl emîri Muhammed b. Müseyyeb’den yardım alarak yaptıkları savaşta Bâz el-Kürdî’yi öldürmüşlerdir⁵². Bâz’ın yerine geçen yeğeni el-Hasan b. Mervân ise rekabeti sürdürmüş ve esir aldığı Abdullah el-Hüseyn’i Fâtîmî halifesi el-Azîz’in tavassutu ile Mısır’a göndermiştir. Fâtîmîler, Abdullah el-Hüseyn’e Halep emirliğini vermiş ve ölene kadar da burada kalmıştır⁵³. Ebû Tâhir İbrahim ise Nusaybin’de bulunan Ukaylî emîri Muhammed b. Müseyyeb’e sığınmış ancak Muhammed onu ve çocuklarını esir alarak öldürmüştür⁵⁴.

Halep Hamdânîleri (333-394/944-1004)

Musul Hamdânîlerinin kurucusu Nâsîrüddevle, hâkim olduğu sahada aileden rakip görmek istemediği için kardeşi Seyfüddevle Ali’yi siyasî ve idarî açıdan zaaf içinde bulunan Halep ve çevresine gitmeye teşvik etmiştir⁵⁵. Ahmed b. Ali b. Mukâtil’in kontrolünde bulunan Halep’i almak isteyen Nâsîrüddevle Hasan, bu gaye ile Ali b. Halef’i Diyâr-ı Mudar ve Bilâdü’ş-Şâm valiliğine getirmiştir. Ali b. Halef’in Halep’i alması üzerine Mısır hâkimi Muhammed b. Tuğç, 331’de (942) Halef’i yeniden ele geçirerek idaresine de Yânis el-Mu’nisî’yi getirmiştir⁵⁶. Halep üzerindeki Hamdânî-İhşîdî çekişmesi Halep Hamdânîlerinin kuruluşuna giden yolu da açmıştır. Şüphesiz 331’den (942) beri kardeşi Nâsîrüddevle Hasan adına Vâsıt’ta valilik yapan Seyfüddevle Ali’nin en mühim hedeflerinden biri Bilâdü’ş-Şâm idi⁵⁷. Bu amaçla Seyfüddevle Ali, Benî Kilâb’ın desteği ile 333’te (944) İhşîdîlerin naibi Ebü’l-Feth Osman b. Saîd’in idaresindeki Halep’i işgal ederek Halep Hamdânîlerini kurmuştur⁵⁸. Bilahare Seyfüddevle Ali, Ebü’l-Misk Kâfûr’un komutasındaki İhşîdî ordularını hezimete uğratarak Dimaşk’a girmeye muvaffak olmuşsa da buradaki hâkimiyeti uzun sürmemiştir⁵⁹.

Halep’i kontrol altına alan Seyfüddevle öncelikle bölgede dağınık vaziyette bulunan ve nübüvvet iddiası ile ortaya çıkan Karmatî lideri üzerine amcasının oğlu Ebû Tağlib b. Dâvûd b. Hamdân’ı göndermiştir. Seyfüddevle Ali, bu savaşta mağlup ve esir edilen amcasının oğlunu kurtarmak için 336’da (947) Humus yakınlarında Vâdiyü’l-Arab köyünde karşı karşıya geldiği Karmatileri yenmiştir⁶⁰. Birkaç yıl sonra da 343’te (954) Seyfüddevle Ali’nin Bizans ile meşgul olmasından istifade eden Benî Kilâb Kabilesi, Bâlis yakınlarında isyan etmiştir. Bizans seferini sonlandıran Seyfüddevle Ali, Bâlis’te karşılaştığı kabile mensuplarını dağıtmış ve esir aldığı kadın ve çocukları da iade etmiştir⁶¹. Bir sonraki yıl Ukayl, Kuşeyr ve Aclân gibi kabilelerin isyanı ile karşılaşan Seyfüddevle, kargaşa ve yağmaya girişen bu kabileleri cezalandırmak için 344’te (955) harekete geçmiş ve Selemiye’de hezimete uğrattığı asileri el-Cezîretü’l-Furâtiyye’ye sevk etmiştir⁶².

Kabilelerin sebep oldukları isyanların yanı sıra bazen de şehir idarecilerinin irtikâp ettikleri zulümlerden dolayı isyanlar patlak vermekteydi. Nitekim Harranlılar 352’de (963) âmilleri Hibetullah b. Nâsîrüddevle’nin zulmünden dolayı onun şehirden uzaklaşmasını fırsat bilerek isyan etmişlerdir. Halep’e giden ve Harran’a dönen Hibetullah, kapıların yüzüne kapatıldığını görmüştür. Bunun üzerine amcası Seyfüddevle’nin yardımına müracaat eden Hibetullah, amcasının bizzat gelişi ile şehri kontrol altına alarak asileri cezalandırmıştır⁶³.

Seyfüddevle Ali’nin en mühim icraatları şüphesiz Bizans’a karşı yaptığı seferlerdir. Halep’e yerleşmeden önce Bizans üzerine gerçekleştirdiği taarruzlar bilinmekle birlikte Halep’in merkez yapılmasından sonra bu girişimlerde belirgin artışlar

⁵¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Tarih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özeydin, c. 9, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 60-61; Takkûş, *Târîhü’t-Tolûniyyîn ve’l-İhşidiyyîn ve’l-Hamdâniyyîn*, 255.

⁵² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Tarih Tercümesi*, 9:64-65.

⁵³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Tarih Tercümesi*, 9:65; Takkûş, *Târîhü’t-Tolûniyyîn ve’l-İhşidiyyîn ve’l-Hamdâniyyîn*, 257.

⁵⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Tarih Tercümesi*, 9:67-68; Takkûş, *Târîhü’t-Tolûniyyîn ve’l-İhşidiyyîn ve’l-Hamdâniyyîn*, 257.

⁵⁵ Takkûş, *Târîhü’t-Tolûniyyîn ve’l-İhşidiyyîn ve’l-Hamdâniyyîn*, 261.

⁵⁶ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb min târihi Haleb*, c. 1, thk. Süheyl Zekkâr, (Dimaşk Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1997), 106-107.

⁵⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Tarih Tercümesi*, 8:336-37.

⁵⁸ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târîhü’l-Mevsil*, 2:276; İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, 1:111-112; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Tarih Tercümesi*, 8:355; Ebü’l-Fida, *Târîhü’l-Ebü’l-Fidâ*, 1:429; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 11:364; Canard, “Hamdanids”, 3:129; Abdülkerim Özeydin, “Seyfüddevle el-Hamdânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 37, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 35-36.

⁵⁹ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü’d-devleti’l-Hamdâniyye*, 30-31; İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, 1:113-115.

⁶⁰ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü’d-devleti’l-Hamdâniyye*, 31.

⁶¹ Takkûş, *Târîhü’t-Tolûniyyîn ve’l-İhşidiyyîn ve’l-Hamdâniyyîn*, 266.

⁶² Takkûş, *Târîhü’t-Tolûniyyîn ve’l-İhşidiyyîn ve’l-Hamdâniyyîn*, 266.

⁶³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Tarih Tercümesi*, 8:471-473.

göze çarpmaktadır⁶⁴. Zira Hamdânî-Bizans sınırı Sümeysât'ın kuzeyinden başlayıp Hisn-ı Mansûr, Zibetre, Hades ile Maraş'ın kuzeyinden geçerek Toros sıra dağlarından Kilikya kapılarına ve Lâmis Nehri'ne uzanmaktaydı. Söz konusu sınır kuzey yönünde ise Sumeysât'ın doğusunda Ermeniye'ye uzanmaktaydı⁶⁵. Bizans'ın gücünü yeniden kazanarak el-Cezîre ve Bilâdü's-Şâm'ı kontrol altına almak için taarruzlara başlaması bu sırada Halep'te yeni kurulan Hamdânîler ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Nitekim bu saldırılar esnasında Bizans kuvvetleri 333'te (944) Seyfûddeve Ali tarafından Maraş yakınlarında hezimetle uğratılmışlardır⁶⁶. Birkaç yıl sonra ise devam eden savaşların gölgesinde iki taraf arasında akdedilen anlaşma doğrultusunda esir mübadelesi yapılmıştır (335/946)⁶⁷.

Bizans'ın askerî hareketliliği 336'da (947) artış göstermiş ve Bizans komutanı Berdes Phokas komutasında Bilâdü's-Şâm'a yönelik yeni saldırılar başlatılmış ve Seyfûddeve Ali karşısında tutunamayarak geri çekilmiştir. Aynı zamanda Bizans kuvvetleri Seyfûddeve Ali'nin Berzüveyh Kalesi'nde bulunan Ebû Tağlib el-Kürdî'yi (Ebi'l-Hacer el-Kürdî) muhasara etmesinden istifade ederek Hades'i ele geçirerek surlarını tahrip etmişlerdir⁶⁸. Öte yandan Maraş'ı işgal eden Bizans kuvvetleri, Leo b. Berdes komutasında 338'de (949) Tarsûs'a kadar ulaşarak esir ve ganimetler ile dönmüşlerdir⁶⁹. Söz konusu hezimetin intikamını almak isteyen Seyfûddeve Ali, 339'da (950) 30 bin kişilik bir ordu ile Bizans topraklarına girerek başarılı bir harekât icra etmiştir. Ancak dönüş yolunda Hamdânî ordusu, Leon Phokas (Leo b. Berdes Phokas) komutasında Derbû'l-Cevzât olarak tesmiye edilen dar bir boğazda ani bir baskına uğramıştır⁷⁰. "Gazvetü'l-Musibe" yani "Musibet Gazvesi" olarak isimlendirilen bu savaşta Seyfûddeve Ali ordusunun büyük bir kısmını kaybetmiş ve az sayıda adamı ile kurtulmayı başarmıştır⁷¹.

Derbû'l-Cevzât hezimetinden sonra Seyfûddeve Ali, Bizans saldırılarına karşı hudut hattında bulunan ve Halep için önemli olan Ra'bân ve Tellü Hâlid gibi şehirlerin surlarını tahkim etmek için harekete geçmiştir. Bizans birlikleri tahrip edilen Maraş'ın yeniden inşa edilmesini önlemek amacıyla Konstantin b. Berdes Phokas komutasında saldırılar gerçekleştirerek Suruç'u (Serûc) işgal etmiş, Amid ve Meyyâfârikîn'e ulaşarak geri çekilmişlerdir (341/952)⁷². Bir sonraki yıl (342/953) Seyfûddeve Ali, bu sırada Bizans'ın elinde bulunan Müslümanlar için tehdit oluşturan Malatya'ya saldırmak için harekete geçmiştir. Harran ve Dülûk yolundan Toroslara çıkan Seyfûddeve Ali, Derbû'l-Kille yolunu takip ederek Zibetre taraflarına gelmiş ve Malatya'nın çevresine saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu sırada Hamdânî kuvvetlerini murakabe eden Bizans komutanı Bardas Phokas, Derb-i Mevzar'da ani bir baskın ile Hamdânî ordusuna saldırmıştır. İki tarafın da kayıplar verdiği bu muharebede Maraş ele geçirilmiş Konstantin b. Bardas Phokas da esir alınmıştır⁷³. Bizans saldırılarından dolayı tahrip olan şehirleri onarmaya öncelik veren Seyfûddeve Ali, 343'te (954) Hades surlarını tamir için kente ulaştığında baskına gelen Bardas Phokas'ı mağlup etmeye muvaffak olmuştur⁷⁴.

Seyfûddeve Ali, 345'te (956) Murat Nehri kıyısına kadar gelerek Hanzit ve Hisn-ı Ziyâd gibi Bizans'a tabi şehirlere saldırarak tahribatlarda bulunmuştur⁷⁵. Seyfûddeve'nin Hanzit ve Hisn-ı Ziyâd'ı yağmalaması üzerine Bizans, Hamdânî sarayındaki gulamlar ile irtibata geçerek Seyfûddeve Ali'yi yakalamayı tasarlamış ancak başarılı olamamıştır (346/957)⁷⁶. Sonuçsuz kalan bu girişimden sonra Jhon Tzimiskes komutasındaki Bizans kuvvetleri 347'de (958) Sümeysât, Erzen ve Amid çevresine saldırılar gerçekleştirmiş ve Ra'bân yakınlarında karşılaştıkları Seyfûddeve Ali'yi mağlup ederek esir ve ganimetler

⁶⁴ Bu çalışmamızda Seyfûddeve Ali'nin Halep Hamdânî emîrliğini kurduktan sonraki gazaları üzerinde durulacağından bundan önce yapmış olduğu faaliyetlere dair teferruatlar verilmemiştir. Şüphesiz Seyfûddeve Ali'nin Bizans'a yönelik tertip ettiği ilk gazası 326'da (937-938) başlamış olup bu sırada Hisn-ı Ziyâd kadar gelen emirin şehri ele geçirerek burada dokuz gün kaldığı kaydedilmektedir. 328'de (939-940) ise Kâlikâlâ'ya yani Ezurum'a kadar uzanan saldırılar gerçekleştirmiştir, bkz. İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 27.

⁶⁵ Takkûş, *Târihü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 294.

⁶⁶ Ebî Zekeriyâ el-Ezdî, *Târihü'l-Mevsil*, 2:276-277.

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:401.

⁶⁸ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 32; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:119.

⁶⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:145; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:120.

⁷⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:158; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:416; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:120.

⁷¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:120-121.

⁷² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:178; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:429; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 34.

⁷³ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 83; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 34-35; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:121-122.

⁷⁴ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 84-85; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 33; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:439; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:123.

⁷⁵ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 85-87; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 36; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:447-448; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:123-124.

⁷⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:124.

ile Kostantiniyye'ye dönmüşlerdir⁷⁷. Benzer şekilde 348'de (959) Bizans kuvvetleri el-Hârûniye'yi işgal ederek Amid önlerine gelmiş ve daha sonra Bilâdü's-Şâm'da tahribatlarda bulunarak geri çekilmişlerdir⁷⁸. Söz konusu saldırılara cevap olarak Seyfüddevle Ali 349'da (960) Harşene'ye kadar ulaşmış ve dönüşte kayalık ve dar bir geçit olan Mağaratü'l-Kuhl'da Leon Phokas'un kurduğu pusuya düşerek esir verip hazinelerini kaptırarak salimen dönebilmıştır⁷⁹.

Leon Phokas'ın Mağaratu'l-Kuhl galibiyetinden sonra Girit zaferinden başarı ile dönen kardeşi Nikephoros Phokas, doğu domestikosu olarak atanmıştır. Şüphesiz Nikephoros Phokas'ın tayini bundan sonraki süreçte hudut hattındaki savaşların alanını Hamdânîlerin merkezine doğru kaydırmıştır⁸⁰. Öncelikle Kilikya bölgesi üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Nikephoros Phokas, bu coğrafyaya açılan Toros ve Amanoslardaki geçitlerin kontrol altına alınması için büyük gayret göstermiştir⁸¹. Bu stratejinin bir sonucu olarak 351'de (961) Kayseriye'de büyük bir ordu toplayarak 'Ayn Zerbe, Ra'bân, Dülük, Maraş, Ayntâb ve Menbic'i alarak Halep'e giden bir yol açmak istemiştir⁸².

Bu stratejide başarılı olduğu anlaşılan Nikephoros Phokas, bilahare Halep önlerine ulaşarak Seyfüddevle Ali'yi mağlup etmiştir⁸³. 22 Zilkade'de (12 Aralık) şehre giren Bizans kuvvetleri sekiz gün boyunca katliam yapmış ve Seyfüddevle Ali'nin sarayı ed-Dareyn'i de yıkmışlardır⁸⁴. Halep'in düşmesinden sonra Nikephoros Phokas, 352'de (963) Kilikya bölgesinin suğûr şehirlerinden biri olan Semendû'ya vardığında Bizans İmparatoru II. Romanos'un ölüm haberini almıştır. Bunun üzerine Kostantiniyye'ye giden Nikephoros Phokas'ın imparatorluk tahtına oturmasından sonra doğu domestikosluğuna John Tzimiskes tayin edilmiştir⁸⁵.

İmparatorun çekilmesinden sonra Kinnesiren'den Halep'e dönen Seyfüddevle Ali, tahrip edilen evleri onarmış ve esirlerin serbest bırakılması için Bizans ile barış anlaşması akdetmiştir⁸⁶. İbn Miskeveyh⁸⁷, Seyfüddevle Ali'nin gulamı Necâ'nın 352'de (963) Tarsuslular ile Bizans topraklarına girdiğini ve bu sırada Seyfüddevle Ali'nin de iki yıl önceki rahatsızlığından dolayı geçitlerde beklediğini söylemektedir. Seyfüddevle Ali hastalandığı için Bizans'a yönelik seferler yapamamış ve bu amaçla suğûr hattında bulunan emirlerini görevlendirmiştir. Suğûr emirlerinin Bizans üzerine düzenledikleri başarısız akınlar Bizans domestikosu John Tzimiskes'in Kilikya bölgesindeki şehirleri işgal etme gerekçesi olmuştur. Bizans kuvvetleri Adana'yı istila ederek Masîsa önlerine gelmiş ve kentin surlarında yaklaşık altmış civarında gedik açmalarına rağmen başarılı olamamışlardır. Bu sırada Masîsalıların yardım talebi üzerine Tarsûs'dan gönderilen destek kuvvetleri de Adana yakınlarında hezimete uğratılmışlardır. Mağlup olarak çekilen kuvvetler yakınlarda bulunan bir tepeye sığınarak kurtulmaya çalışmışlarsa da Jhon Tzimiskes'in gazabından kurtulamamışlardır. Söz konusu tepelerden kanlarından dolayı bu tarihten sonra Tellü'd-Dem olarak anılagelmiştir (352/963)⁸⁸.

İmparator Nikephoros Phokas, 353'te (964) büyük bir ordunun başında yeniden Kilikya'ya yönelmiş 'Ayn Zerbe ve Adana (Ezine) gibi şehirler başta olmak üzere Bilâdü's-Şâm'a giden yolların üzerinde bulunan yirmiye yakın kaleyi kontrol altına almıştır. Ancak bu başarılarla rağmen imparator beklenmedik bir şekilde Kayseriye civarında inşa ettirmiş olduğu karargâhına dönmüştür⁸⁹. İmparatorun kışın yaklaşması, fiyat artışları, ordu arasında yayılan veba gibi bazı sebeplerden

⁷⁷ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 88-89; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:125; Canard, "Hamdanids", 3:129; Ömer Tokuş, *Başlangıçtan Mirdâsîlerin Sonuna Kadar Bilâdü's-Şâm'da Müslüman-Bizans Münasebetleri*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 104.

⁷⁸ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 92; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:455; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:125.

⁷⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:221; el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 94; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:459; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:127.

⁸⁰ Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 304; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 1, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), 23.

⁸¹ Takkûş, *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 306.

⁸² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:232-233; el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 97; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:464-465; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:128-129; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I, Süryanice'den İngilizceye trc. Ernest A. Wallis Budge, Türkçe çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 262.

⁸³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:234-236; el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 97-99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:465-467; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:129-130. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1:262; Ebû'l-Fidâ, *Tarihu Ebû'l-Fidâ*, 1:442.

⁸⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 6:234-236; Urfalı Mateos *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 5; İbn Zâfir el-Ezdi, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:465-467; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:131-134; Ebû'l-Fidâ, *Tarihu Ebû'l-Fidâ*, 1:441.

⁸⁵ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 100-102; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:473-474; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:136.

⁸⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:139-40.

⁸⁷ *Tecâribü'l-ümem*, 6:234-36.

⁸⁸ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 104-105; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:136.

⁸⁹ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 107; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:476, 478-479; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:135-36.

dolayı çekildiği ileri sürülmektedir⁹⁰.

İmparator Nikephoros Phokas, 354'te (965) yeniden Kilikya bölgesine yöneldiğinde Bizans'a karşı koyamayacağını gören Masîsa ve Tarsûs halkı elçi göndererek imparatorun mal ve vergi karşılığında eman istemişlerdir. İlk anda bu teklifi kabul eden İmparator daha sonra Tarsûsluların ekonomik açıdan yaşadıkları sorunları öğrenince verdiği emanı kaldırmıştır. 13 Recep'te (15 Temmuz) şehre giren imparator çok sayıda kişiyi öldürmüş, kurtulanları da Kostantiniyye'ye sevk etmiştir. Halka taşıyabildikleri şeyleri alarak şehri terk etmelerini, onun dışındakileri bırakmasını emretmiştir⁹¹. İmparator, Tarsûs'u Müslüman topraklarına yapılacak saldırılar için bir merkez haline getirmek için tahkim etmiştir. Öte yandan Masîsa'ya da Bizans valisi tayin ederek bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmiştir⁹².

Dâhilde yaşadığı sorunlardan dolayı bölge ile ilgilenemeyen Seyfûddeve Ali, 355'te (966) Bizans ile esir mübadelesi yaparak Ebû'l-Fevâris Muhammed b. Nâsirüddeve ve Ebû Firâs'ı kurtarmaya muvaffak olmuştur⁹³. Bütün bunlara rağmen büyük bir zaaf içerisinde bulunan Hamdânîler, mezkûr tarihten sonra Bizans'a karşı varlık göstermekten aciz kalmış Meyyâfârikîn, Amid, Nusaybin ve Darâ gibi kentler yağmalanmış⁹⁴ ve bu saldırılardan Bâlis ve Menbic gibi yerler de nasibini almıştır⁹⁵. Bu hadiselerden sonra Seyfûddeve Ali 10 Safer 356⁹⁶ (25 Ocak 967) veya 25 Safer 356'da⁹⁷ (9 Şubat 967) Halep'te vefat etmiş ve Meyyâfârikîn'e götürülerek kendisinin inşa ettiği türbeye defnedilmiştir⁹⁸. İbn Zâfir⁹⁹, Seyfûddeve Ali hakkında verdiği bilgilerde onun Bilâdü Ermîniyye ve Diyâr-ı Bekr'den er-Rân'a kadar ulaşan alana hâkim olduğunu söylemektedir. Daha sonra Halep, Suğûru'l-Cezîriyye'ye dâhil olan Tarsûs, 'Ayn Zerbe, Masîsa ve çevresindeki yerleri kontrolüne aldığını, Bizans ile yaklaşık 40 savaş yaptığını ve birçok şair ve âlimi himaye ettiğini de eklemektedir.

Seyfûddeve Ali'nin ölümünden sonra yerine Meyyâfârikîn'de babasının naibliğini yapan oğlu Sa'düddeve Ebû'l-Me'âli Şerîf (356-381/967-991) geçmiştir¹⁰⁰. Meyyâfârikîn'den çağrılan Sa'düddeve, Halep'e ulaştığında babasının gulamı Hâcib Kargûye'nin tahakkümü altına girmiştir. Şüphesiz Seyfûddeve'nin vefatıyla beraber Antakya valisi olan Beşâre ve Takî (Bukâ) adında iki gulamın liderliğinde mücadeleye koyulmuşlardır¹⁰¹.

Seyfûddeve Ali'nin defnedilmesinden sonra Meyyâfârikîn'i annesi Ümmü'l-Hasan'a bırakan Sa'düddeve Halep'e doğru yola koyularak 20 Rebiyülevvel 356'da (5 Mart 967) şölen eşliğinde kente girerek babasının tahtına geçtiğinde, yanı başındaki kürsüye de Kargûye oturmuştur¹⁰². Sa'düddeve tahta oturduğunda dayısı aynı zamanda Seyfûddeve Ali'nin amcası olan ünlü şair Ebû Firâs'ın muhalefeti ile karşılaşmıştır. Bu isyan Ebû Firâs'ın sığındığı Saded şehrine gönderilen Kargûye komutasındaki Hamdânî kuvvetleri tarafından bastırılmış ve Ebû Firâs'ın kesik başı da yeğenine gönderilmiştir (357/968)¹⁰³.

Sa'düddeve'nin emîrliği ile birlikte Hamdânîlerin idarî yapısında gulamların rolünün belirgin bir şekilde artmaya başladığı müşahede edilmektedir. Öyle ki, Hâcib Kargûye elde ettiği gücün tesiriyle Sa'düddeve'yi Halep'ten uzaklaştırmak için girişimde bulunmuştur. Sa'düddeve'nin 357'de (968) bir Bizans saldırısını durdurmak için Bâlis'e gittiğinde Kargûye Halepliler ve Bekcûr ile anlaşıp Halep'in idaresini ele geçirmiş ve Sa'düddeve'ye gönderdiği haberde "Halep halkı seni istemiyor ve dönmene izin vermiyor. Annenin yanına git" demiştir¹⁰⁴. Bunun üzerine Halep'e gelen Sa'düddeve şehre

⁹⁰ Takkûş, *Târihü'l-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 314.

⁹¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 6:249-251; el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 107-108; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 37-38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:482-483; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:136-137.

⁹² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 6:249-251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:482-83.

⁹³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 6:259; el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 113-114; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:494; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:139-140.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:493; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1:265.

⁹⁵ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 38-39.

⁹⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:144.

⁹⁷ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 117; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 39.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:499-500; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 11:184; Ebû'l-Fidâ, *Tarihu Ebî'l-Fidâ*, 1:446. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11:449.

⁹⁹ *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 24.

¹⁰⁰ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 120; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:500; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 47.

¹⁰¹ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 47; Takkûş, *Târihü'l-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*, 318.

¹⁰² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:146; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11:451; Canard, *Historie de la Dynastie des H'amdaniides*, 669.

¹⁰³ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 48; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 8:505; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:148.

¹⁰⁴ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 133; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 48; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:150. Canard, "Hamdanids", 3:129; el-Antâkî, 357 (968) yılının sonlarında Bizans kuvvetlerinin Bilâdü's-Şâm'a yöneldiğini ve bundan dolayı endişelenen Sa'düddeve'nin Haleb'i terk ederek Bâlis'e gittiğini söylemektedir. Şüphesiz bu durum Hamdânî emîrinin Haleb'i terk

alınmayınca Harran ve Erzen üzerinden Meyyâfârikîn'de bulunan annesinin yanına gitmeye karar vermiştir. Sa'düddeve, Meyyâfârikîn önlerine ulaştıktan 3 gün sonra annesi tarafından içeri alınmıştır¹⁰⁵.

Sa'düddeve'nin Meyyâfârikîn'e gitmesinden sonra Karguye ve Bekcûr Halep'in idaresini aralarında taksim etmişlerdir. Buna göre minberde her ikisi adına hutbe okunurken sikkelerde ise sadece Bekcûr'un ismine yer verilmiş, Bekcûr emîr, Kargûye ise hacib olarak tayin edilmiştir¹⁰⁶. Sa'düddeve, Meyyâfârikîn'deki ikameti esnasında Ma'arratunuman valisi Züheyr'den aldığı davet ile Hama'ya gitmeye karar vermiştir. Meyyâfârikîn'den ayrılarak Menbic'e gelen Sa'düddeve, hazırlıklarını tamamlayarak Halep'e hareket etmiş ve Ramazan 358'de (Temmuz-Ağustos 969) Halep'i kuşatmıştır. Halep'in muhasara altına alınması üzerine Kargûye ve Bekcûr'un talebi doğrultusunda Bizans, Halep'e Petras Phokas (Turbâzî) komutasında bir ordu sevk etmiştir. Bizans ordusunun yaklaşmakta olduğunu öğrenen Sa'düddeve ise ablukayı kaldırarak Ma'arratunuman'a gitmiştir. Bu hadiseler cereyan ederken Ebû Tağlib de Harran ve Meyyâfârikîn'i Halep Hamdânîlerinin elinden almıştır¹⁰⁷.

Bizans birlikleri 358'de (969) Antakya'yı işgal ettikten sonra Sa'düddeve ve Kargûye arasındaki rekabetin gölgesinde Halep önlerine gelerek şehri yaklaşık bir ay muhasara ettikten sonra içeriye girmeye muvaffak olmuşlardır. Şehre girdikten sonra kaleye sığınan Kargûye'yi bir süre ablukaya alan Bizans, İbnü'l-Adîm'de maddeleri ayrıntılı bir şekilde nakledilen Müslümanlar açısından küçük düşürücü bir anlaşma yapmıştır (Safer 359/Aralık-Ocak 969-970)¹⁰⁸. Halep'i yöneten Kargûye ve Bekcûr'un arası Zilhicce 364'te (Ağustos-Eylül 975) bozulmuş ve Kargûye, Bekcûr tarafından tevkif edilmiştir. Bunun üzerine Kargûye'nin adamları Humus'ta bulunan Sa'düddeve'yi Halep'e davet edince, Sa'düddeve bölgenin önemli bir askerî gücü olan Benî Kilâb ile ittifak yaparak onlara Humus'u vermiştir¹⁰⁹. Halep'e gelen Sa'düddeve, dört aylık bir muhasaradan sonra şehre girmiş ve kaleye kapanan Bekcûr'u kuşatmıştır. Bekcûr, sığındığı kalede erzakı tükendiği için Sa'düddeve ile müzakere yaparak eman talebinde bulunmuştur. Eman isteği kabul edilen Bekcûr Humus, Rakka ve Rahbe şehirlerinin yönetimine getirilmiştir (367/977)¹¹⁰.

Halep'e yerleşen Sa'düddeve artan Bizans baskısından dolayı Fâtîmîlere yakın bir siyaset takip etmeye karar vermiştir. Bu gaye ile Abbâsîler adına okunan hutbeyi sonlandırıp Fâtîmî halifesi el-Azîz adına hutbe okutarak, ezana Şîilerin önemli bir şiarı olan "*Hayye alâ hayri'l-amel, Muhammedün ve Aliyyün hayrül-beşer*" ibaresini eklemiştir¹¹¹. Bizans baskısının bitmesinden sonra Sa'düddeve, eş-Şerif Ebü'l-Hasan İsmail b. En-Nâsır el-Hasanî'nin başkanlık ettiği bir heyeti Bağdat'a göndererek Adüddeve'nin Bahtiyar karşısında elde ettiği galibiyeti kutlamış, bunun karşılığında halife Tâî kendisine hilat ile birlikte "Sa'düddeve" lakabını vermiştir¹¹².

Daha önce Sa'düddeve'nin Bekcûr ile anlaşma yaparak onu Humus'a tayin ettiğini yazmıştık. Humus'a yerleşen Bekcûr'un 1 Rebiyülevvel 373'te (13 Ağustos 983) yeniden Halep'i ele geçirmeye yönelik emeller taşıması üzerine Sa'düddeve ile Bekcûr'un arası bozulmuş ve Sa'düddeve, Humus'u terk etmesi için Bekcûr'u zorlamıştır. Bu gelişmeler karşısında Bekcûr, Fâtîmîler ile yazışarak onları Halep'i işgal etmeye teşvik etmiştir. Fâtîmî halifesi el-Azîz, Bekcûr'un daveti üzerine Dımaşk ordu komutanı Alptekin ve Minşâ b. İbrahim el-Ferrâr'a mektup göndererek Dımaşk'ı Bekcûr'a bırakmalarını ve Halep üzerine gidecek orduya destek vermelerini emretmiştir. Fâtîmîlerin desteği ile Halep'e gelen Bekcûr'a karşı koyamayan Sa'düddeve, Bizans'tan yardım alınca Bekcûr kuşatmayı kaldırarak Humus'a dönmüştür¹¹³.

Halep üzerindeki güç çekişmelerinden olsa gerek Sa'düddeve, 376'da (986) ikinci kez Fâtîmîler adına hutbe okutmuştur. Öte yandan Fâtîmîler, Dımaşk'a tayin edilen Bekcûr'un halka kötü davranması üzerine onu azlederek Münir el-Hâdim komutasında ordu sevk etmişlerdir. Münir el-Hâdim'e karşı varlık gösteremeyen Bekcûr, Dımaşk'tan ayrılarak Rakka'ya yerleşmek zorunda kalmıştır¹¹⁴. Rakka'da ikamet eden Bekcûr'un Halep üzerindeki emelleri son bulmamış ve bu amaçla Halep'e yapacağı yeni bir sefer için Fâtîmîlerin yardımına başvurmuştur. Bekcûr'un Fâtîmîler ile yakınlaşması üzerine

etmesinin gerekçesini ve Karguye'nin idareye el koymasının nedenlerini açıklamaktadır, bkz. el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 124-25.

¹⁰⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:150.

¹⁰⁶ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 133-135; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:150.

¹⁰⁷ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 49; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:151-152.

¹⁰⁸ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 135-136; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, 8:512-513, 518-519; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:152-157.

¹⁰⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:158-159.

¹¹⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:159.

¹¹¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:159-160.

¹¹² İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 50; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:160.

¹¹³ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 200-201; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 51; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:163-164.

¹¹⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:164.

Sa'düddeve de Bizans İmparatoru II. Basileuos'a müracaat etmiştir¹¹⁵. Halep'i Muharrem 381'de (Mart-Nisan 991) kuşatan Bekcûr'a Rakka ve Humus arasındaki toprakların idaresi vaat edilmişse de Bekcûr teklifi kabul etmeyerek Nâ'ûra'da yaptığı savaşta hayatını kaybetmiştir¹¹⁶. Bekcûr'un öldürülmesinden sonra Sa'düddeve, Rakka'ya ilerleyerek onun mallarını ve ailesini ele geçirmiştir¹¹⁷. Sa'düddeve 25 Ramazan 381'de (5 Aralık 991) hastalanarak felç geçirmiş ve beş ay süren rahatsızlık evresinden sonra vefat etmiştir. Naaşı Rakka'ya taşınan Sa'düddeve şehrin karşısında bulunan bir türbeyle defnedilmiştir¹¹⁸.

Sa'düddeve ölmeden önce yerine oğlu Saîdüddeve Ebü'l-Fezâ'il Saîd'i (381-392/991-1002) vasiyet etmiş ve ona vasi olarak da el-Emir Ebû Muhammed Lü'lü el-Kebîr es-Seyfî el-Cerrâhî'yi atamıştır¹¹⁹. Sa'düddeve vefat edince askerler ve gulamlar bir araya gelerek Saîdüddeve'ye biat etmişlerdir. Çocuk yaşta ve tecrübesiz olan Saîdüddeve'nin müdabbiri Lü'lü çok geçmeden kızını Saîdüddeve ile evlendirerek emîrliğin tek hâkimi konumuna erişmiştir. Bu gelişmelerin Hamdânîlerin hizmetinde bulunan diğer gulamları rahatsız ettiği ve bundan dolayı Vefâ es-Saklabî, Beşâre el-Hâdim, Rabâh es-Seyfî gibi bazı gulamların kalabalık maiyetler ile Fâtîmîlere sığındığı kaydedilmektedir¹²⁰. Şüphesiz bu durum Halep Hamdânîlerinin siyasî ve askerî açıdan güç kaybetmesine neden olmuştur.

Fâtîmî ve Bizans ikileminde kalan ve her iki gücün baskılarından dolayı mütemadiyen taraf değiştiren Hamdânîler, takip ettikleri bu siyasetten dolayı büyük baskılara maruz kalmışlardır. Bekcûr'un veziri ve kâtibi olup onun ölümünden sonra Mısır'a giden Ebü'l-Hasan Ali b. e-Hüseyin el-Mağribî'nin Halep'i almak için Fâtîmîleri teşvik etmesi Hamdânîler açısından sıkıntılı süreçleri beraberinde getirmiştir¹²¹. Bu gelişmelerden sonra Halep'i istila etmeye karar veren el-Azîz, Mencuteğîn et-Türkî komutasında 30 bin kişilik bir orduyu Halep üzerine göndermiştir. Halep'i muhasara altına alan Mencuteğîn et-Türkî'ye şehrin önlerinden ayrılması karşılığında mal verme, itaat etme, Fâtîmîler adına hutbe okutma, sikke darp etme gibi tekliflerde bulunmuştur. Ancak bu öneriler kabul edilmeyince Halep emîri Bizans'tan yardım istemeye karar vermiştir. Mencuteğîn et-Türkî, 381-384 (991-994) yılları arasında Halep'i üç kez muhasara altına almış ve 382'deki (992) kuşatma yaklaşık otuz üç gün sürmüştür. Durumun ciddi bir hal alması üzerine Bizans imparatoru II. Basileuos, Antakya valisi Michael Bourtzes'e Halep'e yardım etmesi için talimat vermiştir¹²².

Bizans birliklerinin harekete geçmesiyle Mencuteğîn et-Türkî, Mısır'dan deniz yolu ile gelen yardımla 384'te (994) Asi (Maklûb) Nehri yakınlarında Bizans kuvvetlerini mağlup ederek yeniden Halep'i kuşatmıştır¹²³. Bunun üzerine bizzat Halep'e gitmeye karar veren imparator 385'te (995) kente yaklaştığında Mencuteğîn et-Türkî kuşatmayı kaldırarak Dimaşk'a çekilmiştir¹²⁴. Halep'e giren II. Basileuos Halepliler ile yaptığı anlaşmayı yenileyerek şehirde ikamet eden Hristiyanların lehine bazı düzenlemeler yapmıştır. Bilahere Şeyzer ve Humus'u alıp başarısız olan Trablus ablukasından sonra ülkesine dönmüştür¹²⁵. Fâtîmî halifesi el-Azîz, Mencuteğîn et-Türkî'nin Dimaşk'a çekilmesi ve imparatorun Bilâdü's-Şâm'daki faaliyetlerini haber alınca, bizzat ordunun başında Halep'e yürümeye karar vermiştir. Gelişmeleri öğrenen Halep emîri ve hâcibi, Bedr el-Hamdân aracılığı ile el-Azîz'in himayesine girmeyi kabul ederek anlaşma yapmaya muvaffak olmuşlardır¹²⁶. Fâtîmî ve Bizans rekabetinin arasında kalan Hamdânî emîri Saîdüddeve, 15 Safer 392'de (3 Ocak 1002) Lü'lü veya cariyeleri tarafından zehirletilmek suretiyle öldürülmüştür¹²⁷.

Saîdüddeve'nin ölümü ile devleti fiilî olarak kontrol altına alan Lü'lü, Saîdüddeve'nin küçük çocukları Ebü'l-Hasan Ali ve

¹¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:53-54; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:164-165.

¹¹⁶ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 220-221; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:74-76; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:165.

¹¹⁷ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 122; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 52-53; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:74-76; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:165-166.

¹¹⁸ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 123; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:76-77; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:166.

¹¹⁹ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 55; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:77; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:168.

¹²⁰ İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 55; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:168.

¹²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:77; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:180-81.

¹²² el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 223-25; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 56-57; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*, 9:77; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:168-72. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1:274.

¹²³ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 226; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:171.

¹²⁴ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 228; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 57; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:171-172.

¹²⁵ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 228-230; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:172-173; Canard, "Hamdanids", 3:130.

¹²⁶ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 233.

¹²⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:174.

Ebü'l-Me'âlî Şerîf adına emîrlik yapmaya başlamıştır. Halep'e tek başına hâkim olan Lü'lü, 394'te (1004) Saîdüddeve'nin haremini ve çocukları Ebü'l-Hasan Ali ve Ebü'l-Me'âlî Şerîf'i Mısır'a gönderince Hamdânîlerin Halep hâkimiyeti fiilen son bulmuştur¹²⁸. Öte yandan Ebü'l-Heycâ b. Sa'düddeve ise Bizans imparatoru II. Basileuos'un yanına giderek ona sığınmış ve daha sonra da kendisine onur nişanesi olarak "magistor" unvanı verilmiştir¹²⁹. Lü'lü'nün Muharrem 399'da (Eylül-Ekim 1008) ölmesinden sonra yerine geçen oğlu Mansûr'un siyasî ve idarî açıdan vasat bir görünüm sergilemesi ve Haleplilere karşı olumsuz tutumlarından dolayı Halepliler Bizans'a sığınan Ebü'l-Heycâ'yı Halep'e davet etmek için Mervânî emîri Mümehhidüddeve'yi aracı yapmışlardır. Kayınpederi Mümehhidüddeve'nin tavassutu ile Halep'e dönmesine izin verilen Ebü'l-Heycâ, önce Meyyâfârikîn'e gitmiş ve akabinde de maddî bazı vaatler ile etrafına topladı Benî Kilâb Kabilesi ile birlikte Halep'e doğru yola koyulmuştur. Fâtımîlerden aldığı destek ile Halep'e gelmekte olan Ebü'l-Heycâ'ya karşı tedbir alan Mansûr, aynı zamanda Ebü'l-Heycâ ile birlikte hareket eden Benî Kilâb ile irtibara geçerek onları bu ittifaktan ayrılmaya ikna etmiştir. Halep surları dışında Nakra adlı mevkiye taraflar karşı karşıya geldiğinde Benî Kilab mensupları yaptıkları anlaşma mucibince Ebü'l-Heycâ'nın saflarından ayrılmışlardır. Böylece hezimete uğrayan ve bütün her şeyini kaybederek savaş alanından kaçmak zorunda kalan Ebü'l-Heycâ 400'de (1009/1010) yeniden Bizans'a sığınmıştır¹³⁰.

Sonuç

X. asırda Musul ve Halep ile birlikte el-Cezîre ve Bilâdü's-Şâm'ın büyük bir kısmına hâkim olan Hamdânîler, Abbâsîlerin askerî ve idarî açıdan gerilemesinden istifade ederek hâkimiyet alanlarını Bağdat yakınlarına kadar genişletmişlerdir. Önceleri Musul'u idare eden Hamdânîler, Bağdat'ta yaşanan hadiseleri yakından takip ederek halifelik sarayındaki çekişmelere bizzat müdahil olmuşlardır. Bağdat ve halife üzerinde tahakküm kuran, siyasî ve askerî gücü elinde bulunduran Büveyhîlere belirli miktarda vergi ödeyen Hamdânîlerin, bu coğrafyada yaşanan ve kargaşaya neden olan hadiselerden istifade ederek zaman zaman bu vergiyi göndermekten imtina ettikleri görülmektedir. Müstakil bir devlet yapısına sahip olan Hamdânîler, Bağdat'taki mücadelelere müdahil olmuş ve zaman zaman da halifelerin yardım taleplerini geri çevirmeyerek siyasî ve askerî güçlerini ispatlama imkânı bulmuşlardır. Ancak Musul Hamdânî emîri Nâsırüddeve Hasan'ın hayatının sonlarına doğru oğlu Ebû Tağlib tarafından tevkif edilmesi Hamdânîlerin Musul hâkimiyetinin sonunu hazırlamıştır. Nitekim Nâsırüddeve Hasan'ın tevkifinden sonra Hamdânî hanedan üyeleri arasında tevellüt eden rekabeti yakından takip eden Büveyhîler, Musul'a askerî kuvvetler sevk ederek Ebû Tağlib'in şehri terk etmesini sağlamıştır. Böylece Musul'u kontrol altına alan Büveyhîler şehrin idaresine kendilerine bağlı amiller tayin etmişlerdir.

Musul'un yanı sıra Halep'i de idare eden Hamdânîlerin, Bilâdü's-Şâm'daki hâkimiyetlerinde temayüz eden en önemli şahsiyet Nâsırüddeve Hasan'ın kardeşi Seyfüddeve Ali'dir. Halep'i alarak Halep Hamdânî emîrliğini kurmaya muvaffak olan Seyfüddeve Ali, Bizans ile yaptığı kırk civarındaki gaza ile meşhur olmuştur. Bizans'ın Bilâdü's-Şâm'a yönelik saldırıları karşısında bir set oluşturan Seyfüddeve Ali'nin 356'daki (967) ölümü Hamdânîleri zayıflatmıştır. Nâsırüddeve Hasan ve Seyfüddeve Ali'nin ölümlerinden sonra Hamdânîlerin çöküş sürecine girmesi Hamdânîlerin hâkimiyetinin güçlü şahsiyetler ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Son yıllarda içerde yaşanan çekişmelerin yanı sıra Bizans ve Fâtımî saldırılarının artması Hamdânîlerin Halep'deki egemenliğinin de sonunu getirmiştir. Hamdânîler hakim oldukları Musul ve Halep ile daha başka şehirlerde sikkeler darp etmiş ve siyasî-idarî teşkilatın tezahürü olarak hâcib, kâdı, amil ve vali gibi görevliler de istihdam etmişlerdir. Şüphesiz idarî teşkilata dair bu tasarruf Hamdânîlerin bağımsız bir siyasî teşekkül gibi hareket ettiklerini göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

¹²⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:174. Sobernheim, "Hamdaniler", 5/1:181; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, 65.

¹²⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:174.

¹³⁰ el-Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 315-317; İbn Zâfir el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, 57-58; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1:177-179.

Kaynaklar

- "Gazanfer". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 4:730. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Beysanoğlu, Şevket. *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi (Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar)*. C. I. Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2003.
- Bosworth, Clifford Edmund. *İslâm Devletleri Tarihi*. Çeviren E. Merçil ve M. İpşirli. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1980.
- Brockelmann, Carl. *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*. Çeviren Neşet Çağatay. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Canard, Marius. "Hamdanids". *Encyclopaedia of Islam*, 3:125-131. Leiden: Brill, 1971.
- Canard, Marius. *Historie de la Dynastie des H'amdanides de Jazîra et de Syrie*. Alger: Publications de la Faculté des Letters D'Alger, 1951.
- Ebî Zekeriyâ el-Ezdî. *Târîhü'l-Mevsil*. Tahkîk Ahmed Abdullah Mahmûd. C. 2. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Ebü'l-Fidâ. *Tarihu Ebi'l-Fida*. Tahkîk Mahmud Deyyub, C. 1. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Ekinci, Abdullah. *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatîler (Ortadoğu'da İlk Sosyalist Yapılanma)*. Ankara: Odak Yayınevi, 2005.
- el-Ömerî. *Mesâlikü'l-ebâr fî memâlikü'l-emsâr*. Tahkîk Kamil Süleyman el-Cebûrî-Mehdî en-Necm. C. 26. Beyrut, 1971.
- es-Sâmir, Faysal. *ed-Devletü'l-Hamdâniyye fî'l-Mevsil ve Haleb*. C. 1, Bağdat: Matba'atü'l-İmân 1970.
- es-Sulî, Ahbârü'r-Razî-billâh ve'l-Müttakî'lillâh ev. *Târîhü'd-Devleti'l-Abbasiyye min sene 322 ila 333 min Kitâbi'l-Evrâk*. Tahkîk J. Heyworth Dunne. Beyrut, 1983.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraus). *Abû'l-Farac Tarihi*. Süryanice'den İngilizceye Çeviren Ernest A. Wallis Budge, Türkçe Çeviren Ömer Rıza Doğrul. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Güner, Ahmet. "Nâsirüddeve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32:402-403. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Houtsma, M. TH. "Abdullah". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 1:32. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*. Tahkîk İhsan Abbas, C. 2. Beyrut: Dârü Sâdr, t.y.
- İbn Miskeveyh. *Tecâribü'l-ümem ve teâkübü'l-himem*. Tahkîk Ebü'l-Kâsım İmâmî, C. 5-7. Tahran: Suruş, 1998, 2000, 2001.
- İbn Zâfir el-Ezdî. *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye bi'l-Mevsil ve Haleb ve Diyâr-ı Bekr ve's-suğûr*. Tahkîk Temîme er-Ravvâf. Dimaşk: Dâru Hassân, 1985.
- İbnü'l-Adîm. *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*. Tahkîk Süheyl Zekkâr. C. 1. Dimaşk Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*. Çeviren Abdülkerim Özaydın. C. 9. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi*. Çeviren Ahmet Ağırakça. C. 7-8. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Ezrak. *Târîhü Meyyâfârikîn*. Tahkîk Kerîm Fârûk el-Hûlî-Yusuf Baluken. İstanbul: Nubihar, 2014.
- İbnü'l-Kalânîsi. *Târîhu Dimaşk 360-555*. Tahkîk Süheyl Zekkâr. Dimaşk: Dâru Hassân 1983.
- İbnü'l-Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Çeviren Mehmet Keskin. C. 11. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Hamdaniler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15:446-447. İstanbul: İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Hüseyn b. Hamdân b. Hamdûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18:548-549. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Özaydın, Abdülkerim. "Gazanfer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13:431-432. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Özaydın, Abdülkerim. "Seyfûddeve el-Hamdânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37:35-36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Çeviren Fikret Işıltan. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.
- Sami el-Keyyâlî. *Seyfûddeve ve Asrû'l-Hamdaniyyin*. Haleb: Matbaatü'l-Hadise, 1939.
- Sobernheim, M. "Hamdaniler". *Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi*, 5/1:179-182. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Taberî. *Târîhü't-Taberî*. Tahkîk Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. C. 10. Kahire: Dârü'l-Ma'arif bi-Mısır, t.y.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhü't-Tolûniyyîn ve'l-İhşidiyyîn ve'l-Hamdâniyyîn*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2008.
- Tellioğlu, Ömer. "Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın Cami'ü'Düvel'inden Hamdaniler Kısımının Metin Neşri ve Tercümesi". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994.
- Tokuş, Ömer. "Hamdânîler (Siyasî, İçtimaî, İlmî ve Kültürel Hayat)". Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2006
- Tokuş, Ömer. *Başlangıçtan Mirdâsîlerin Sonuna Kadar Bilâdü's-Şâm'da Müslüman-Bizans Münasebetleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Udvân, Ahmed. *ed-Devletü'l-Hamdâniyye*. Libya: Münşeatü's-Şa'biye, 1981.
- Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Çeviren Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Weir, Thomas Hunter. "Hüseyn". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 5/1:641. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Yahya b. Saîd el-Antâkî. *Târîhü'l-Antâkî el-ma'rûf bi-silati târihi otihâ*. Tahkîk Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Trablus: Curûs Burs, 1990.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdullah b. Hamdân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1:103. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Emîrü'l-Ümerâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11:158-159. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Cüneyt GÜNEŞ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu,
Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye
Department of History, Turkish Military
Academy, National Defence University, Ankara,
Türkiye
cgunes@kho.msu.edu.tr

Bu çalışma, "Protē (Kınalıada) Adası'na Sürgün Edilen "Türk" Asıllı Bir Strategos: Bardanes Tourkos" adıyla II. İstanbul Adaları Sempozyumu'nda 25-27 Eylül 2023 tarihinde sunulmuş ancak yayınlanmamış tebliğ metninin düzeltilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

Geliş Tarihi/Received 23.09.2024
Kabul Tarihi/Accepted 09.11.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 15.11.2024

Atıf:
Güneş, Cüneyt. "Protē (Kınalıada) Adası'na Sürgün Edilen "Türk" Asıllı Bir Strategos: Bardanes Tourkos". *Ahbar*, sy.2 (Kasım 2024): 15-23.

Cite this article:
Güneş, Cüneyt. "A Strategos of "Turk" Origin Exiled to The Island of Protē (Kınalıada): Bardanes Tourkos". *Ahbar*, no.2 (November 2024): 15-23.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Protē (Kınalıada) Adası'na Sürgün Edilen "Türk" Asıllı Bir Strategos: Bardanes Tourkos

A Strategos of "Turk" Origin Exiled to The Island of Protē (Kınalıada): Bardanes Tourkos

Öz

Antik Çağlar'daki birçok devlette olduğu gibi Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda da sürgün cezası mevcuttu. Bu ceza, Roma sınırlarındaki çeşitli halklara toplu bir şekilde uygulanabilirken görevlerinden azledilen imparator, imparatoriçe, aile üyeleri, üst düzey görevliler, isyancılar ve din adamlarına da uygulanmıştır. Bu kişiler için Doğu Roma'da belli bölgeler, özellikle Adalar, sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Bu adaların en önemlilerinden birisi de hiç şüphesiz günümüzde Marmara Denizi'nde bulunan ve Doğu Roma döneminde Protē/Proti (Kınalıada) olarak adlandırılan adadır. Bu adanın en önemli özelliği, başkent Konstantinopolis'e en yakın ada olmasıdır. Gemiler vasıtasıyla Konstantinopolis'ten kolayca ulaşılabilen Protē Adası, imparatorlukta özellikle IX. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar etkin kullanılan bir sürgün adası olmuştur. Bu adaya sürgün edilenler, sadece sürgün cezasını çekmekle kalmamış aynı zamanda imparatorluğun adada kendilerine çeşitli mülkler vererek manastırların yaptırılmasını da teşvik etmişlerdir. Dolayısıyla imparatorluk görevlerinden azledilenler bu adada inzivaya çekilmeyi tercih etmişlerdir. Bunlardan birisi de IX. yüzyılda imparatorluğun idarî ve askerî tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisi olan Bardanes Tourkos'tur. İsyanından sonra Tourkos, Protē Adası'na sürgün edilmek istemiştir. Bu bildiride, imparatorluk tarihinde önemli bir yeri olan ve isyanı sonrasında bizzat Protē Adası'na sürgün edilmek isteyen "Türk" asıllı Bardanes Tourkos'un Protē'deki yaşantısı ve imparatorlukta idarî ve askerî önemi, dönemin yazılı kaynakları ve "Molybdobulla" olarak adlandırılan imparatorluk kurşun mühürlerinin vermiş olduğu bilgiler aracılığıyla anlatılacaktır. Ayrıca bu şahsiyetle birlikte IX. yüzyılın ilk yarısından XI. yüzyıla kadar Protē Adası'nın hem Adalar hem de Doğu Roma İmparatorluğu tarihindeki yeri vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Protē Adası, Bardanes Tourkos, I. Nikephoros, Türk.

Abstract

As many states in antiquity, the Eastern Roman (Byzantine) Empire also practiced exile. While this punishment could be applied collectively to various peoples within the Roman borders, it was also applied to deposed emperors, empresses, family members, high-ranking officials, rebels and clergy. For these people, certain regions in Eastern Rome, especially the islands, were used as places of exile. One of the most important of these islands is undoubtedly Protē/Proti (Kınalıada), which is located in the Sea of Marmara today and was called Protē/Proti (Kınalıada) during the Eastern Roman period. The most important feature of this island is that it was the closest island to the capital Constantinople. Easily accessible from Constantinople by ship, Protē Island was an island of exile that was used effectively in the empire, especially between the IXth and XIth centuries. Those who were exiled to this island not only suffered the penalty of exile, but also encouraged the construction of monasteries by giving them various properties on the island. Therefore, those who were dismissed from their imperial duties preferred to retreat on this island. One of these people was Bardanes Tourkos, one of the most important figures in the administrative and military history of the empire in the IXth century, who wanted to be exiled to Protē Island after his rebellion. In this paper, the life of Bardanes Tourkos in Protē and his administrative and military importance in the empire will be explained through the written sources of the period and the information provided by the imperial lead seals called "Molybdobulla". In addition, the place of Protē Island in the history of both the Islands and the Eastern Roman Empire from the first half of the IXth century to the XIth century will be emphasized.

Keywords: Byzantium, Prote Island, Bardanes Tourkos, Nikephoros I, Turk.

Giriş

1123 yıllık tarihi boyunca Doğu Roma İmparatorluğu'nun ayakta kalmasını sağlayan en önemli unsur hiç şüphesiz ki ordusudur. Bu süreç içerisinde imparatorluk birçok kez isyanla ve değişimle karşılaşmış ve ordu da bu değişimden payına düşeni almıştır. Özellikle VII. yüzyılda başlayan İslâm fetihlerinin ardından Yakındoğu'nun çok kısa bir süre içerisinde kaybedilmesi ve buna paralel olarak Anadolu'nun, imparatorluğun en önemli idarî, askerî ve sosyo-ekonomik coğrafyası olarak ortaya çıkması, hiç şüphesiz ki ordunun da değişmesini arkasından da güçlenmesini sağlamıştır. İslâm fetihlerinin, imparatorluktaki olumsuz etkilerini ortadan kaldırabilmek için özellikle Anadolu'da ve Balkanlar'da, imparatorluğu ayağa kaldıracak olan "thema" bölgeleri tesis edilmiş ve bu bölgeler anlaşılabilir bir müddet sonra idarî, askerî ve sosyo-ekonomik bir sistemin temelini oluşturmuştur¹. Bunun yanı sıra VIII. yüzyıldan itibaren belirginleşen bir askerî sayısının artışı, savaş stratejilerinde ve orduda etnik anlamda değişimi ve "etniklerin" entegrasyonunu da beraberinde getirmiştir².

Başlangıcından sonuna kadar Bizans İmparatorluğu, her daim bir tehdit unsuru olarak görmesine rağmen bahsedilen entegrasyona Türkleri de dâhil etti ve Türkler, askerî yetenekleri dolayısıyla imparatorluk ordusunda görev aldılar. İyi-kötü tanıdığı Türkleri ordusuna katan Bizans, bazı dönemlerde idarî ve askerî açıdan güçlü ve yetenekli Türk komutanların isyanlarıyla da karşılaştı.

Bizans imparatorluk tarihi hiç şüphesiz bir isyanlar tarihidir ve tarih sahnesinden silindiği 1453'e kadar imparatorluk yönetimi birçok isyanla karşılaşmıştır. Kroniklerden anlaşılabilir bu isyanların bazıları çok acımasızca bastırılırken; bazıları ise imparator ve isyancının anlaşılmasıyla çözüme kavuşmuştur. Bizans'ta idarî ve askerî olarak güçlü olan birisinin isyan etmesi, hayatın olağan akışı gibidir. Dolayısıyla Bizans tarihini okurken aynı zamanda bir isyanlar tarihini de okuruz.

Bu isyanlardan birisi de kısada olsa burada mevzu bahsedilecek olan Bardanes Tourkos isyanıdır³. Niavis⁴ ve Koçak⁵ tarafından bu isyan detaylı bir şekilde incelendiği için isyanın detaylarından ziyade kaynakların vermiş olduğu bilgiler çerçevesinde Bardanes Tourkos'un etnik niteliği, idarî ve askerî kariyeri, Protē Adası'na yerleşmesi, adadaki yaşantısı ve isyanın Protē Adası açısından önemi ifade edilecektir.

"Ethnikos" olarak Bardanes Tourkos Kimdir?

Bizans kronikleri ve askerî el kitapları olan *Taktikonlar*, Bizans İmparatorluğu ile iyi ilişkileri veya düşmanlığı olan "seçkin" Türkler hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu kaynaklar, erken dönemlerde başlayan elçiliklerle birlikte Türklerle karşı nasıl savaşılması gerektiği, Türklerin mizaçları, yetenekleri, anlaşmalar ya da karşılıklı ilişkilerin derinleşmesi/kötüleşmesi gibi konularda Bizanslılar ve Türkler arasındaki ilişkileri ayrıntısıyla sunmaktadır⁶. Bu bilgilerin detaylı olması, "karşı" yani "ötekinin" tanınması açısından oldukça önemlidir ki bu bilgiler esasında Bizans'ın onlara karşı oluşturacağı ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla sadece tarihî açıdan değil aynı zamanda dönem itibarıyla Bizans stratejisi için de önemlidir.

İmparatorluğun başarısından ve eldeki tarihî verilerden dolayı birçok bilim insanı, Türkler, Ermeniler, Gürcüler ve Franklar gibi etnik grupların, Bizans toplumu ve aristokrasisine entegrasyonunu incelemiş ve bu incelemeler, "etnik" grupların imparatorluk yönetiminde, askerî, sosyo-kültürel, ekonomik vd. alanlardaki etkileri çerçevesinde devam etmektedir. Nitekim imparatorluğun "emperyal" düşüncesinin anlaşılabilmesi için bu husus oldukça önemlidir⁷. Çünkü Ortaçağ'da bilinen Roma Devleti sadece Romalılardan oluşmamaktaydı ve tarihî metinlerden anlaşılabilir Romalılar dışındaki "etnik" grupların Bizans için faydalı olan bir tarafı mevcuttu ve Bizans anlaşılabilir onları iyi bir şekilde yönetim kadrosuna entegre etmekte başarılıydı.

Şunu belirtmek gerekir ki, Roma coğrafyasında imparatorluk içinde yaşayan veya imparatora hizmet eden herkes etnik açıdan "Romalı" olarak kabul edilmemekteydi. Bunun nedeni şudur: Bizans İmparatorluğu'nda hem "Romalılar" hem de "Romalı olmayanlar" yaşamaktaydı ve Romalı olmayanlara, "Türk, Frank, Ermeni" gibi ayrı etnik isimler veriliyordu ve onlar, bu isimlendirmelerle "genos" olan esas "Romalılar"dan ayrılmaktaydılar ve "ethnikos" Bizans'ta yabancı, Romalı olmayan

¹ Cüneyt Güneş, *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 37-39.

² Yusuf Ayönü, "Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 25 (Aralık 2009), 55.

³ Hakkında bkz. David Nicol, *A Biographical Dictionary of the Byzantine Empire*, (London: 1991).

⁴ Pavlos E. Niavis, *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I*, (Athens: 1987), 61-64.

⁵ Talat Koçak, "Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu'nda Türk Kökenli Bir Komutan: Bardanes Turkos ve İsyanı", *History Studies* 7, sy.2 (2015), 67-76.

⁶ Christos Stavrakos, "Sigillographic Evidence for the Tourkopouloi in the Byzantine Empire", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (Haz.) Semiha Nurdan-Muhammed Özler, c. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları (Ankara: 2022), 261; Bunun hakkında ayrıca bkz. Cüneyt Güneş, "Bizans İmparatoru VI. Leo'nun Taktikası'nda Türkler ve Türk Anlatısının Askerî Eğitime Katkısı", *bitig MSKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 3 (YIL), 1-14.

⁷ Stavrakos, "Sigillographic Evidence for the Tourkopouloi in the Byzantine Empire", 262.

anlamına gelmekteydi⁸.

İmparatorluk yönetiminde, sarayda mevki sahibi ve ordu komutanı olan ancak “etnik” açıdan “yabancı” olarak kabul edilen veya onları ana akım Romalılardan ayıran bir kökene sahip olan seçkin erkekler mevcuttu. Buna Bizans tarihinde birçok örnek verilebileceği gibi Bardanes Tourkos açık bir örnektir. Çünkü imparatorlukta sadece hizmette bulunmak, Romalı olmak için yeterli değildi. Bununla birlikte yabancı kökenli bazı devlet görevlileri az çok Romalılaşmıştı ve eğer imparatorluğa yerleştiyseler, onların soyundan gelenler asimilasyon süreçleriyle diğer Romalılardan ayırt edilemez hale gelebiliyorlardı⁹.

Roma İmparatorları bazı dönemlerde binlerce yabancı ve paralı asker tutacak kadar varlıklıydı. Etnik birimler, uzmanlık becerileri veya anlaşma yükümlülüklerini yerine getirmek için az sayıda istihdam ediliyordu¹⁰. Bu çerçevede imparatorlar hem Romalıları hem de yabancıları resmî görevlere atayabiliyorlardı ve bu etnikler, Grekçe öğrendikleri ve Ortodoks oldukları sürece yükselebiliyorlardı, bu onları ancak “Romalı” olmanın eşğine getirmekteydi¹¹. Yani “genos” olarak bu etnikler, Romalı değildi.

Bu bilgiler çerçevesinde Bardanes Tourkos da imparatorluk sarayında yetenekleri dolayısıyla ön plana çıkmış ve muhtemelen Ortodoksluğu benimseyip imparatorlukta kritik görevler almış birisidir. Nitekim Türklerin, Bizans İmparatorluğu'na entegre olduğu durumlar vardır ve seçilmiş birkaçı imparatorluk sarayında önemli mevkilere yükseldi¹². Burada önemli olan husus, Bardanes'in unvanı ya da soyadı olarak tanımlayacağımız “Toῦρκος” adlandırmasının Bizans yazarları tarafından kullanılmasıdır. Bu *terminus technicus*, Bizans tarihî metinlerinde diğerlerinin yanı sıra Macarlar ve Hazarlar da dâhil olmak üzere Doğu'dan gelen etnik grupları tanımlamak için kullanılmaktadır¹³ ve Bardanes Tourkos da VII. ve VIII. yüzyıldaki Hazarlar ile Bizans arasındaki yakın ilişkilere bakıldığında muhtemelen bir Hazar Türküydü. Dolayısıyla Bizans kroniklerinde “Tourkos” olarak adlandırılması onun doğru niteliğini ifade etmektedir¹⁴. Koçak'ın da iddia ettiği gibi Bardanes Tourkos, İmparator IV. Leo döneminde ortodoksluğu benimseyerek imparatorluğun hizmetine girmiş Hazar kökenli yetenekli bir Türk idi¹⁵. Onun isyanından ve Protē Adası'na sürgününden önce kurşun mühürler olan Molybdobullar'a ve kroniklere bakmak hem konunun hem de Bardanes Tourkos'un imparatorlukta gücünün anlaşılması için elzemdir.

Molybdobullar (Kurşun Mühürler)'da Bardanes Tourkos ve Unvanları

Bizans İmparatorluğu'nun özellikle siyasî, idarî ve askerî vs. tarihinin aydınlatılmasında yazılı kaynakların yanı sıra sikke ve *molybdobulla* olarak adlandırılan mühürlerin önemli bir yeri vardır. Bu mühürlerde, özellikle imparatorlukta siyasî, idarî, askerî vs. olarak görev yapanların adlarıyla birlikte unvanları da yer almaktadır. Bu mühürler, imparatorlukta görevli olanların unvanlarının tespit edilebilmesinin yanı sıra bürokraside var olan üst-ast hiyerarşisinin de tespit edilebilmesi açısından da oldukça kıymetlidir¹⁶. İmparatorluk tarihinin aydınlatılmasında oldukça önemli olan bu mühürler, malî, idarî ve askerî vd. birimler tarafından kullanılmakla birlikte burada mevzu bahis edilen Bardanes Tourkos'a da ait mühürler mevcuttur. Bu mühürler, Bardanes'in hangi görevleri üstlendiğini ve unvanlarının ne olduğunu bizlere göstermektedir.

803'teki isyanından önce Bardanes Tourkos, anlaşılan İmparatorluğun en güçlü kadın yöneticilerinden birisi olan İmparatoriçe Eirene¹⁷ (797-802) döneminde, ilk önce genel itibarıyla Batı Anadolu'yu kapsayan *Thrakesion themas*ının strategosuydu ve 799 yılı Paskalyası'nda Bardanes, Kutsal Havariler Kilisesi'ndeki geçiş töreninde İmparatoriçe Eirene ve

⁸ Anthony Kaldellis, *Bizans-Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk*, çev. Deniz Türker, (İstanbul: Karakarga Yayınları, 2020), 97.

⁹ Kaldellis, *Bizans-Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk*, 88-89.

¹⁰ Kaldellis, *Bizans-Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk*, 285.

¹¹ Kaldellis, *Bizans-Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk*, 290.

¹² Bizans tarih yazımı, Bizans toplumu içinde yüksek mevkilere ulaşmış üst sosyal tabakalardan Türkler hakkında ayrıntılı bilgiler sunmasına rağmen, Bizans İmparatorluğu tarafından esir alınan veya Bizans İmparatorluğu'na göç eden anonim alt sınıf Türkler hakkında bilgi içermemektedir.

¹³ Stavrakos, “Sigillographic Evidence for the Tourkopouloi in the Byzantine Empire”, s. 262.

¹⁴ Bazı araştırmacılar Bardanes'in adından yola çıkarak onun Ermeni olduğunu iddia etmektedirler. Bkz. Talat Koçak, “Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu'nda Türk Kökenli Bir Komutan: Bardanes Turkos ve İsyanı”, *History Studies* 7, sy. 2, (2015), 67-68; Oikonomides'e göre ise, “Βαρδαρίωται Τοῦρκοι” *terminus technicus*'u, Macarları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bk. Stavrakos, “Sigillographic Evidence for the Tourkopouloi in the Byzantine Empire”, s. 262.

¹⁵ Koçak, “Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu'nda Türk Kökenli Bir Komutan: Bardanes Turkos ve İsyanı”, 69.

¹⁶ Cüneyt Güneş, “Bizans Kurşun Mühürleri'nde Artabasdos ve İsyanı (741)”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 6, sy.14, (Ekim 2020), 627.

¹⁷ Eirene dönemi hiç şüphesiz imparatorluğun önemli yasa eklerinin de yapıldığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu konu hakkında bk. Talat Koçak, “İmparatoriçe Eirene'nin Yasa Eklerine Göre Roma Hukukunda Kitab-ı Mukaddes İzleri”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24 (2): 2020, 735-748.

Eirene'nin eşyalarının taşındığı arabayı çeken ve ona eşlik eden dört beyaz atı yöneten dört Patrikios'tan birisiydi¹⁸. Bizans Anadolu'sunun en güçlü themasına yönetici olarak atanmadan önce Bardanes, Thrakesion strategosu Mikhail Lakhanodrakon'dan¹⁹ sonra Thrakesion'un bilinen en önemli strategosudur. Theophanes ilk bahsinde ondan *Thrakesion Strategosu Bardanes* şeklinde bahsetmektedir²⁰. VIII. yüzyılın sonlarına ait olan bir kurşun mühürde unvanı ise, *Thrakesion Strategosu, İmparatorluk Protospathariosu ve Patriği Bardanes* şeklinde geçmektedir²¹.

Bardanes'in idarî ve askerî yeteneklerinden dolayı Anatolikon Strategosu olarak atandığı Theophanes'in ikinci bahsinde anlaşılmaktadır. Bu bahiste O, lakabı "Tourkos"²² olan *Anatolikon Strategosu ve Patriği Bardanes* şeklinde geçmektedir²³. Nitekim Theophanes'in verdiği bu bilgi Türk tarihî açısından oldukça kıymetlidir. Hiç şüphesiz Bardanes Tourkos, VIII. yüzyılın sonu ve IX. yüzyılın başlarının en önemli idarî ve askerî yöneticilerinden birisidir ve bu döneme ait mühürlerde, kendisi *Anatolikon themasına* atandıktan sonra Anatolikon Strategosu, Protospathariosu ve Patriği Bardanes ve Anatolikon Strategosu ve Patriği Bardanes şeklinde bahsedilmektedir²⁴. Hem Thrakesion hem de *Anatolikon themasında* görevli olduğu dönemlerde kullandığı unvanlar, Bardanes'in idarî ve askerî olarak güçlü bir şahsiyet olduğunun kanıtıdır. Nitekim *Anatolikon themasına* strategos olarak atandıktan sonra doğu themaları tarafından Bardanes Tourkos imparator ilan edilmiştir.

Bahsedilen en önemli ve güçlü thema bölgeleri, Anadolu'da kurulmuş olup bu bölgelerin her birinin başında "komutan" anlamına gelen "Strategos" adında idarî ve askerî olarak olağanüstü yetkilere sahip bir yönetici mevcuttur. Anlaşılan bu yöneticinin birincil görevi, bölgesini her türlü tehlikeye karşı korumak, orduyu hazırlamak ve ordusunun başında sefere çıkmak; arkasından ise yöneticisi olduğu bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasını sağlamaktır. Dolayısıyla onun emrinde hem bölgesini hem de ordusunu yönetmesinde yardımcı olacak olan astları ve sayısı, thema bölgesinin büyüklüğüne ve stratejik önemine göre değişmekle birlikte, en düşük 4.000; en çok 18.000 civarında bir askerî güç mevcuttu. Anadolu themaları içinde asker sayısı bakımından en güçlü olanı ise Anadolu'nun merkezinde bulunan, Anatolikon theması olup bu themanın asker sayısı, 15.000-18.000 arasında değişmektedir²⁵. Dolayısıyla bu themanın yöneticisi olan bir strategos, birçok örneği bulunmak birlikte, ordusunun desteğini aldıktan sonra isyan edip Konstantinopolis'e coğrafi yakınlığını da kullanarak başkenti kuşatabilmekte ve İmparator olabilmekteydi. Bu çerçevede Anadolu'nun merkezinde kurulan Anatolikon theması bu isyanların adeta merkezi olmuştur. Nitekim IX. yüzyılın başında İmparator I. Nikephoros'a karşı isyan eden Bardanes Tourkos'da bu themanın strategosuydu.

"Türk" Bardanes Tourkos'un Nikephoros'a Karşı İsyanı

Bizans İmparatorluğu'nun en güçlü ve en geniş sınırlarına sahip idarî ve askerî bölgesi olan *Anatolikon theması* birliklerinin, 742'de isyancı ve aynı zamanda ikonasever Artabasdos'a karşı İmparator V. Konstantinos'u desteklediği görülmektedir²⁶. Bunun nedeni, merkezî yönetim tarafından Anatolikon themasının VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tehdit olarak görülmesine rağmen bu themadan gelen idarî ve askerî yöneticilerin, geniş arazileri, önemli mevkileri ve en önemlisi de en güçlü bölgesel orduyu ellerinde tutmasıdır. Bundan dolayı kendisini geleceğin imparatoru olarak görmek isteyenler, idarî ve askerî olarak geniş coğrafyaya aynı zamanda da ciddi bir asker sayısına sahip *Anatolikon themasından* mutlaka destek almak zorundaydı. Themanın idarî ve askerî olarak güçlü olması, aynı zamanda askerî arazilerinin geniş olmasına ve kırsal çekim merkezi olarak geniş bir kırsal nüfusu bünyesinde barındırmasına da bağlıydı²⁷.

¹⁸ Theophanes, *Khronographia*, ed. Ioannis Classeni, (Bonn: 1839), A.M. 6291.

¹⁹ Thrakesion themasının en önemli ve doğuda Araplara karşı mücadele eden ilk strategostur. Mikhail Lakhanodrakon, hem imparator V. Konstantinos'u hem de onun ikonakırıcılık fikrini ciddi anlamda destekleyen ve uygulayan aynı zamanda görevini 766-767'den 790'a kadar sürdüren imparatorluk tarihinin önemli idarî ve askerî şahsiyetlerinden birisidir. Bk. *Prosopographie der Mittelbyzantinischen Zeit*, ed. R. Johannes Lilie, (New York: 1999), Michael Lakhanodrakon (#5027).

²⁰ Theophanes, *Khronographia*, A.M. 6291.

²¹ G. Zacos ve A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, c.1/2, (Basel: 1972), No. 1750 A.

²² Nitekim kaynaklarımızdan Genesisios'ta lakabı Tourkos olan Patrik Bardanes ve Theophanes Continuatus'ta, lakabı Tourkos olarak geçmektedir. Bk. *Iosephi Genesisii Regum Libri Quattuor*, İnc. A. Lesmueller-Werner ve I. Thurn, (Berlin: Apud Walter de Gruyter, 1978), I.6.3; Theophanes Continuatus, *Khronographia*, Ed. I. Bekker, (Bonn: 1838), 6.

²³ Theophanes, *Khronographia*, A.M. 6295.

²⁴ Zacos-Veglery, *Byzantine Lead Seals*, No. 1750; 1750 B.

²⁵ Güneş, *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi*, 421.

²⁶ Walter E. Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, (Amsterdam: 1981), 236-37; Warren Treadgold, "The Missing Year in the Revolt of Artavasdos", içinde *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, c.42, (Wien: 1992), 90.

²⁷ Basilike Blisidou, "Θεμα Ανατολικον", içinde *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, Athena 1998, 69-70.

803'teki başka bir isyanda ise, *Anatolikon themasının strategosu Bardanes Tourkos*'un başka bir isyana öncülük ettiği anlaşılmaktadır²⁸. Bardanes Tourkos, ilk önce genel itibarıyla Batı Anadolu'yu kapsayan Thrakesion strategosu iken bir müddet sonra idarî ve askerî yeteneklerinden dolayı *Anatolikon themasının strategosu* olarak atanmıştır. Kroniğinde Theophanes'in vermiş olduğu bilgiye göre, Bardanes bir müddet sonra doğu themaları tarafından imparator ilan edilmiştir²⁹.

Themalar tarafından imparator ilan edilmeden önce İmparatoriçe Eirene'den sonra tahta çıkan İmparator I. Nikephoros saltanatının başlangıcında Theophanes Continuatus'un vermiş olduğu bilgiye göre Bardanes'i, savaşta cesareti, acımasızlığı ve diğer yetenekleri dolayısıyla doğunun beş themasını yönetmesi için *monostrategos* yani "tek komutan" olarak görevlendirmiştir³⁰. Bu esasında doğuda İslâm Devleti tehdidinin büyüdüğü anlamına gelmektedir ve imparator nezdinde bu tehdiye karşı koyabilecek tek güçlü komutan Bardanes Tourkos'tur. Theophanes'e göre Bardanes, Temmuz 803'te *Anatolikon Strategosu ve Patriği* idi³¹.

Bu göreve atandıktan kısa süre sonra Bardanes, sözde düşmanlarının üstesinden gelmek ve imparatorluk hayallerini gerçekleştirmesinde ona destek olacak olan kişisel muhafızlar ve ekibine de Leo³², Mikhael³³ ve Thomas³⁴ adındaki kişileri atadı³⁵. Strategos olmadan önce Bardanes'in muhtemelen imparator olma hevesi vardı³⁶ ve böyle bir girişimde bulunması durumunda başına gelebileceklerden endişe etmekteydi. Bu nedenle Philomelion [Akşehir] yakınlarındaki bir mağarada yaşayan ve hem erdem hem de kehanet konusundaki ünü kendisine kadar ulaşan bir keşişi ziyaret etti. Ona yakın arkadaşları Thomas, Leo ve Mikhael de eşlik etmekle birlikte keşişle sadece Bardanes görüştü. Görüşmelerinde keşiş, Bardanes'e bu ümidinde kararlı tutumunu devam ettirirse mülklerini kaybedeceğini ve gözlerine mil çekileceğini dolayısıyla bu kararından vazgeçmesi gerektiğini ifade etti. Umutsuz şekilde keşişin yanından ayrılan Bardanes'e eşlik ederken keşiş diğer üç kişiyi fark etti ve yanına çağırdı. Bunlara Leo ve Mikhael'in her ikisinin de imparator olacağını ve Thomas'ın, imparator ilan edileceğini ancak tahta geçemeyeceği söyledi. Bu sözler, Bardanes'e o kadar gülünç geldi ki, keşişin kehanetlerini artık ciddiye almadı. Bu görüşmeden sonra keşişin sözlerini dikkate almayan Bardanes, İmparator I. Nikephoros'a karşı isyan bayrağını kaldırdı³⁷.

Şu ifade edilmelidir ki imparatorluğun, özellikle themalardaki gücü dikkate alındığında, beş themanın yönetiminin tek bir kişiye verilmiş olması, merkezi yönetim için ciddi bir tehlike oluşturacağı aşikârdır. Daha önceki dönemlerden de bildiğimiz üzere bir kişiye iki themanın yönetiminin verilmesi dahi yönetimin elden çıkması için bir tehlikeydi. Bu çerçevede 741'deki saltanatının sonunda İmparator III. Leo (717-741)'nin ardından *Armeniakon ve Opsikion themalarının strategosu* olan Artabasdos isyan etmiş ve Artabasdos tahta hak sahibi olan V. Konstantinos ile mücadeleye girişmiştir³⁸. Dolayısıyla bir kişiye, asker sayısı en az dört bin kişilik olan bir thema üzerinden hesaplayacak olursak, yirmi bin kişilik bir ordunun emrine verilmesi demektir. Bu birliklerin, strategosu desteklemesi durumunda başkent Konstantinopolis'in ciddi bir tehlikeye gireceği aşikârdır. I. Nikephoros tahta çıktıktan sonra bu tehlikeleri muhtemelen öngörememiş ve Bardanes'i *monostrategos* olarak atamıştır. Nikephoros, kendisinin yanlış yaptığını bir müddet sonra Bardanes'in isyan etmesiyle anlayacaktır.

Anlaşılan ihtiraslı ve aklında her daim yönetimi ele geçirme fikri olan Bardanes, her ne kadar teşebbüsünün başarısız olması konusunda korku dolu olsa da elindeki askerî güce güvenerek 19 Temmuz 803'te İmparator Nikephoros'a karşı isyan etti. Büyük bir ordu kurdu ve yetkisi altındaki themalardan dördü tarafından imparator ilan edildi ve sadece *Armeniakon theması*

²⁸ Prosopographie Der Mittelbyzantinischen Zeit, Bardanes Tourkos (#766); (#768); John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Trans. John Wortley, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 9-11; Clive Foss, "Anatolikon", içinde *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Ed. A. Kazhdan vd., c.I, (New York: Oxford University Press, 1991), 90; Bardanes Tourkos'un bu isyanı, 19 Temmuz 803'te başlayıp 8 Eylül 803'te son bulmuştur. Bk. Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, 245-246.

²⁹ Theophanes, *Khronographia*, A.M. 6291, 6295; Genesisios, *De Rebus Constantinopolitanis*, I.6; Prosopographie Der Mittelbyzantinischen Zeit, Bardanes (#760), (#762).

³⁰ Theophanes Continuatus, *Khronographia*, I.1.14-18.

³¹ Theophanes, *Khronographia*, A.M. 6295.

³² V. Leo olarak tahta çıkacak kişidir (813-820).

³³ II. Mikhael olarak tahta çıkacak kişidir (820-829).

³⁴ Bizans tarihinde Slav Thomas (760-823) olarak bilinen kişiyi Bardanes Tourkos, Protostrator olarak atamıştır. Nitekim Thomas da daha sonra İmparator II. Mikhael (820-829)'e karşı isyancı olacaktır. Bk. Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, 265-266.

³⁵ Theophanes Continuatus, *Khronographia*, s. 7.

³⁶ İsyanın bir sebebi de Nikephoros'tan önce tahta bulunan İmparatoriçe Eirene'nin Lesbos adasında sürgünde bulunması ve Bardanes'in sürgündeki Eirene'ye destek vermek istemesidir. Bk. Warren Treadgold, *The Byzantine Revival*, (Stanford: Stanford University Press, 1988), 132.

³⁷ Theophanes, *Khronographia*, A. M. 6295; Theophanes Continuatus, *Khronographia*, 7-8; Nitekim Skylitzes de Philomelion'daki keşiş ile Bardanes'in görüşmesi hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bk. Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, 9-10.

³⁸ Bu isyan hakkında geniş bilgi almak için bkz. Güneş, "Bizans Kurşun Mühürleri'nde Artabasdos ve İsyanı (741)", 624-643.

ve birlikleri onu desteklemeyi reddetti³⁹. İsyanın bir sebebi de Nikephoros'tan önce tahtta bulunan İmparatoriçe Eirene'nin 802 yılında İmparator I. Nikephoros tarafından Lesbos [Midilli] adasına sürgün edilmesi ve Bardanes'in sürgündeki Eirene'ye destek vermek istemesidir. Bardanes'in isyanı devam ederken sürgünde rahatsızlanan İmparatoriçe Eirene 9 Ağustos 803'te ölmüş ve naaşı Prinkipos yani Büyük Ada'ya getirilmiştir⁴⁰.

Bardanes, Araplara karşı mücadelesinde başarıyla ayrıldığı için askerleri arasında ünü artmış ve ele geçirmiş olduğu büyük miktarda ganimetleri de rütbeye göre değil liyakate göre dağıtmıştı. Bu da askerleri arasında beklenen ve desteklenen bir davranıştı. Onun bu davranışı, askerler arasında kendisinin daha da sevilmesini sağladı. Daha sonra Nikomedeia'ya gitmek üzere Bithynia'ya yürüdü; ancak imparator Nikephoros ona karşı savaşçı ve yeterli bir güç gönderdi ve ordular karşı karşıya geldiğinde Bardanes Malagina [Paşalar]'ya⁴¹ çekilerek İmparator Nikephoros'tan af diledi. İmparatorla yapmış olduğu görüşme sonrasında hem kendisinin hem de ailesinin güvenliğinin sağlanması koşuluyla Nikephorosla anlaştı⁴². Bardanes Tourkos'un bu isyanı, 19 Temmuz 803'te başlayıp 8 Eylül 803'te son bulmuştur⁴³.

Bardanes Tourkos'un Protē Adası'na Yerleşmesi ve Hayatı

Theophanes'e göre Bardanes, kendisini destekleyen Anadolu themaları tarafından imparator ilan edildi ve destekçileriyle Khrysopolis [Üsküdar]'e ilerledi. Birkaç gün (yaklaşık 8 gün) burada kaldı ancak yerliler onu kabul etmeyince Malagina'ya çekilmek zorunda kaldı. Anlaşılan onu destekleyenlerin bazıları, Leo ve Mikhael burada yanından ayrıldı⁴⁴ ve kendi ihtirası için daha fazla Hristiyanın kanının dökülmesini istemediği için Bardanes, İmparator Nikephoros ile iletişime geçti ve sadece kendisi için değil aynı zamanda destekçileri için de canının bağışlanması istedi. Bu isteği hem İmparator hem de 784 yılından beri Konstantinopolis Patriği olan Tarasios (784-806)'un da olduğu bütün senato üyeleri tarafından imzalanan bir hayatta kalma belgesi ile "sözde" garanti altına alındı. Mücadele sırasında Bardanes'in birlikte yola çıktığı Leo ve Mikhael, Nikephoros tarafına geçti. Bundan sonra Bardanes, hızlıca Bithynia'daki Kios [Gemlik]'da bulunan Herakleios Manastırı'na gitti. Burada yanında sadece Protostrator'u olarak görev yapan Thomas vardı. Yapılan anlaşma sonrasında Bardanes, Herakleios Manastırı'nda keşişlik alametlerinden birisi olan tıraş olmayı ve keşiş kıyafeti giymeyi kabul etti⁴⁵.

Onun isteği, anlaşılan kendisine ait mülkü de olan ve bir manastır inşa ettirmiş olduğu Πρώτη/Protē⁴⁶ olarak adlandırılan adaya gitmek ve bir keşiş olarak burada yaşamaktır. Bardanes mülkünde bir manastır inşa ettirmiştir. Nihayetinde İmparator tarafından Kios limanına gönderilen bir chelandion⁴⁷ ile manastır inşa ettirmiş olduğu Protē Adası'na ulaştı⁴⁸. Yapılan anlaşma dolayısıyla Theophanes'in ifadesiyle "sahtekâr" Nikephoros, Bardanes'e vermiş olduğu sözü tutacak ve bu manastırda ona hiçbir şekilde zarar vermeyecekti⁴⁹. Nitekim Nikephoros ilk başta vermiş olduğu sözü tutmuştur. Theophanes Continuatus'a göre ise Bardanes, imparatorla anlaştıktan sonra Protē'de manastır yaşamına başladı ve "Sabbas" adını aldı. Bardanes burada herkesten uzak çeşitli zorlukları olan asketik bir yaşam sürmeye başladı ve bazı mallarını fakirlere dağıttı⁵⁰.

Ancak imzalanan anlaşmaya aykırı olarak Theophanes'e göre, İmparator Nikephoros Bardanes'in servetlerinin bazılarını

³⁹ Theophanes Continuatus, *Khronographia*, 8.

⁴⁰ Theophanes, *Khronographia*, A. M. 6295; Judith Herrin, *Women in Purple-Rulers of Medieval Byzantium*, (London: Phoenix Press, 2002), 104-105.

⁴¹ Paşalar Kalesi. Bithynia bölgesinde yer alan Malagina, VII. yüzyıldan başlayarak, isyanlar dâhil, ilk önce Bizans-İslâm; XI. yüzyıldan itibaren de Bizans-Türkler arasında çeşitli mücadelelerin yapıldığı ve bölgede askerî üs olarak kullanıldığı stratejik mevkiilerden birisidir. Bk. Murat Keçiç, "Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit Malagina", içinde *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, Ed. Haluk Selvi vd. c.I, (Kocaeli: 2016), 105-113.

⁴² Theophanes Continuatus, *Khronographia*, 9; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, 11.

⁴³ Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843*, 245-246.

⁴⁴ Bu ayrılmadan sonra Nikephoros'u destekleyen Leo, foederati komutanı; Mikhael ise Anatolikon themasının komēs tēs kortēs'i yani "çadır kontu" olarak atanmıştır. Bk. Treadgold, *The Byzantine Revival*, 132; Niavis, *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I*, 58; Unvanlar hakkında bkz. Cüneyt Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 156, 160.

⁴⁵ Theophanes, *Khronographia*, A. M. 6295; Theophanes Continuatus, *Khronographia*, 9; Treadgold, *The Byzantine Revival*, 132.

⁴⁶ Πρώτη/Protē, Grekçe'de "ilk kez", "ilk olarak", "ilkini", "her şeyden önce" anlamına gelmekle beraber Konstantinopolis'ten Adalar'a doğru yol alındığında "ilk" karşılaşılan ada olduğu için bu adla adlandırılmıştır. Protē anlamı için bkz. Güler Çelgin, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 2011), 580.

⁴⁷ Bizans kadırgası.

⁴⁸ Theophanes, *Khronographia*, A. M. 6295; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, 11; Treadgold, *The Byzantine Revival*, 132.

⁴⁹ Theophanes, *Khronographia*, A. M. 6295.

⁵⁰ Theophanes Continuatus, *Khronographia*, 9-10.

el koydu ve bir bahaneyle themalarda ve imparatorluk şehrinde onu destekleyen tüm arkhonları, din adamlarını⁵¹ ve arazi sahiplerini cezalandırmaya girişti. Hatta orduya ödeme yapmayı da bıraktı⁵². “Hiçbir konuda gerçeğe saygı duymamış” olan Nikephoros, görüşlerini iletmek için bazı Lykaonialıları⁵³ Protē’ye gönderdi. Onların gece adaya ulaşmalarını ve ulaştıktan sonra Bardanes’in gözlerine mil çekilmesini emretti ve muhtemelen 804 yılında Bardanes gözlerine mil çekilmek suretiyle kör edildi. Nikephoros’un bu tavrı hem Patrik Tarasios hem de senato üyeleri tarafından kızgınlıkla karşılandı⁵⁴.

İmparator I. Nikephoros’un Bardanes’in gözlerine mil çektirmesi, imparatorlukta olağan bir durum olmakla birlikte Bardanes’in tahtı yeniden ele geçirmesi için yeniden bir girişimde bulunmasını engellemeye yöneliktir. Esasında Bardanes’in, saçlarını tıraş ettirmesi ve keşiş kıyafetini giymesi zaten bu amacından vazgeçtiğini göstermektedir. Nihayetinde Nikephoros’ta, Theophanes Continuatus’a göre, Bardanes’in canına dokunmamış ve Bardanes, 813 yılında V. Leo (813-820) imparator olarak tahta çıktığında hala Protē Adası’nda hayatına devam etmekteydi. Adalara sürgün edildiklerinde varlıklı yöneticilerin aileleri eğer hayattaysa gemi kiralayıp sürgündekilere ihtiyaçlarını götürebilmekteydiler⁵⁵. Muhtemelen Bardanes’te bu şekilde azımsanmayacak süre Ada’da yaşamını devam ettirdi. Nitekim Bardanes’in eşi olan Domnika, oğulları ve kızı da hayattaydı ve onlara dokunulmamıştı. Bardanes, Protē Adası’nda yaşamasına rağmen ailesi kendi evinde yaşıyordu ve Bardanes, eşini ve çocuklarını tıraş ettirerek eşi Domnika’nın adını “Athanasia” olarak değiştirmişti⁵⁶. Kaynaklarımızda ölüm tarihi hakkında bilgi olmamakla birlikte Bardanes Tourkos, 813 yılından sonra muhtemelen Protē Adası’nda vefat etti ve naaşı da manastırına gömüldü. 820 yılında ise Bardanes’in arkadaşı ve isyan sırasında Nikephoros tarafına geçen ve 813’te imparator olan İmparator V. Leo da Ayasofya Kilisesi’nde kendisinden sonra tahta çıkacak olan II. Mikhael’in destekçileri tarafından suikaste uğramış ve V. Leo’nun naaşı, ucuz paçavralara sarılarak Protē Adası’na götürülmüştür. Arkasından çocukları da tıraş edilmiş ve keşiş olmak için Protē Adası’na sürgün edilmişlerdir (Şekil 1)⁵⁷.

Şekil 1. V. Leo’nun ailesinin Protē Adasına Sürgün Edilmesi (Skylitzes, Fol. 14v)

⁵¹ Sardes Patriği Euthymios, Nikomedia Patriği Theophylaktos ve Amorion Patriği Eudoksios sürgün edildi. Bk. Niavis, *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I*, 120; Koçak, “Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu’nda Türk Kökenli Bir Komutan: Bardanes Turkos ve İsyanı”, 73.

⁵² Theophanes, *Khronographia*, A. M. 6295.

⁵³ Bu dönemde Lykaonia, Anatolikon strategosuna bağlı tourmarkhos olarak adlandırılan idarî ve askerî bir yönetici tarafından yönetilmektedir.

⁵⁴ Theophanes, *Khronographia*, A. M. 6296; Theophanes Continuatus, *Khronographia*, 10; Skylitzes’e göre de Bardanes, Protē adasında sahibi olduğu bir mülke sürgüne gönderildi ve kısa bir süre sonra, muhtemelen İmparator tarafından Protē’ye gönderilen Lykaoniali ajanlar tarafından saldırıya uğradı ve gözlerine mil çekildi. Bk. Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, 11.

⁵⁵ Judith Herrin, *Bizans-Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 212; Theodora için bkz. *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, trans. Alice-Mary Talbot ve Denis F. Sullivan, (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 2005), 148.

⁵⁶ Theophanes Continuatus, *Khronographia*, 10.

⁵⁷ Theophanes Continuatus, *Khronographia*, 41; V. Leo için ayrıca bkz. Paul A. Hollingsworth-Anthony Cutler, “Leo V the Armenian”, içinde *The Oxford Dictionary of Byzantium*, c.1, Ed. A. Kazhdan vd, (New York: Oxford University Press, 1991), 1209-1210.

Sonuç

Marmara Denizi'nde dokuz adadan oluşan ve Πριγκίπιοι νῆσοι yani "Prenslerin Adaları" olarak adlandırılan en önemli adalardan birisi de hiç şüphesiz Orta Bizans döneminde Protē (Kınalıada) olarak adlandırılan adadır. Başşehir Konstantinopolis'e en yakın ada olan Protē, Bizans tarihinde önemli şahsiyetlerin hem dinî hem de sürgün hayatını yaşadıkları aynı zamanda iktidar mücadelelerinin yaşandığı stratejik bir bölge olmuştur. Nitekim IX. yüzyıldan itibaren çeşitli nedenlerden dolayı imparatorlar, aile üyeleri, isyancılar ve din adamları bu adaya sürgün edildiler. Bazılarının Ada'da kendilerine ait mülkleri dahi vardı ve bu mülklerinde manastır inşa ettirdiler.

Bu açıdan Bizans İmparatorluk tarihinde önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan, askerî ve idarî olarak oldukça güçlü ve "Türk" asıllı olduğu tespit edilen Bardanes Tourkos'un, İmparator I. Nikephoros (802-811)'a isyanı sonrasında Protē Adası'na yerleşmek istemesi hem imparatorluk hem de Türk tarihi açısından oldukça önemlidir. Türklerin, erken dönemlerden itibaren sadece çağdaş Abbasi Halifeliği'nde değil Bizans yönetiminde, imparatorluk birliklerinde de yer aldıkları ve bazılarının üst düzey komutanlıklar yürüttükleri bilinmektedir. Burada hem dönem kaynaklarının vermiş olduğu hem de kendisine ait kurşun mühürlerdeki unvanlardan da anlaşılacağı üzere Bardanes Tourkos olarak bahsedilen kişi, VIII. yüzyılın sonu ve IX. yüzyılın başında imparatorluğun idarî ve askerî tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisi olmakla birlikte Protē Adası'nda yaşamak isteyen ilk üst düzey "Türk" komutanı-şahsiyeti olarak tespit edilmektedir.

Bu Türk komutanı, Anadolu'daki thema birliklerinden destek alarak İmparator Nikephoros'a karşı ciddi bir isyan tertiplemiş ve yaklaşık elli gün süren isyanı sonucunda İmparator I. Nikephoros onu affetmiştir. Bu affın sonrasında Bardanes, İmparator'dan özellikle mülklerinin olduğu ve manastır inşa ettirdiği Protē Adası'nda inzivaya çekilmek istediğini bildirmiştir. İmparator bu talebini kabul etmiş ve bu talebinden sonra Bardanes'in Protē Adası'ndaki yaşantısı başlamıştır. Bardanes'in mallarını fakirlere dağıttığı ve Ada'da "asketik" bir yaşama uygun olarak oldukça zor şartlarla yaşamına devam ettiği anlaşılmaktadır. 804 yılında Nikephoros'un saltanatını korumak amacıyla gerçekleştirmiş olduğu suikast sonucunda Bardanes'in gözlerine mil çekilmiş ve Bardanes, âmâ şekilde yaşamına devam etmiştir. Kaynaklarda ölüm tarihi hakkında bilgi olmamakla birlikte 813 yılında hala hayattadır ve Protē Adası'nda yaşamına devam etmektedir. Bardanes muhtemelen bu adada vefat etmiş ve naaşı da geleneklere uygun olarak kendi manastırına defnedilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: *Diş bağımsız.*

Çıkar Çatışması: *Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.*

Finansal Destek: *Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.*

Peer-review: *Externally peer-reviewed.*

Conflict of Interest: *The author has no conflicts of interest to declare.*

Financial Disclosure: *The author declared that this study has received no financial support.*

Kaynaklar

- Ayönü, Yusuf. "Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar)". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sy. 25 (Aralık 2009): 53-69.
- Blisidou, Basilike. "Θεμα Ανατολικον". İçinde *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*. 69-111. Athena: 1998.
- Çelgin, Güler. *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2011.
- Foss, Clive. "Anatolikon". İçinde *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editör A. P. Kazhdan, Alice-Mary Maffry Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory ve Nancy Patterson Ševčenko. C.I. 89-90. New York: Oxford University Press, 1991.
- Güneş, Cüneyt. "Bizans İmparatoru VI. Leo'nun Taktikası'nda Türkler ve Türk Anlatısının Askerî Eğitime Katkısı". *bitig MSKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi 2*. Sy. 3 (Haziran 2022):1-14.
- Güneş, Cüneyt. "Bizans Kurşun Mühürleri'nde Artabasdos ve İsyanı (741)". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi 6*. Sy. 14 (Ekim 2020):624-643.
- Güneş, Cüneyt. *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2021.
- Güneş, Cüneyt. *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Herrin, Judith. *Bizans-Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*. Çeviren Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Herrin, Judith. *Women in Purple-Rulers of Medieval Byzantium*. London: Phoenix Press, 2002.
- Hollingsworth, A. Paul ve Anthony Cutler. "Leo V the Armenian". İçinde *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editör A. P. Kazhdan, Alice-Mary Maffry Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory ve Nancy Patterson Ševčenko. C.I. 1209-1210. New York: Oxford University Press, 1991.

- Iosephi Genesisii Regum Libri Quattuor*, İnceleyenler A. Lesmueller-Werner ve I. Thurn. Berlin: Apud Walter de Gruyter, 1978.
- John Skylitzes. *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*. Translater John Wortley. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Kaegi, E. Walter. *Byzantine Military Unrest 471-843*. Amsterdam: 1981.
- Kaldellis, Anthony. *Bizans-Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk*. Çeviren Deniz Türker. İstanbul: Karakarga Yayınları, 2020.
- Keçiş, Murat. "Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit Malagina". İçinde *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*. Editör Haluk Selvi, Ali Yeşildal ve Bilal Çelik. C. I. 105-113. Kocaeli: 2016.
- Koçak, Talat. "İmparatoriçe İrene'nin Yasa Eklerine Göre Roma Hukukunda Kitab-ı Mukaddes İzleri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24. Sy. 2 (2020): 735-748.
- Koçak, Talat. "Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu'nda Türk Kökenli Bir Komutan: Bardanes Turkos ve İsyanı". *History Studies* 7. Sy.2 (2015):67-76.
- Lilie, R. Johannes (Ed.). *Prosopographie Der Mittelbyzantinischen Zeit*. New York: 1999.
- Niavis, E. Pavlos. *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I*. Athens: 1987.
- Nicol, David. *A Biographical Dictionary of the Byzantine Empire*. London: 1991.
- Stavrakos, "Sigillographic Evidence for the Tourkopouloi in the Byzantine Empire". XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. III. Hazırlayan Semiha Nurdan-Muhammed Özler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları (2022), 261-271.
- The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. Translation Alice-Mary Talbot ve Denis F. Sullivan. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 2005.
- Theophanes Continuatus. *Khronographia*. Editör I. Bekker. Bonn: 1838.
- Theophanes. *Khronographia*. Editör Ioannis Classeni. Bonn: 1839.
- Treadgold, Warren. "The Missing Year in the Revolt of Artavasdos". İçinde *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*. Editörler Herbert Hunger ve Wolfram Hörandner. C. 42. 87-93. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1992.
- Treadgold, Warren. *The Byzantine Revival*. Stanford: Stanford University Press, 1988.
- Zacos, Georgios ve Antonius Veglery. *Byzantine Lead Seals*. C.1-2. Basel: J.J. Augustin,1972.

Abdullah BURGU
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Konya, Türkiye
Department of History, Faculty of Letters,
Selçuk University, Konya, Türkiye
aburgu@selcuk.edu.tr

Geliş Tarihi/Received 15.09.2024
Kabul Tarihi/Accepted 01.11.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 15.11.2024

Atıf:
Burgu, Abdullah. "İbn Fadlân
Seyahatnamesine Göre Abbâsî Diplomasisi ve
İdari Mekanizması". *Ahbar*, sy.2 (Kasım
2024): 24-35.

Cite this article:
Burgu, Abdullah. "Abbasid Diplomacy and
Administrative Mechanism According to Ibn
Fadlân's Travelogue". *Ahbar*, no.2 (November
2024): 24-35.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

İbn Fadlân Seyahatnamesine Göre Abbâsî Diplomasisi ve İdari Mekanizması

Abbasid Diplomacy and Administrative Mechanism According to Ibn Fadlân's Travelogue

Öz

İslâm tarih yazımında ve telif faaliyetlerinde seyahatnameler önemli bir yer tutmakla birlikte, genellikle şehir tarihçiliği için ana referans kaynakları arasında gösterilmişlerdir. Literatür açısından en eski seyahatnamelerden biri olarak tanımlanabilen İbn Fadlân'ın risalesi, özellikle Türk ülkelerinin geçmişine dair yapılan çalışmalarda sıklıkla faydalanılan klasik bir kaynak haline gelmiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde İbn Fadlân'ın ikna edici bir yöntemle detaylı anlatımı ve tasvir gücü etkili olmuştur. Aynı satırlar arasında İbn Fadlân, bir bürokratik geleneğin temsilcisi olarak, kendi dünyasının yani 4/10. yüzyıl Abbâsî sarayının kısa fakat anlaşılır bir dokümanını vermekten geri durmamıştır. Modern araştırmalar eserin Türk ülkeleri ve İdil Bulgarlarına değinen yönüne odaklanmayı seçerek, buradaki detayların tahlili ve doğruluğuna yoğunlaşmışlardır. Eserin ihmal edilen diğer yönü çok daha çeşitli ve ilginç ayrıntılarla Abbâsî idari sistemi, saray hayatı, bürokratik geleneği ve diplomatik bileşenlerine dair tahliller yapmaya imkân vermektedir. Çalışma, İbn Fadlân seyahatnamesinden istifadeyle söz konusu ayrıntıların incelenmesini amaçlamaktadır. Doküman analiziyle hazırlanan metin inşasında gerektiği durumlarda dönemin kronikleri ve modern literatürde bulunan konuyla ilgili detaylardan faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abbâsîler, İdil Bulgarları, Bürokrasi, Diplomasi, İbn Fadlân

Abstract

Although travelogues have an important place in Islamic historiography and writing, they are generally considered to be among the main reference sources for urban historiography. Ibn Fadlân's treatise, which can be defined as one of the oldest travelogues in terms of literature, has become a classic source that is frequently used especially in studies on the history of Turkic countries. Ibn Fadlân's detailed narrative with a convincing method and his power of description have been effective in this situation. In the same lines, Ibn Fadlân, as a representative of a bureaucratic tradition, did not refrain from providing a brief but comprehensible document of his own world, namely the 4/10th century Abbasid court. Modern scholarship has chosen to focus on aspect of the work, that of the Turkic countries and the Idyll Bulgars, concentrating on the analysis and accuracy of the details therein. The other neglected aspect of the work allows for a much more varied and interesting analysis of the Abbasid administrative system, court life, bureaucratic tradition and diplomatic components. This study aims to examine these details by making use of Ibn Fadlân's travelogue. In the construction of the text, which is based on document analysis, the relevant details found in the chronicles of the period and modern literature have been utilized when necessary.

Keywords: Abbasids, Idyll Bulgars, Bureaucracy, Diplomacy, Ibn Fadlân

Giriş

Abbâsîlerin başkenti Bağdat büyük ve mamur bir şehir özelliği ile çok uzun bir dönem boyunca farklı coğrafyalardan gezginleri, âlimleri, suffileri, tacirleri ve elçileri celp etmiştir¹. Bununla birlikte Bağdat'tan da çeşitli memleketlere muhtelif sıfatlarla ve görevlerle gidenler olmuştur. Özellikle resmî bir görevin ifası için yola çıkan elçiler, bu seyahatlerin en önemli parçası hâline gelmişlerdir. Orta Çağ boyunca Bağdat'a ulaşan elçi ve diğer gezginlerin kaydettikleri gözlemler kadar Bağdat'tan yola çıkanların da aktardığı rivayetler coğrafya ve zaman döngüsü için son derece değerli bilgileri içermektedir. Ahmed İbn Fadlân (ö. 310/922'den sonra) ismiyle bilinen Abbâsî saray kâtabinin İdil Bulgar ülkesine yaptığı seyahatten sonra kaleme aldığı rihlesi de 4/10. yüzyılın ilk yarısı için sosyal, iktisadî, siyasî, dinî, antropolojik, kültürel, mitolojik ayrıntıların ve hatta konunun muhatabı devlet adamlarının fizyonomik detaylarının belirlenmesine imkân tanımaktadır.

İbn Fadlân'ın reislik yaptığı Abbâsî elçilik heyeti, Halife Muktedir-Billâh döneminde (908-932) o zamanki resmî ismiyle Medînetüselam'dan 309/921 senesinde İdil Bulgarları ülkesine doğru binek develerle yola çıkmıştı. Bu uzun seyahat boyunca sadece gündüzleri değil geceleri de yürüyüşe devam edilmiş, aradaki yaklaşık 4800 km'lik yol muhtemelen çoğunlukla bir tüccar kervanıyla² bazen karadan bazen de gemilerle nehirler üzerinden alınmıştı. Çünkü tacir tipolojisi mesleği gereği Orta Çağ dünyasının sınırlanmamayan figürlerinin başında gelmekteydi. Ticarî faaliyetler, Müslüman tacirlerin o dönemin bilinen dünyasının neredeyse her köşesine ulaşmalarına imkân tanımıştır³. Resmî görevliler de tüccar kervanlarının güzergâhlarını ve konak yerlerini kullanarak kendilerini güvende hissetmişlerdir. Elçilik heyeti için uzun ve meşakkatli olan yolculuk, İbn Fadlân için heyecan verici bir serüvene dönüşmüştür. İbn Fadlân tarafından tacirlerin yıllarca edindikleri güzergâh bilgileri ve gözlem birikimlerinden yararlandığı açıktır. Yolculuk boyunca İbn Fadlân'ın biraz da kâtiplik mesleğinin uyandırdığı merakla, tacirlerden muhtelif ülkeler ve toplumlar hakkında bilgiler aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Fadlân'ın anekdotlarının bir kısmının tacirlerin anlattıklarından ve duyularından oluşturulduğu izlenimi metin boyunca göze çarpmaktadır⁴. İbn Fadlân bazı yerlerde, o bölgenin toplum yapısını analiz edebilecek kadar kalmamasına rağmen detaylı bilgiler vermiştir. Bu ve benzeri anlatılar coğrafyacıların sıklıkla kullandığı "görmüş gibi" aktarma usulünün bir parçasına benzemektedir. Görevini yerine getirip, Bağdat'a dönen İbn Fadlân gördüklerini ve işittiklerini kaleme almış, hatta unuttuklarının olduğunu da satır aralarında ima etmiştir⁵. Bununla birlikte seyahatnamenin gerçeklik olgusu çerçevesinde ele alınmasıyla müellifin yazdıklarının içerisinde çağdaş kaynaklarla teyit edilebilen bazı hususlar da göze çarpmaktadır. Özellikle eserin içeriğinde Abbâsî Hilafetinin bürokratik ve diplomatik yapısına dair çeşitli bilgileri görmek mümkündür. Bir anlamda İbn Fadlân, söz konusu konuları hacim açısından bilerek kısa tutmakla birlikte, Abbâsîlerin çöküş sürecinde bürokrasideki bozuklukları anlamayı kolaylaştıran ipuçları vermiştir.

Diğer yandan modern zamanlarda İbn Fadlân seyahatnamesinin içeriğiyle ilgili yapılan çalışmalar daha çok coğrafya, kültür, din ve siyasi ilişkiler ekseninde antropolojik çıkarımlarla ele alınmıştır. Seyahatnamenin siyasi yönden esas odağında, yani diplomatik çerçevesinde Abbâsîler ve Bulgarlar olmak üzere iki farklı figürü bulunmasıyla birlikte, satır aralarında gizlenmiş bazı temalara ulaşmak mümkündür. Anlatım özellikle Abbâsî bürokratik geleneğinin, rüsum ve diplomasi kurallarının kısa bir panoramasını sunmakta, ayrıca Hilafetin idarî zafiyetinin yansıdığı kısımlarda çeşitli olguları takip

¹ Bağdat ile ilgili İslâm coğrafyacıları detaylı bilgiler vermekle birlikte en ilginç detaylar seyyahlar tarafından nakledilmiştir. Mesela iki Yahudi gezginin Bağdat gözlemleri dikkat çekicidir (bk. Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya Ve Afrika Gözlemleri*, çev. Nuh Arslantaş, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), 61-70.

² Tacirler geçtikleri bölgelerde alışverişlerini gündüz vakitlerinde yapmak zorunda oldukları için gece bir ulaşım sürecini kapsamaktaydı. Muhtemelen gecenin belli aralıkları özellikle de akşamın bitimi ve gün ağarmasına yakın vakitler dinlenme saatleri olarak kullanılmıştır.

³ Ahmad İbn Fadlân, *Mission to the Volga*, çev. J. E. Montgomery, (New York: New York University Press, 2017), XIX. İbn Rüsteh'in (ö. 300/913'ten sonra) Anadolu ve İstanbul ile ilgili rivayetleri aktardığı Hârûn b. Yahyâ buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Rumlar tarafından Askalân'da esir edilen Hârûn b. Yahyâ deniz yoluyla İstanbul'a getirilmiş, burada bulunduğu süre boyunca Bizans İstanbul'u ve saray hayatı ile ilgili gözlemlerini aktarmıştır. bk. İbn Rüsteh, *el-Alâku'n-Nefise (Dünya Coğrafyası)*, çev. Ali Fuat Eker, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 138. Ayrıca Mahmud İbrahim, Orta Çağ Doğu ve Batı ticaret hayatıyla ilgili önemli bir mukayese yapmıştır. Buna göre, Batı'da tacirler "tozlu ayaklar" diye küçümsenip, nefret edilen bir zümre gibi görülürken Doğu'da tacirler özgür ve devlet desteği gören, hatta Mekke şehir devletinde gerçekleştiği gibi lider konumuna yükselebilen kişiler olmuşlardır. Ayrıca bunlara İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren "İbnü's-Sebil" statüsünde belli anlaşmalar kapsamında can ve mal güvenliği sağlanmıştır (Mahmud İbrahim, *Tüccar Sermayesi ve İslam*, çev. Merve Tosun, (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 20, 166.

⁴ *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013), 8-9, 12, 32.

⁵ İbn Fadlân'ın anlattıklarının gerçekle örtüşmeyen bir kısmının tahliline yönelik çalışmalar olmuştur (bk. Sefer Solmaz, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi'ne Göre İtil Bulgarları*, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2018), 80-83. Diğer yandan İbn Fadlân'ın yolculuğa çıkmadan önce Türkler ve Bulgar ülkesiyle ilgili bazı bilgiler aldığı anlaşılmaktadır. Kendisi seyahatnamesinde geriye dönük bu tarz bilgileri zikretmektedir. İbn Fadlân, *Seyahatname*, 32.

etmeye yeterli bilgiler içermektedir. Ama konuyla ilgilenen araştırmacılar, geçtiğimiz yüzyılın ortalarına kadar kayıp olan bu önemli seyahatnamenin meşhur Türkolog Zeki Velidi Togan (ö. 1970) tarafından keşfedilmesinin de etkisiyle genellikle Türkler ve Türk ülkeleri ile ilgili kısımlarına yoğunlaşmışlardır. Son derece önemi haiz bu eser, umumiyetle Türk Tarihi çerçevesi içerisinde ele alınmış, Abbasîlerle ilgili malumatlar değerlendirmeye tabi tutulmamıştır veya çok yüzeysel boyutta sınırlandırılmıştır⁶. Dolayısıyla aşağıdaki kısımlarda söz konusu problematik, seyahatnamenin içeriğinden elde edilen kısa bilgilerle çözümlenmeye çalışılacaktır.

Abbâsî Diplomatik Bileşenleri

İbn Fadlân ve elçilik heyetinin Bulgar ülkesine doğru yola çıktığı zamanlarda Muktedir-Billâh'ın halifeliğindeki Abbâsî Devleti elçi, mektup ve hediye bağlamında bir diplomasi faaliyeti yürütmekteydi. Aynı şekilde Bağdat'a farklı memleketlerden gelen elçiler de bu üç hususa dikkat etmekteydiler. Mesela 305/917 senesinde Bağdat'a Bizans İmparatorluğu tarafından esir değişimi için gönderilen elçiler, Abbâsîler açısından ihtişam barındıran ilginç kabul merasimleriyle bu duruma en iyi örnek olarak dikkat çekmektedirler⁷. Muhtemelen İbn Fadlân'ın da yakından gözlemlediği bu ziyaret esnasında Abbâsîler, dönemin veziri İbnü'l-Furât'ın (ö. 312/924) organizasyonlarıyla güç ve zenginlik imgesi içerisinde elçileri ağırlamışlardır. Bağdat'a geldiklerinde karşılama töreni ve Abbâsî sarayları karşısında hayranlık içerisinde kalan iki Bizans elçisinin bu ziyaretleri çağdaş ve muahhar kaynakların fazlasıyla dikkatini çekmiştir. Bizanslı elçilerin İbnü'l-Furât'ın organizasyonu ile karşılaşma ve ağırlanma merasimi Abbâsî diplomasisi ve rüsum gelenekleri açısından son derece önemli bir örneği teşkil etmektedir⁸. Aşağıda görüleceği üzere benzer bir duruma, 309/921 senesindeki Abbâsî elçilik heyetinin yol boyunca uğradıkları mahalli hanedanlıklarda ve Bulgar ülkesindeki ziyaretlerinde de rastlanılmaktadır.

Elçi

Orta Çağ'da olumsuz birkaç istisna haricinde umumiyetle seyahatleri boyunca korunan bir birey tipolojisini oluşturan elçiler, çeşitli memleketlere diplomatik amaçlarla görevlendirildiklerinde bazı özelliklere mündemiç olma şartlarına da sahiptiler. Elçi teatilerinden anlaşıldığı kadarıyla fakih-hâtip özelliklerine vukûfiyetleri ve âlim figürüyle tanınmaları bu husustaki anahtar bağlamı oluşturmaktadır. Abbâsîler ve tâbi devletlerde elçilerle ilgili çok sayıda örnek olduğu bilinmektedir. Bizans'a gönderilen Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî (ö. 403/1013)⁹, istihbarat için Selçuklulara giden Ali b. Muhammed el-Maverdî (ö. 450/1058)¹⁰, Türkiye Selçuklularına gelen Şehâbeddin Sühreverdi (ö. 632/1234)¹¹ gibi âlim, tacir ve sufi olan elçileri Orta Çağ için bu hatta yerleştirmek mümkündür. Elçi veya elçiler diplomasinin ilkeleri gereği siyasi bir görevi ifa etmişlerdir. Fakat Abbâsî sarayından İdil Bulgarlarına giden elçilerin bir kısmının siyasi vazifelerinin yanı sıra birçok farklı görevi yerine getirmek için mütehasıs kimselerden seçilmiş olmaları dikkat çekicidir.

Seyahatnameye göre, Abbâsîler ile İdil Bulgarlarının ilişkilerinin başlangıcına bakıldığında, Bulgarların hükümdarı İlteber Almış Han'ın daha önce en az iki defa Bağdat'a elçi göndermiş olduğu karşılıklı ilişkilerin seyrinden anlaşılmaktadır. Müslüman tacirlerin kuzeyde Baltık ülkelerine kadar faaliyet ağlarını genişletmeleri İdil Bulgarları arasında Hilafet ve İslâmiyet'in tanınmasında şüphesiz ciddi bir etki göstermiştir¹². Halife Me'mûn zamanından (198-218/813-833) itibaren Bulgarların İslâmiyet'i öğrenme çabası İbn Fadlân'ın ziyaretine kadar devamlılık göstermiştir. Hatta Halife Me'mûn'a atfedilen *Cevâbi Meliki'l-Barğar/Bulgar* isimli kitap büyük bir olasılıkla diplomatik bir gerekçeyle yazılmıştır¹³. Ayrıca İlteber

⁶ Bu hususu İbn Fadlân ve seyahatnamesi ile ilgili yazılan ansiklopedi maddelerinde de görmek mümkündür. Bk. Zeki Velidi Togan, "İbn Fadlân", *İslam Ansiklopedisi*, c. 5/1, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988), 730-32; Saleh Muhammedoğlu Aliev, "İbn Fadlân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 19, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 477-79.

⁷ Ebü'l-Hasan Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *Rûsûmü Dâri'l-Hilâfe*, thk. Mîhâil Avvâd, (Beyrût, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1986), 13-14; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, çev. Kıvameddin Burslan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017), 53; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ, c. 18, (Beyrût, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1995), 75; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ö. R. Doğrul, c. 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 248.

⁸ Abdullah Burgu, *Abbâsî İmparatorluğunun Çöküşü (Vezir İbnü'l-Furât Ailesinin Politikaları ve İktidar Kavgaaları)*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2024), 196-97.

⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, c. 3, (Beyrût: Dâru'l-Arabî'l-İslâmî, 2002), 364.

¹⁰ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1:299.

¹¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016), 351.

¹² W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 60; Gene W. Heck, Şarلمان, *Hız Muhammed ve Kapitalizmin Arap Kökenleri*, çev. Öznur Özdemir, (İstanbul, Albaraka Yayınları, 2022), 202.

¹³ Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Komisyon, (İstanbul, Çıra Yayınları, 2017), 301.

Almış Han'ın sarayında Bağdat'tan gelen bir terzisinin bulunması¹⁴ hükümdarın, Abbâsî Hilafeti ve İslâm devletleriyle ilgili bazı bilgileri bu zanaatkârdan öğrendiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Dönemin çağdaş müelliflerinden Mes'ûdî (ö. 345/956), Bulgar Hanı'nın 310 yılından sonra gördüğü bir rüya üzerine harekete geçtiğini ve hacca giden oğlunun geri dönüşte Bağdat'tan halife adına sancak, hediye ve bir ahitname götürdüğünü zikretmiştir¹⁵. İlteber Almış Han'ın hangi duygularla böyle bir teşebbüste bulunduğunu tahlil etmek güç ise de onun bazı duyularla bir planlama yaptığı açık bir tasviri mümkün kılmaktadır. O, iki devlet arasındaki mesafeyi ve Abbâsî askerî gücünü iyi çözmüş görünmektedir. Nitekim İbn Fadlân'a bu hususta bazı hatırlatmalar yaparak, esas arzusunun Abbâsî halifesinden gelecek bir askerî yardım olmadığını ifade etmiştir. İbn Fadlân, hükümdarın halifeye mektup yazmasının esas nedenini, Hazar hakanının hükümdarın kızına tasallutta bulunması ve bunun için helal ve bereketli görülen halifenin parasıyla¹⁶ bir kale inşa edilmek istenmesi şeklinde açıklamaktadır¹⁷. Ayrıca Peçeneklerin 303/915 yılında Rus Knezi İgor ile yaptıkları barış, Bulgarların yaşadığı bozkırları savunmasız bırakmıştı. Geçim kaynakları yağmacılık olan Peçenekler Don ve Azak havzasındaki birçok yerleşim yerini tehdit etmekteydiler¹⁸. Muhtemelen İdil Bulgarlarının İslâm devletleri içerisinde bir hami arayışının önemli bir sebebi de bu tehditler karşısında ittifak bulma maksadına dayanmaktaydı. Dolayısıyla Abbâsî Hilafeti ve İdil Bulgarları arasında gerçekleşen diplomasi, simgesel bir boyutta sonuçlanmıştır. Böylece ilk defa herhangi bir İslâm ülkesine kara sınırı bulunmayan bir Türk devleti, özellikle Mâverâünnehir'in İslâmlaşma sürecinin aksine fütihat dışı bir eylemle yani diplomasi yoluyla İslâmiyet'i kabul etmiştir¹⁹.

İlteber Almış Han'ın elçisi ve mektubunun Abbâsî sarayına ulaşması sonucunda, Halife Muktedir-Billâh'ın hâcibi Nezîr el-Hürremî tarafından Bulgar ülkesine gidecek bir elçilik heyeti tesis edilmişti. Heyetin içinde fakih, muallim, kâtip, tercüman, heyet reisi ve koruma ile hizmetçilerin yer alması tam teşekküllü bir diplomasi isteğini yansıtmaktaydı. Esas maksat İlteber Almış Han'ın talebi üzerine İslâmiyet'in öğretilmesi olduğundan heyet içerisinde yer alacakların her biri kendi alanında ihtisas sahibi kimselerdi. Diğer yandan Bulgarların başkentinde daha önceden açılan mescit ve mekteplerin varlığı²⁰ heyet içerisindeki muallime de açıklık getirmektedir. Çünkü Bulgarlarda İslâm dininin öğretilmesi ve yaygınlaşması uzun bir zaman boyunca mektepler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bulgar Hanı şimdi halifeliliğin onayı ile resmî bir şekilde İslâmiyet'in kabulünün duyurulmasını istemişti. İbn Fadlân'ın yolculuğa çıkma maksadıyla ilgili kaydı bunu teyit etmektedir. Nitekim Fransız oryantalist J-P. Roux, "İbn Fadlân yolculuğunun nedenini yazdığı için övgüyü hak eder." diyerek İbn Fadlân'ın bu seyahatin sebeplerini açık bir şekilde belirtmesine vurgu yapmıştır²¹.

Elçilik heyeti Tigin et-Türkî, Sevsen er-Rassî, Sevsen er-Rassî'nin bir akrabası, Bars es-Saklâbî, İbn Fadlân, tercüman ve korumalardan meydana gelmekteydi²². İsimleri geçen elçilik heyetinden fâkih, muallim ve hizmetçiler Cürcaniye'ye geldiğinde Türk ülkelerine girmekten korkarak, bu şehirde kalmışlardır²³. Yola devam edenlerden İbn Fadlân, Tigin et-Türkî, Sevsen er-Rassî ile akrabası, Bars es-Saklâbî ve tercüman İdil Bulgarlarının sarayına ulaştıklarında tüm resmî merasimleri ve müzakereleri yerine getirdikten sonra Abbâsîler ve Bulgarlar arasında bir anlaşma yapılmış ve bunun neticesinde Bulgarlar, Abbâsî hâkimiyetini tehdit eden Hazarlara karşı Sâ mânîlerin de yer aldığı bir ittifaka dâhil olmuşlardır²⁴.

Tercümanlar, Abbâsî diplomasisinin bir başka önemli bileşeni olarak sıklıkla kaynaklara yansımışlardır. Mesela bu seyahatin gerçekleştirildiği zamana yakın bir geçmişte, 305/917 senesinde Bizans elçilik heyetinin Bağdat'a geldikleri esnada ve Bizans-Abbâsî sınırından²⁵ girdikleri müddet boyunca onlara Yûsûf isminde bir tercüman eşlik etmişti²⁶. Fakat İbn Fadlân,

¹⁴ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 27.

¹⁵ Ebûl-Hasan Ali b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, çev. Mehmet Salih Geçit, c. 1, (Ankara: Okulu Yayınları, 2023), 223.

¹⁶ S. Solmaz, bu paranın o dönemde inşa masraflarını karşılamayacağını hesaplamıştır. Bk. Solmaz, *İtil Bulgarları*, 66. Dolayısıyla halifeden ısrarla para istenmesinde maddi ve sembolik bir katkı amaçlandığı görülmektedir.

¹⁷ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 37.

¹⁸ Dinçer Koç, *İdil Bulgarları*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 113.

¹⁹ Nesimi Yazıcı, "İdil (Bulgar) Hanlığında İslâmiyet", içinde *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel ve Diğerleri, c. 5, (Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 395.

²⁰ İbn Rüsteh, *el-Alâku'n-Nefise*, 160.

²¹ Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2006), 240.

²² İbn Fadlan, *Seyahatname*, 8. James E. Montgomery, yayınladığı İbn Fadlan seyahatnamesinin girişinde yukarıda ismi geçen heyet üyelerinin kısa bir tanıtımını yapmaktadır. Bk. Ahmad İbn Fadlân, *Mission to the Volga*, XX-XXIII.

²³ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 8.

²⁴ İhsan Arslan, *Muktedir Billâh Döneminde Abbâsîler*, (İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2014), 411.

²⁵ Abbâsîlerle Bizans İmparatorluğu arasında 334/946 senesine kadar on iki defa esir değişimi gerçekleşmiştir ve her defasında iki devlet

elçilik heyeti içerisindeki tercümanın ismini zikretmemiş, bu konuda sadece Bulgarların sarayında tercümanın İlteber Almış Han'ın diyaloglarını Arapçaya çevirdiğini belirtmiştir²⁷. Muhtemelen bu tercüman, her iki tarafın anlaşmasını kolaylıkla sağlayabilecek niteliklere sahip, Bağdat'ta yaşayan Türk menşeiili biriydi.

Diğer yandan elçilik heyetinin içerisinde isimleri zikredilen kimselerin Türk menşeiili olmaları, Halife Me'mûn döneminden itibaren devam eden bir sürecin sonucu olarak dikkat çekmektedir. Türkler, Muktedir-Billâh'ın hilafetinde saray içerisindeki nüfuzlarını Abbâsî merkez ordusunun başkomutanı Mûnisü'l-Muzaffer'in (ö. 321/933) askerî başarıları ve halife üzerindeki etkisine borçluydular²⁸. Dolayısıyla heyetin hazırlanmasında Türk ülkelerini ve İdil Bulgarlarını yakından tanıyan kimseler kadar Abbâsî sarayını adeta tahakküm altına alan Türk bürokrasisi de etkili olmuş görünmektedir.

Mektup

Abbâsîler, dönemin diğer devletleri gibi mektup ve inşâ gibi yazım, tayin, ilga, azl ve emir ihtiva eden kapsamlı bileşenleri idarî sistemlerinde yaygın bir şekilde kullanmışlardır²⁹. İbn Fadlân'ın yaşadığı dönemde Resâil Dîvânı bu yazışma işlerini yerine getiren bir devlet dairesiydi³⁰. Aynı zamanda yazı çeşitlerine vakıf meşhur kâtipler vardı ki İbn Sevâbe (ö. 305/918'den sonra) ile İbn Mukle (ö. 328/940) bunların en meşhurlarından bireriydiler. Bu kâtiplerden birincisi; Hâmid b. Abbas (ö. 311/923), İbnü'l-Furât ve Ali b. İsâ (ö. 334/946) gibi zamanın vezirlerinin azl ve tayin mektuplarını kaleme almıştı. Eyaletlere gönderilen ve çeşitli emirler içeren mektupları da aynı kâtip yazmaktaydı³¹. Diğerleri ise daha sonra vezaret makamına geçecek kadar nüfuza sahip olmuş ve aynı zamanda hat sanatında üstâd kabul edilmişti³². Muhtemelen söz konusu diploması trafiğinde de Dîvânü'r-Resâil kâtipleri yoğun bir mesai harcamışlardır. Nitekim aşağıda görüleceği üzere çok sayıda mektubun kaleme alındığı bilinmektedir.

Heyetin görevi sadece bir elçilik vazifesi olmasına rağmen İbn Fadlân'ın seyahatnamesinde sayısı yedi olarak bilinen ve çeşitli muhtevaya sahip farklı mektuplar zikredilmektedir. Müellif bizzat kendisi halife tarafından İlteber Almış Han'a yazılan mektubu teslim etmekle görevlendirilmiştir. Seyahatnameye yansıyan mektuplar ise şu şekildedir:

a. İlteber Almış Han tarafından Halife Muktedir-Billâh'a, Bulgar elçisi Abdullah b. Baştu el-Hazarî tarafından getirilen mektup.

b. Muktedir-Billâh tarafından İlteber Almış Han'a yazılan ve İbn Fadlân'a zimmetlenen mektup.

c. Muktedir-Billâh tarafından Sâ mânî emiri Nasr b. Ahmed'e heyete gereken kolaylığı sağlanmasını isteyen mektup.

d. Harezmi Muhammed tarafından Bağdat'a gönderilmek istenen mektup.

e. İlteber Almış Han'dan dönemin veziri Hâmid b. Abbas'a, elçi Abdullah b. Baştu el-Hazarî tarafından getirilen mektup.

f. İlteber Almış Han'dan Nezîr el-Hüremî'ye, elçi Abdullah b. Baştu el-Hazarî tarafından getirilen mektup.

g. Nezîr el-Hüremî tarafından Oğuzların sübaşısı Etrul'a gönderilen mektup³³

Zikredilenlerin haricinde bir de bilinmeyen mektuplar vardı ki, bunlar muhtemelen bir haberci tarafından şifahi veya gizli bir şekilde yazılı olarak muhataplarına ulaştırılmıştı. Mesela o esnada hapis hayatı yaşayan eski vezir İbnü'l-Furât, Bulgarlara götürülmek üzere 4000 Müseyyebî dinarın³⁴ temini için el değiştirilmesi planlanan Ertehuşmîsen çiftliğindeki

arasında çeşitli diplomatik müzakereler yapılmıştır. Genellikle Mersin yakınlarındaki Lâmes'te iki devletin esir değişimleri gerçekleşmiştir. Bk. Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970), 80.

²⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 53.

²⁷ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 24, 25.

²⁸ Arîb b. Sa'd el-Kurtubî, *Sılatü Târîhi't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazıl İbrahim, (Kahire: Dâri'l-Ma'rif-i Mısır, 1960), 108; Hugh Kennedy, *Halifelerin Orduları İlk İslâm Devletlerinde Ordu ve Toplum*, çev. Doğan Mert Demir, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 248-49.

²⁹ Dîvânü'r-Resâil, İbn Sevâbe isimli bir kâtibin yazdığı tayin mektupları eyaletlere gönderilmekteydi. Bu iş İbn Sevâbe'nin ailesi tarafından uzun yıllar boyunca yapılmıştır. Yine aynı aileden "Sâhib-ü Dîvânü'r-Resâil" adıyla işleri yöneten Ahmed b. Muhammed b. Sevâbe, Râzi-Billâh zamanında Bizans ile yapılan mektuplaşmaları da kaleme almıştır. Bk. Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsân Abbâs, c. 7, (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993), 80.

³⁰ Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 47.

³¹ Ebü'l-Hasan Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *Tuhfetü'l-Ümerâ fî Târîhi'l-Vüzerâ*, thk. Abdussettar Ahmed Ferrâc, (Kahire: Mektebetü'l-A'yân, 1958), 36; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 230.

³² İbn Nedîm, el-Fihrist, 79-80; İbnü't-Tiktakâ, *Kitâbü'l-Fahrî*, çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016), 193.

³³ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 16.

³⁴ İbn Fadlân, bu paranın Ğıtrîfi altını da olabileceğini belirtmiştir (İbn Fadlan, *Seyahatname*, 16-17). Ğıtrîfi dinar en-Nerşahî'nin (ö. 348/959) belirttiğine göre halife Harunürreşid'in dayısı ve Horasan emiri olan Ğıtrîf b. Atâ zamanında gümüş paranın yerine kullanılmak

Hıristiyan kâhyası Fadl b. Mûsa'ya bir haber göndermiş olmalı ki, heyet gelince parayı vermemek için hile tertip etmeyi başarmıştı. Buhara'da Sâ mânî sarayında, çiftliğin Fadl b. Mûsa'dan alınarak, Ahmed b. Mûsa el- Harezmi'ye verilmesini içeren Muktedir-Billâh'ın mektubu hükümdara okunmuş ancak durumu öğrenen kâhya, Bağdat'tan heyetten üç gün sonra yola çıkan Ahmed b. Mûsa el- Harezmi'yi, Serahs ve Beykend şehirlerine kadar uzanan Horasan yolundaki güvenlik işlerinde sorumlu şurta³⁵ tarafından tutuklanmasını sağlamıştır. Heyet Buhara şehrinde, paranın çiftlikten tedariki için beklemesine rağmen Fadl b. Mûsa, İdil Bulgarlarının elçisi Abdullah b. Baştu el-Hazarî ile de anlaşarak, kış bastırmadan bir an önce heyetin Türk ülkelerine doğru ilerlemesini başarmıştır³⁶.

Abbâsî hilafet idaresinin kontrol zafiyetine işaret eden bir husus olarak Nezîr el- Hüremî'nin saraydaki gücü mektuplardan anlaşılmaktadır. İlteber Almış Han'ın mektubu onu muhatap alıp, bazı istekleri dile getirmekteydi. Bundan dolayı mahalli yönetici Harezmi Muhammed, İlteber Almış Han'ın Halife yerine hâcib ile yazışmasından yola çıkarak, onun tarafından kandırılmış olduğunu söylemişti³⁷. Ayrıca Sübaşı Etrul'un Nezîr el-Hüremî tarafından gönderilen ve İbn Fadlân tarafından sübaşıya okunan mektuba cevaben; *"ne yapacağımı sultana [Muktedir-Billâh] yazarım."*³⁸ dediği ama gönderildiğine dair bir detay bulunmayan bir mektup daha söz konusudur.

Mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla halifenin otoritesinin ötesinde vezirler ve kâtipler söz sahibi gibi davranmışlardır. Her birinin muhatap devlet adamlarına yönelik yazışmaları İbn Fadlân'ın risalesindeki önemli ayrıntıları içermiştir. Bu çok yönlü mektuplaşmalar, Abbâsî sarayında kâtip, hâdim ve vezir sınıfından üst düzey bürokratların etkinliğinin derecesini göstermektedir.

Hediye

Diplomasi geleneğinde elçiler genellikle vazifeleri gereği diplomatik ilişkilerin seyrine sadık kalarak kendilerini görevlendiren sultan veya hükümdarın mektubunu, taleplerini veya arzlarını muhatabına iletmekle mükelleflerini yerlerine getirmişlerdir. Fakat Abbâsî-İdil Bulgarları ilişkisinde hazırlanıp, Bulgar sarayında İlteber Almış Han'a ve yol boyunca ziyaret edilen yöneticilere sunulan hediyeler, bu işi biraz daha farklı boyuta taşımıştır. Bu durum, aşağıda görüleceği üzere Abbâsî yönetiminin o dönemki sosyal yaşamı ile doğrudan ilgiliydi. Halife ve vezir başta olmak üzere saray ileri gelenleri ince zevklere sahip bir şekilde, mücevher ve güzel koku gibi birçok emtiyaya tutku derecesinde bağlılık göstermekteydiler³⁹.

Heyet ilk hediye takdimini Oğuzların ülkesine girdikleri zaman gerçekleştirmiştir. İdil Bulgarlarıyla temasta önemli bir yeri olduğu görülen Nezîr el-Hüremî, heyete Bağdat'tan çıkmadan önce Oğuzların sübaşısına verilmek üzere bir hediye teslim etmiştir. Onun, Sübaşı Etrul'a gönderdiği mektup ve 50 dinar ile birlikte hediyelik deri, koku, kumaş elbise gibi değerli emtianın⁴⁰ bir saray hâcibinin görevini ve bütçesini aşmaktadır. Ancak bu vasıta ile Nezîr el-Hüremî, Sübaşı Etrul'u İslamiyet'e intisaba çağırması, böyle bir sorumluluğa sahip gibi çaba göstermiştir. Diğer yandan Sübaşı Etrul'a hediyeler teslim edildiğinde, karısı bu hediyelerin bir kısmını, *"Bunlar, Arapların Etrul'un babası el-Katğan'a verdiği hediyelerdir."* diyerek bir çukura gömerek⁴¹, toplumunun eskatolojik geleneğini yansıtan davranışlarda bulunmuştur. Böylece Oğuzlar arasında, *"Araplar"* nezdinde Abbâsî Hilafetinin temsil ettiği saygınlık algısı da seyahatnameye yansımıştır.

Bulgar Hanlığına götürülmek üzere Abbâsî sarayında hazırlanan hediyeler arasında tâbiyet sembolleri içeren eşyaların da bulunması, diplomatik ilişkilerin himayeci bir statüde ilerlediğini göstermektedir. Bu anlamda İlteber Almış Han'ın atına eyer gönderilmiş, törenle kendisine Abbâsîlerin hâkimiyet sembollerinden siyah hil'at ve siyah bir sarık kuşandırılmıştır⁴². Fakat törenden üç gün sonra İlteber Almış Han, kendince daha önemli bir detaya takılarak, halife tarafından gönderilen paranın bir an önce takdimini istemiştir. Heyetin yanlarında parayı getirmediğini duyunca kızıp, hediyeleri kendi elçisinin de getirebileceğini söyleyip, heyet üyelerini halifeye ihanetle suçlamıştır. Seyahatnamede geçen aşağıdaki pasaj İlteber Almış Han'ın, Muktedir-Billâh'ın gönderdiği paraya verdiği önemi ve halifenin kendisine duyduğu hürmeti açık bir şekilde

üzere tabedilen ve çeşitli maden alaşımlarından oluşan paraydı. Başlangıçta 6 Gıtrîf 1 dirheme eşitti ama zamanla gümüş karşısında belli bir seviyeye ulaşmıştı. Bk. *Nerşahi'nin Târîh-u Buhârâsı*, çev. Abdullah Duman, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013), 271-72. Her iki para türü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 226-228.

³⁵ Geniş bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/surta>

³⁶ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 5.

³⁷ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 6.

³⁸ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 17.

³⁹ Sâbi, *el-Vüzerâ*, 17; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 110.

⁴⁰ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 18.

⁴¹ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 16.

⁴² İbn Fadlan, *Seyahatname*, 21.

göstermektedir:

“...tercümana ‘Ona söyle! Biliyorsun Halife benim üzerime bir ordu gönderse bir şey yapabilir mi?’ dedi. ‘Hayır, yapamaz’ dedim. ‘Ya Horasan (Sâmânî) hükümdarı?’ dedi. Yine ‘Hayır yapamaz’ dedim. ‘Bunun sebebi aramızdaki mesafenin uzaklığı ve aramızda bulunan kâfir kabilelerin çokluğu değil mi?’ dedi. ‘Evet, öyle’ dedim. Tercümana ‘Ona söyle, Vallahi ben bu kadar uzak yerde olmama rağmen benden halifeye sevmediği bir şey ulaşır da aleyhimde beddua eder, bu kadar uzaklığa rağmen, beni mahveder diye korkuyorum. Siz ise onun ekmeğini yiyor, elbisesini giyiyor, onu her gün görüyorsunuz. Bununla beraber, sizi bizim gibi zayıf bir kavme yardım için gönderdiği kısa bir müddet içinde ona ihanet ediyorsunuz...”⁴³

Abbâsîlerin eski veziri İbnü'l-Furât'ın Ertehuşmîsen çiftliğini yöneten kâhyası Fadl b. Mûsa'nın paranın toplanmasını engellemek maksadıyla giriştiği işleri de öğrenen İlteber Almış Han, böylece heyeti her gün gördükleri ve sürekli yanında oldukları Muktedir-Billâh'a hep birlikte komplo kurmakla itham etmiştir⁴⁴. İlteber Almış Han, muhtemelen bu olaylar yaşanırken, Fadl b. Mûsa ile heyetin müşterek bir hileyle parayı çaldıklarını düşünmüştü. Hatta Halife'nin bu zahmetli yolculuğa çok masraf yaptığını hatırlatarak, İbn Fadlân'a tercüman aracılığıyla şu ifadeleri söylemiştir: “...Beni esir etmek isteyen Yahudilere (Hazarlar) karşı korunacak bir kale inşa etmem için bu parayı getirmeniz uğrunda efendim Halife size çok para harcadı...”⁴⁵

Bulgar sarayında halifenin mektubu okunduktan sonra, parfüm, elbise ve hükümdarın hanımına gönderilen inciler sunularak, bu hanıma herkesin huzurunda İbn Fadlân tarafından hilat giydirilmiştir⁴⁶. Bu ve yukarıda anlatılan olaylar, İbn Fadlân'ın çok üst düzey bir yetkiyle heyetin içerisinde yer aldığını gösterirken, Abbâsî kâtiplerinin diplomatik faaliyetlerde faal olarak yer alabilecek bir eğitim ve tecrübe sürecinden geçtiklerini de kanıtlamaktadır.

Abbâsî sarayının tıp ve eczayla ilgili şöhretinin de bu seyahate yansımalarını söylemek mümkündür. Bulgar hükümdarı İlteber Almış Han, saray hâcibi Nezîr el-Hüremî'ye gönderdiği mektupta bazı ilaçlar istemiş ve bunları teslim etmek için yine İbn Fadlân görevlendirilmiştir⁴⁷.

Diğer yandan tehlikeli ve uzun süren yolculuk boyunca bazı tehditler karşısında tedbir amacıyla hediye takdim edildiği de İbn Fadlân tarafından belirtilmiştir. Mesela Sübaşı Etrul'un elçilik heyetini öldürme teklifinde bulunan adamları Tarhân, Yînâl ve İlğuz'a; Merv kaftanı, iki parça çuha, birer gömlek giydirilmiş ve ayrıca bunlara karabiber, karaca darı ve ekme verilmiştir⁴⁸. Dolayısıyla ilgili kimselere hazırlanan hediyeler içerisinde ince işçilikler isteyen değerli emtia bulunduğu görülmekte ve aynı zamanda elçilik heyetinin yüksek meblağlar tutan hediyelerin muhafazasında da güçlükler yaşadıkları anlaşılmaktadır. Mesela heyet üyeleri, Bağdat'tan hareketle İran coğrafyasına geçtiği güzergâhta Damgan'da, Abbâsîlere başkaldıran Zeydîlerin lideri Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin (ö. 316/928) kumandanı İbn Karin ile karşılaşarak kılık değiştirmek suretiyle yollarına devam etmişlerdir⁴⁹.

Abbâsî Bürokratik Geleneğine Yönelik Ayrıntılar

Bulgar elçilik heyetinin gönderilmesinin kararlaştırıldığı zamanlarda Abbâsî yönetim mekanizması idarî ve malî bir kriz ortamı içerisinde bulunmaktaydı. Hilafet idari açıdan vezaret rekabetleri ve müsadere gibi çeşitli meselelerle uğraşmakta; saray entrika ve muâmere (المؤامرة) adı verilen komploların zirve yaptığı bir konumdaydı⁵⁰. Buna rağmen Abbâsî Hilafeti hâlâ çok güçlü bir şekilde Müslüman hanedan ve devletler için mühim bir meşruiyet kaynağı olmayı koruyordu. Bulgarlar da dönemin siyasi özelliğine uygun bir tasavvurla müstakil bir devletin temellerini atma yolunda Abbâsîlerle diplomatik ilişkileri başlatmışlardı⁵¹. Nitekim yakın coğrafyalarında bulunan Suvar kavmine ittifak teklifi gönderen İlteber Almış Han, İbn Fadlân'ın da bizzat şahitlik ettiği; “Allah bana İslamiyet'i, Emîrü'l-Müminin'in devletini ihsan etti. Ben, halifenin hizmetkârıyım. Bu millet hükümdarlığı bana verdi. Kim bana karşı gelirse onun karşısına kılıçla çıkarım.”⁵² şeklindeki meydan okumasını, söz konusu meşruiyetin bir sonucu minvalinde dile getirmiştir. Bu derece itibar ve meşruiyet kaynağına rağmen Abbâsîler, aşağıda görüleceği üzere kendi iç bünyelerindeki meselelerin çözümünde yetersizliklerle boğuşmaktaydılar.

⁴³ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 25-26.

⁴⁴ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 25.

⁴⁵ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 25.

⁴⁶ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 22.

⁴⁷ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 2.

⁴⁸ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 18.

⁴⁹ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 3.

⁵⁰ Burgu, *Abbâsî İmparatorluğunun Çöküşü*, 216, 227.

⁵¹ Koç, *İdil Bulgarları*, 147-148.

⁵² İbn Fadlan, *Seyahatname*, 35.

İdarî Mekanizmanın Durumu

İbn Fadlân, aslında çökmüş bir vaziyette bulunan Abbâsî idarî mekanizmasının detaylarına yönelik doyurucu bir bilgiye yer vermemiştir. Hâlbuki Arîb b. Sa'd el-Kurtubî (ö. 369/979-80), tam da bu dönemde kâtipler arasında yaşanan kavgaları ve ağır mali buhranı işaret ederek çöküş senesi anlamına gelen “*senetü'd-damâr*”⁵³ tabirini kullanmıştır. Fakat İbn Fadlân'ın kısaca değinip geçtiği bir olay heyetin misyonuyla yakından ilgili olduğu için Abbâsî sarayında yaşanan kavgaların ipucunu çözme imkânını sağlamaktadır.

Dönemin muhtelif kaynaklarının verdiği bilgiye göre, malları müsadere edilmeye çalışılan ve hapsedilen eski vezir İbnü'l-Furât, İdil Bulgarları ile gerçekleştirilen bu önemli münasebete müdahalede bulunmuştur. Hatırlanacağı üzere Bulgar sarayında heyetin hediyeleri takdimi esnasında hükümdar ve diğer devlet adamlarının en fazla önemsendiği unsur halifenin göndereceği paraydı. Söz konusu paranın tedariki konusunda Abbâsî sarayında da önemli bir problemle yüz yüze gelindiği anlaşılmaktadır. Bu durumda İlteber Almış Han'a verilmesi planlanan 4.000 dinarın İbnü'l-Furât'ın çiftliğinden tahsil edilmesi tesadüfi bir karar olmamıştır. O sırada, yaklaşık beş senedir sarayda küçük bir hücrede kalarak hapis hayatı yaşayan İbnü'l-Furât uzun süren mahkemeler sonucunda zimmetine para geçirmekle suçlanmıştı. Kendinden para çıkarmak için Vezir Hâmid b. Abbas ve mali konulardaki yardımcısı Ali b. İsa işkence dâhil her yolu denemişler fakat sonuç alamamışlardı⁵⁴. Böyle bir amaç için az da olsa, müsadere ile başaramadıklarını sembolik olarak çiftliğinden almayı düşünmüşlerdir. Fakat İbnü'l-Furât'ın ustaca manevraları nedeniyle istediklerine ulaşamamışlardır ve böylece halife ve vezir, tutsak bir devlet adamına dahi söz geçirememişlerdir. Eski vezir, hapiste olmasına rağmen saray içinde ve dışındaki güçlü ilişki ağıyla Hive yakınlarında bulunan çiftliğinin kâhyasına haber göndermeyi başarmıştır⁵⁵.

Diğer yandan seyahatnameden anlaşıldığına göre, Sâ mânîler gibi mahalli hanedanlar ve bazı yerel beyler, Abbâsîlerin Bulgarlar ile olan münasebetini şaşkınlıkla karşılamışlardır. Mesela Oğuzlardan Küçük Yinâl, böyle bir işin mümkün olamayacağını belirtmiş,⁵⁶ Oğuz sübaşısı Etrul'un komutanlarından Tarhân ise kendileri ve babaları zamanında halifenin elçisinin ülkelerinden geçmediğini, bunun halife tarafından planlanan bir hile olduğunu düşünmüştür⁵⁷. Aynı komutan, bunun Hazarları kendilerine karşı kıskırtma amacıyla yapıldığını ve heyetin öldürülmesi gerektiğini söylemiştir. Heyet burada yedi gün kalmış ve bir ara onların tutsak edilib, Hazarlarla esir değişimi yapılmakta kullanılmaları dahi teklif edilmiştir⁵⁸.

Bir zamanların güçlü hilafet merkezinden gelen görevlilerin bu derece küçümsenmesinin en büyük sebebi Muktedir-Billâh'ın hilafetinde ciddi bir yoğunluk kazanan siyasi, idari ve mali gerilemenin bir neticesiydi. Hilafet merkezi otoritesini yitirdiği gibi vergi sisteminde de artık düzelemeyecek bir sürece girmiş ve Bağdat cazibesini kaybetmişti⁵⁹. Muhtemelen eski ihtişamın sadece kitaplarda kalması İbn Fadlân'da eserini yazarken dikkatli davranmayı, Bağdat rüyasının bozulmamasına gayret göstermesini beraberinde getirmiştir.

Kabul Merasimi

Abbâsî elçilik heyeti yolculuk boyunca çeşitli hanedanlıklara ve küçük siyasi organizasyonlara uğrayarak, bazı kabul merasimlerinde bulunmuşlardır. İlk olarak heyet Buhara'ya ulaştığı zaman Sâ mânî veziri Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî'nin (ö. 330/942) yanına varmışlardır. Şîliğe mensup bir devlet adamı olan bu vezir, kendi gücünü göstermek maksadıyla tıpkı 305/917 yılındaki Bizans elçilik heyetine Bağdat'ta dönemin veziri İbnü'l-Furât tarafından yapılan karşılama ve muamelenin benzerini yapmıştır. Hilafet elçileri olmalarına rağmen bir müddet huzura alınmayan heyet ancak günler sonra Sâ mânî emiri Nasr b. Ahmed (ö. 331/943) ile görüşebilmiştir. Burada İbn Fadlân'ın mezkûr Sâ mânî emiriyle ilgili anlatısı Muktedir-Billâh'ın halifelik sürecine çok benzemektedir. Verilen detaylara göre, Nasr b. Ahmed tıpkı Muktedir-Billâh gibi küçük yaşta tahta geçmiş bir çocuk sultanı. İbn Fadlân'ın gözlemlediği kadarıyla Abbâsîlerde olduğu gibi silik bir çocuk iktidarının yanında güçlü ve himayeci bir vezir figürü vardı. 295/908 yılında İbnü'l-Furât'ın vezarete gelmesiyle on üç yaşındaki Muktedir-Billâh da aynı duruma düşmüştü⁶⁰. Nasr b. Ahmed de bu sırada dokuz yaşındaydı ve devleti onun adına

⁵³ Arîb, *Silatü Târîhi't-Taberî*, 97

⁵⁴ Sâbî, *el-Vüzerâ*, 108; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 61-62; Kâdî İbn Ali Muhassin b. Ali et-Tenûhî, *Nişvârü'l-Muhâdara ve Ahbârü'l-Müzâkere*, thk. Abbûd eş-Şalecî, c. 8, (Beyrût: Dârü's-Sadr, 1995), 32-34.

⁵⁵ Burgu, *Abbâsî İmparatorluğunun Çöküşü*, 204.

⁵⁶ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 14.

⁵⁷ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 17.

⁵⁸ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 18.

⁵⁹ Ahmad İbn Fadlân, *Mission to the Volga*, XXVI.

⁶⁰ Sâbî, *el-Vüzerâ*, 113-14; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 3-4.

Vezer Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî yönetmekteydi⁶¹.

Harezme doğru ilerleyen heyet burada da bekledikten üç gün sonra mahalli idareci Harezmi Muhammed'in huzuruna girebilmişlerdir. Harezmi Muhammed bu görüşmelerde, "Büyük emir (Samani hükümdarı) bu ülkelerde Halife adına dini yaymaya daha layıktır." diyerek, İlteber Almış Han'ın Abbâsî iktidarı tarafından muhatap alınmasını eleştirmiştir⁶². Anlaşılan ticarî ve siyasî rekabet gibi sebeplerden dolayı İdil Bulgarları ile başlatılan bu ilişkiden rahatsızlık duymuşlardır⁶³.

Elçilik heyetinin bekletilmesinden anlaşıldığı kadarıyla diplomasinin böyle bir geleneği barındırdığını çıkarmak mümkündür. Aynı durum belirtildiği gibi 305/917 senesinde Abbâsî sarayında da yaşanmış, heyetin Abbâsî veya Bizans elçileri olması bu gerçeği değiştirmemiştir.

Harezmi'den ayrılıp, yola devam eden heyet, Bulgar ülkesine geldiklerinde bir gecelik mesafe kalınca İlteber Almış Han'ın adamları tarafından karşılanarak 12 Muharrem 310/12 Mayıs 922'de hükümdarın huzuruna çıkmışlardır. Burada şehir ahalisinin de bulunduğu esnada Muktedir-Billâh'ın mektubu okunurken halife ve hilafetin saygınlığına yönelik davranışlar gösterilmiştir. Öncelikle mektup okunurken heyet ayakta durmuş, bunun üzerine İlteber Almış Han meclisteki herkesin ayağa kalkmasını emretmiştir. Yine mektubun okunduğu esnada halifenin gönderdiği iki bayrak açılmıştır. Yukarıda detayları zikredilen hediyeler de mektubun bitmesinin hemen akabinde takdim edilmiştir. Merasim töreni düzenlenerek, hükümdarın atının eyeri halife tarafından gönderilen eyer ile değiştirilmiştir⁶⁴.

Kâtip sıfatıyla elçilik heyetine reislik eden İbn Fadlân, protokol kurallarını bilen birisi olduğu için gerekli yerlerde müdahalelerde bulunmuştur. Halifenin mektubu okunurken saygı amacıyla ayakta dinleyen hükümdarı, Vezer Hâmid b. Abbas'ın mektubundan sonra Nezir el-Hüremî'ninki okunurken oturması için uyarmıştır⁶⁵.

Vezer

İbn Fadlân anlatısında, Abbâsî üst düzey bürokratlarından sadece Hâmid b. Abbas'ın ve o esnada hapiste bulunan eski vezir İbnü'l-Furât'ın ismini zikretmektedir⁶⁶. Hâlbuki vezaret makamında Hâmid b. Abbas ile Ali b. İsâ müştereken bulunmaktaydılar ve Ali b. İsâ mali tecrübesiyle idarede hâkim bir konumdaydı. Müşterek vezirlerin aralarının çok da iyi bir seyir izlediğini söylemek güçtür. Çünkü sıradan bir tüccar ve dâmin (garantör)⁶⁷ olarak vezarete gelebilmeyi başaran Hâmid b. Abbas, bu dönemde iktidarını koruyabilmek maksadıyla hububatları piyasadan çekip ihtikâr, yani mal stoklama yoluna başvurmuştu⁶⁸. İbn Fadlân'ın Abbâsî Hilafet sarayının en etkin devlet adamını eserinde zikretmemesi, kendisinin Ali b. İsâ'nın dîvân ekibinden olmayışıyla doğrudan bir ilgisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu dönemde göreve gelen vezirlerin her birisi kendi ekibiyle kadrolaşma sürecine girmiş, seleflerinin izlerini dîvânlardan silmeye çalışmışlardır. Ayrıca Bağdat dışında bir vezirden daha zikrettiğini görebilmek mümkündür. İlgî çekici bir tasvirle Sâmânîlerin meşhur veziri Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Ceyhânî'den bahsetmiş, onun "sakalsız-bıyaksız" yani çocuk bir hükümdara vezirlik yaptığını belirtmiştir⁶⁹.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Ceyhânî'nin Şîî bir vezaret geleneğini temsil ettiği düşünüldüğünde, bu dönemin Şîî ve güçlü vezirler dönemi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu seyahatten kısa bir süre sonra Abbâsîlerin Nusayrî veziri İbnü'l-Furât iktidarı tekrardan devralacaktır⁷⁰. Bu olayların üzerinden yaklaşık elli sene gibi bir süre geçtiğinde ise çoğunlukla yerilmesine rağmen Büveyhîlerin bilge veziri Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995), Şîî devlet adamı misyonunu sürdürmeye kararlı bir tutum sergilemiştir⁷¹. İbnü'l-Furât ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Ceyhânî'nin de Şîî geleneğe

⁶¹ *Târih-i Sistân*, çev. Vural Öntürk, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2018), 266; Barthold, *Türkistan*, 260.

⁶² İbn Fadlan, *Seyahatname*, 6.

⁶³ Antik dönemlerden itibaren tarihî ve coğrafi sebeplerden dolayı bağımsız yerli hükümdarların yönettiği Harzem bölgesindeki Abbâsî imajı için bk. Aykut Özbayraktar, "Hârezmşâhlar İle Abbâsî Halifeliği Arasındaki İlişkiler", içinde *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Abbâsîler-II*, ed. Nahide Bozkurt ve Mustafa Demirci, c. 5, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 505-521.

⁶⁴ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 21.

⁶⁵ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 22.

⁶⁶ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 2, 4, 22.

⁶⁷ Dâmânlık sisteminin Abbâsîler dönemindeki gelişim süreci ve yaygınlığı için bk. Mustafa Demirci, *İslâmın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003), 418-423.

⁶⁸ Ebû'l-Hasan el-Hemedânî, Tekmiletü Târîhi't-Taberî, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, (Beyrût: Dârü'l-Ma'ârif, 1964), 216; Abdulazîz ed-Dûrî, *Abbâsîler Tarihi-Siyasî, İdarî, Sosyal ve Ekonomik Açından*, çev. Kasım Koç, (İstanbul: Beka Yayınları, 2020), 391.

⁶⁹ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 4.

⁷⁰ İbn Fadlân, 12 Muharrem 310/12 Mayıs 922 Pazar günü hükümdarın yanına vardıklarını söylemiştir. İbn Fadlan, *Seyahatname*, 21.

⁷¹ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *Ahlâku'l-Vezîreyn*, thk. Muhammed b. Tâvî't-Tancî, (Beyrût: Dârü's-Sâdr, 1992), 109, 116-117, 142, 185; Bruce Fudge, "İlim, Spekülatif Düşünce ve Sünnî Hâkimiyetinin Güçlenmesi", içinde *Wiley Blackwell İslâm Tarihi Yeni Bir Yorum*, ed.

bağlı olması A. Miquel'in (ö. 2022), 4/10. yüzyıl İslâm hâkimiyet telakkisiyle ilgili Şîf bağlantılı "büyük vezirler dönemi" iddiasını doğrulamaktadır⁷². Diğer yandan D. Koç, Abbâsîler ile Bulgarların yakınlaşmasını, Hilafet merkezinin artan Şîf tehlikesinin önüne geçme maksadıyla siyasi bir manevra olarak kullandığını belirtmiştir⁷³.

Hutbe

İbn Fadlân'ın seyahatnamesinde geçen detaylardan Abbâsîlerde hutbenin ne derecede önemli bir hâkimiyet sembolü olduğuna dair izlenimleri görmek mümkündür. Çünkü İbn Rüsteh'in verdiği bilgiye göre zaten İdil Bulgarlarında müezzinler ve camiler, Bağdat elçilik heyetinin gönderilmesinden önce mevcuttu. Nitekim İbn Fadlân, daha önce söylene gelen "Allah'ım Bulgarların hükümdarı İltabar'ı islah et." şeklindeki hutbe başlangıcına müdahale ederek; Muktedir-Billâh'ın hilafet memleketlerinde "Allah'ım kulun ve halifen Emirü'l-Müminin Cafer el-Muktedir'i islah et." ifadesiyle yetindiğini hatırlatmıştır. Bunun üzerine Bulgar ülkesinde, hutbenin mukaddimesi değiştirilerek, "Allah'ım Bulgarların emiri, Halife'nin mevlası kulun Cafer b. Abdullah'ı islah et" ifadesiyle okunmaya başlanmıştır. Ayrıca bu olay üzerine hükümdar, Muktedir-Billâh'ın isminin Cafer olduğunu öğrenmesiyle kendisi de aynı ismi kullanmak istemiştir⁷⁴.

İlteber Han'ın hutbede Muktedir-Billâh'ın adını zikretmesi ve onu bir hami gibi görmesi, Bağdat'ın tâbi devletler açısından sarsılan otoritesine şüphesiz bir moral getirmiştir. Zira bu dönemde başta Yusuf b. Ebi's-Sâc olmak üzere mahalli hanedan reisleri bağımsızlıklarını ilan etme, hatta hutbeden Abbâsî halifesinin adını çıkarma düşüncesine girmişlerdir⁷⁵.

Para

Bulgar ülkesinde ticaretin mübadeleyle gerçekleştirilmesinin etkisiyle genellikle para yerine daha çok deri kullanımı yaygındı. Bununla birlikte Müslümanların yaşadığı bölgelerden getirilen dirhemler de bulunmaktaydı⁷⁶. Yani esasında mamur bir ülkeydi ve halifenin gönderdiği paraya ihtiyaçları yoktu. Fakat hükümdar, mektuplarda paradan bahsedildiğini ısrarla vurgulamış ve bu hususta İbn Fadlân'ı sorumlu tutmuştur. Hatta getirilen hediyelerin hiçbir öneminin olmadığını ima ederek, heyeti halifeye ihanetle suçlamıştır⁷⁷. Çünkü İlteber Almış Han'da, "İslâm sultanlarının (Abbâsî halifeleri) devletlerinin parlak, mallarının helalinden edinildiği... Halifenin parasının uğur getireceği..." düşünceleri hâkimdi⁷⁸.

Abbâsîlerin çöküş sürecinde olması İlteber Almış Han'a gönderilmesi planlanmış olan parayı bir derece daha kıymetli hale getirmiştir. Dönemin başlıca kroniklerine göre Muktedir-Billâh zamanında saray ve ordu masrafları vezirler tarafından karşılanmaktaydı. Ayrıca Beytü'l-Mâl-ı Hassa adıyla halifenin ve vakıflar yoluyla annesi Şağab Hatun'un özel gelirleri de vardı. Şağab Hatun bu vakıflar yoluyla servetini muhafaza etmekte, tıpkı Muktedir-Billâh gibi gerektiğinde devlet bütçesine ek yardımlarda bulunmaktaydı. Fakat bu her durumda geçerli olmamış hatta kendilerinden para istenmesi vezaret değişikliğine bile sebep olabilecek bir tepkiyle karşılanmıştır⁷⁹. İbn Fadlân'nın 4000 Müseyyebî altın olarak belirttiği İlteber Almış Han'a götürülecek olan para, halifenin Sâmânî emiri Nasr b. Ahmed'e yazdığı mektuba izafeten 4000 Müseyyebî altının İbnü'l-Furât'ın Ertehuşmîsen çiftliğinin gelirlerinden karşılanması planlanmıştır⁸⁰. Fakat yukarıda anlatıldığı gibi para asla İlteber Almış Han'a ulaşmamış ve bu nedenle Bulgar sarayında küçük bir kriz yaşanmıştır.

Sonuç

İbn Fadlân'ın seyahatnamesinde Bağdat ve Abbâsî sarayı dışında kalan kısımlarda efsanevi imgelere rastlamak mümkündür. Buna mukabil Abbâsî Hilafetinin yapısıyla ilgili verdiği bilgiler gerçekçi bir tarihi kayıt özelliğine sahiptir. Fakat o kendi içinde bulunduğu Bağdat merkezli krizleri ve bunalımları ustalıkla görmezden gelmiştir.

İdil Bulgarlarına gönderilen elçilik heyeti sadece siyasi bir ilişkiyle açıklanmaktan öte Abbâsîlerin çöküş sürecinde olmalarına rağmen dinî, kültürel, siyasi ve iktisadî cephelerde hâlâ bir otorite olduğunu göstermektedir. Ayrıca her iki cenahın da diplomatik teşebbüsle bazı siyasi ve ticari kazanımları düşündüğü açıktır. Ama halife Muktedir-Billâh'ın bu

Armando Salvatore ve diğerleri, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020), 227-247.

⁷² Andre Miquel, *İslâm ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, çev. Ahmet Fidan ve Ahmet Menteş, c. 2, (Ankara: Birleşik Yayınları, 1991), 159.

⁷³ Koç, *İdil Bulgarları*, 152.

⁷⁴ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 23-24.

⁷⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 160, 282.

⁷⁶ İbn Rüsteh, *el-Alâku'n-Nefise*, 160.

⁷⁷ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 25-26.

⁷⁸ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 37.

⁷⁹ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 328; Burgu, *Abbâsî İmparatorluğunun Çöküşü*, 327, 329.

⁸⁰ İbn Fadlan, *Seyahatname*, 1, 2, 8.

ilişkilerde herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Heyetin yola çıkmasında ve seyahat boyunca yaşanan süreçte vezir, hâcib ve hatta hapiste bulunan eski vezir İbnü'l-Furât daha etkin bir rol oynamışlardır. Hatta İbnü'l-Furât'ın Bağdat'tan çok uzak bir bölgede görev yapan kâhyası bile resmî bir görevliyi tutuklatmayı başarmıştır.

Abbâsîler idari ve mali sistemdeki bozulmalardan dolayı ciddi bir iç kriz yaşarken, yeni kurulan Müslüman bir Türk devletinin bağımsızlığını kabul etmekten sakınmamışlardır. Hatta onları bu hususta teşvik edecek faaliyetlere girişmişlerdir. Diplomatik süreç içerisinde de emir ve kâtiplerin sadece sarayında değil Abbâsî dış ilişkilerinin de önemli unsurları halinde bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu yıllarda malî ve idarî kriz içerisinde istikrarını korumakta zorlanan Abbâsî bürokrasisinin en önemli başarısı Bulgar Hanlığıyla gerçekleştirilen diplomatik ilişkiler olmuştur. Diğer mahallî hanedanlar bu ilişkiden rahatsızlık duymuşlar, hatta bahane ve oyalamalarla bu işi engellemek istemişlerdir. Fakat heyetin vazife iradesi sayesinde sonuca ulaşarak İslâmîyet fetih süreci yaşamadan diplomasi yoluyla bölgeye yayılmış ve böylece İdil Bulgarları İslâm toplumunun bir parçası haline gelmişlerdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Abû'l-Farac, Gregory. *Abû'l-Farac Tarihi*. Çeviren Ö. R. Doğrul, C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Ahmad İbn Fadlân. *Mission to the Volga*. Çeviren J. E. Montgomery, New York: New York University Press, 2017.
- Aliev, Saleh Muhammedoğlu. "İbn Fadlân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19:477-79. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Arslan, İhsan. *Muktedir Billâh Döneminde Abbâsîler*. İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2014.
- Aykaç, Mehmet. *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Barthold, Vasilij Viladimiroviç. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Burgu, Abdullah. *Abbâsî İmparatorluğunun Çöküşü (Vezir İbnü'l-Furât Ailesinin Politikaları ve İktidar Kavgaları)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2024.
- Demirci, Mustafa. *İslamın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Dinçer, Koç. *İdil Bulgarları*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Duman, Abdullah (Çev.). *Nerşahî'nin Târîh-u Buhârâsı*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013.
- ed-Dûrî, Abdulazîz. *Abbâsîler Tarihi-Siyasî, İdarî, Sosyal Ve Ekonomik Açından*. Çeviren Kasım Koç, İstanbul: Beka Yayınları, 2020.
- el-Bağdadî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. Tahkik Beşşâr Avvâd Ma'rûf, C. 3. Beyrût: Dârü'l-Arabî'l-İslâmî, 2002.
- el-Kurtubî, Arîb b. Sa'd. *Silatü Târîhi't-Taberî*. Tahkik Muhammed Ebû'l-Fazıl İbrahim. Kahire: Dârü'l-Ma'rîf-i Mısır, 1960.
- el-Mes'ûdî, Ebûl-Hasan Ali b. Ali. *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*. Tahkik Abdullah İsmail Sâvî Kahire: Dârü's-Sâvî, 1938.
- el-Mes'ûdî, Ebûl-Hasan Ali b. Ali. *Mürûc'uz-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*. Çeviren Mehmet Salih Geçit. C. 1. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023.
- en-Nedîm, Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Çeviren Komisyon, İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.
- es-Sâbî, Ebû'l-Hasan Hilâl b. Muhassin. *Rûsûmü Dârî'l-Hilâfe*. Tahkik Mîhâil Avvâd. Beyrût: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1986.
- es-Sâbî, Ebû'l-Hasan Hilâl b. Muhassin. *Tuhfetü'l-Ümerâ fî Târîhi'l-Vüzerâ*. Tahkik Abdussettar Ahmed Ferrâc. Kahire: Mektebetü'l-A'yân, 1958.
- et-Tenûhî, Kâdî İbn Ali Muhassin b. Ali. *Nişvârü'l-Muhâdara ve Ahbârü'l-Müzâkere*. Tahkik Abbûd eş-Şalecî. C. 8, Beyrût: Dârü's-Sadr, 1995.
- et-Tevhîdî, Ebû Hayyân. *Ahlâku'l-Vezîreyn*. Tahkik Muhammed b. Tâvî et-Tancî. Beyrût: Dârü's-Sâdr, 1992.
- Fudge, Bruce. "İlim, Spekülatif Düşünce ve Sünnî Hâkimiyetinin Güçlenmesi". İçinde *Wiley Blackwell İslam Tarihi Yeni Bir Yorum*. Editörler Armando Salvatore, Roberto Tottoli ve Babak Rahimi. Çeviren İsmail Hakkı Yılmaz. 227-247. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020.
- Heck, Gene W. Şarlman. *Hız Muhammed ve Kapitalizmin Arap Kökenleri*. Çeviren Öznur Özdemir. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022.
- Hemedanî, Ebû'l-Hasan. *Tekmiletü Târîhi't-Taberî*. Tahkik Muhammed Ebû'l-Fazıl İbrahim. Beyrût: Dârü'l-Ma'ârif, 1964.
- Heyd, W. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. Çeviren Enver Ziya Karal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Honigsmann, Ernst. *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. Çeviren Fikret Işıltan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- İbn Miskeveyh. *Tecâribü'l-ümem*. Çeviren Kıvameddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.
- İbn Rüsteh. *el-Alâku'n-Nefise Dünya Coğrafyası*. Çeviren Ali Fuat Eker. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. Tahkîk Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ. C. 18. Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1995.
- İbnü't-Tiktakâ. *Kitâbü'l-Fahrî*. Çeviren Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- Kennedy, Hugh. *Halifelerin Orduları İlk İslâm Devletlerinde Ordu ve Toplum*. Çeviren Doğan Mert Demir. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.
- Mahmood, İbrahim. *Tüccar Sermayesi ve İslam*. Çeviren Merve Tosun. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.
- Miquel, Andre. *İslâm ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*. Çeviren Ahmet Fidan ve Ahmet Menteş. C. 2. Ankara: Birleşik Yayınları, 1991.
- Öntürk, Vural (Çev.). *Târih-i Sistân*. İstanbul: Ayışığı Kitapları. 2018.
- Özbayraktar, Aykut. "Hârezmşâhlar İle Abbâsî Halifeliği Arasındaki İlişkiler". İçinde *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Abbâsîler-II*. Editörler Nahide Bozkurt ve Mustafa Demirci. 5:505-521, İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Roux, Jean-Paul. *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. Çeviren Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2006.
- Solmaz, Sefer. *İbn Fazlan Seyahatnâmesi'ne Göre İtil Bulgarları*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2018.
- Şeşen, Ramazan (Çev.). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013.
- Togan, Zeki Velidi. "İbn Fadlân". *İslam Ansiklopedisi*, 5/1:730-32. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia. *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*. Çeviren Nuh Arslantaş. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2016.
- Yâkût el-Hamevî. *İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*. Tahkîk İhsân Abbâs. C. 7. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993.
- Yazıcı, Nesimi. "İdil (Bulgar) Hanlığında İslâmiyet". İçinde *Türkler*. Editörler Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca. 5:394-416, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014.

Bekir SARIYILDIZ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat, Tarih
Bölümü, Giresun, Türkiye
Department of History, Faculty of Science and
Letters, Giresun University, Giresun, Türkiye
bekir.sariyildiz@giresun.edu.tr

Geliş Tarihi/Received 30.09.2024
Revizyon Talebi/Revision
Requested 08.11.2024
Son Revizyon/Last Revision
Kabul Tarihi/Accepted 09.11.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 10.11.2024
15.11.2024

Atif:

Sariyıldız, Bekir. "Orta Çağ Tarihi Kaynaklarına
Göre Kelkit Havalisinde Türkler (XI.-XIII.
Yüzyıllar)". *Ahbar*, sy.2 (Kasım 2024): 36-41.

Cite this article:

Sariyıldız, Bekir. "Turks in Kelkit Region
According to Medieval Historical Sources
(XIth-XIIIth Centuries)". *Ahbar*, no.2
(November 2024): 36-41.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Orta Çağ Tarihi Kaynaklarına Göre Kelkit Havalisinde Türkler (XI.-XIII. Yüzyıllar)

Turks in Kelkit Region According to Medieval Historical Sources (XIth-XIIIth Centuries)

Öz

Tarih ilminde kaynaklar, tarihte yaşanan olayların en önemli şahitleri olması özelliği ile hayati öneme sahiptir. Tarihi kaynaklarda her çağa ve olaya ait çeşitli ve farklı bilgilere ulaşmak mümkündür. Tarihi kaynaklar ortaya çıkarılma ve olaylara bakış açısı yönüyle farklılıklar gösterse bile verdiği bilgiler nazarında geçmiş aydınlatması yönüyle eşsiz belgelerdir. Tarihi kaynaklar bakıldığında Kelkit havalisinde tarihte yaşanan pek çok önemli bilgiye ulaşılabilir. Bölgedeki Türk varlığına bakıldığında ise Eski Çağlarda bile bölgedeki Türklerden haberdar olunabilir. Orta Çağ'da ise bölgedeki Türkler hakkındaki bilgiler Selçuklu Türklerinin 1018 yılından itibaren Anadolu'ya sefer düzenlemesiyle önem kazanmaktadır. Selçukluların Kafkaslara ve Doğu Anadolu'ya gelmesiyle birlikte bölgedeki Gürcü, Ermeni, Bizans, Arap ve Süryani kaynakları Türkler hakkında mühim kayıtlar tutmaya başlamışlardır. Orta Çağ'a ait bu kaynaklar incelendiğinde, Türklerin Kelkit Vadisi'ndeki faaliyetleri hakkında önemli kayıtlara rastlanılmaktadır. XIII. yüzyılın sonlarından itibaren ise Türklerin Kelkit Vadisi'ni kullanarak, Karadeniz vadi ve sahillerine, özellikle Doğu Karadeniz'in fethine başladığı kaynaklarda açıkça görülebilir. Bu hususta Türklerin, Kelkit havalisindeki faaliyetlerini kaynaklar yoluyla incelemek, dönemin en önemli şahitlerinin gözünden bölgenin Türkleşmesine tanıklık etmek olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Kelkit, Karadeniz, Türkler.

Abstract

In the science of history, sources are of vital importance as they are the most important witnesses of the events that took place in history. It is possible to access various and different information about every era and event in historical sources. Even though historical sources differ in terms of their unearthing and perspective on events, they are unique documents in terms of illuminating the past with the information they provide. When historical sources are examined, many important information about the historical events in the Kelkit region can be obtained. When we look at the Turkish presence in the region, we can be aware of the Turks in the region even in ancient times. In the Middle Ages, information about the Turks in the region gained importance when the Seljuq Turks organized an expedition to Anatolia starting from 1018. With the arrival of the Seljuks in the Caucasus and Eastern Anatolia, Georgian, Armenian, Byzantine, Arab and Assyrian sources in the region began to keep important records about the Turks. When these sources from the Middle Ages are examined, important records are found about the activities of the Turks in the Kelkit Valley. It can be clearly seen in the sources that from the end of the XIIIth century, the Turks started to conquer the Black Sea valley and coasts, especially the Eastern Black Sea, by using the Kelkit Valley. In this regard, examining the activities of the Turks in the Kelkit region through sources will be witnessing the Turkification of the region through the eyes of the most important witnesses of the period.

Keywords: Middle Ages, Kelkit, Black Sea, Turks.

Giriş

Karadeniz bölgesinin Orta ve Doğu bölümünün güney düzlüklerini oluşturan Kelkit havalisi, Bayburt'tan Amasya'ya kadar olan geniş bir alanı kapsamaktadır. Asırlar boyunca çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış bu kadim coğrafya, pek çok siyasi kuvvetinde hâkimiyeti altına girmiştir. Bölgedeki Türk varlığı bakıldığında ise tarihi geçmişini eski çağlara değin mümkün olmakla birlikte, XI. yüzyılın sonlarına kadar önemli bir siyasi teşekkül kurabilecek kuvvete ulaşmamıştır. Orta Çağ devrine Bizans İmparatorluğu hâkimiyeti altında giren bölgede, Bizans döneminde Doğu Karadeniz'in Trabzon-Gümüşhane civarlarında askeri kuvvet olarak yerleştiği Türkler ve benzer bir şekilde Abbasilerin Bizans sınırı boyunca oluşturdukları hatlarda çoğunlukla Türklere yer vermesiyle bölgedeki sınırlı ölçüde Türk varlığından haberdar olunabilmektedir. Ancak Türklerin Karadeniz'deki faaliyetleri çoğu zaman Bizans hâkimiyetinde ve kısıtlı ölçüdedir. Türklerin Kelkit bölgesindeki siyasette etkili olduğu ve bir kuvvet oluşturduğu dönem ise Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle ve nihayet 1071 yılında Malazgirt zaferi ile önem kazandığı söylenebilir. Orta Çağ kaynaklarında Kelkit havalisindeki Türkler ile ilgili bilgiler ise bu tarihten itibaren artmaya başlamıştır¹.

Selçukluların Anadolu'ya ilk adımı atmasıyla başlayan ve bölgenin Türk yurdu haline gelmesi ile sonuçlanan sürecin en önemli tanıkları tarihi kaynaklardır. Bu kaynaklar ise çoğunlukla bölgeyle yakın ilişkiler içerisindeki Gürcü ve Ermenilere, Doğu Karadeniz'in eski idarecisi olan Bizanslılara ve Abbasilerin Anadolu'daki ordularında önemli zaferler kazanan Türkler hakkında bilgi veren Araplara aittir. Türklerin, Anadolu'ya gelmesiyle gerçekleştirdikleri faaliyetler ile ilgili belgelere Türk kaynaklarının da eklenmesiyle bölgenin Türk tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar ciddi bir hacme ulaşmıştır. Böylece Ermeni, Gürcü, Bizans (Grek), Arap, Türk ve sayıca daha az olmak üzere farklı milletlerden gezginlere ait kayıtlar ile Orta Çağ'da Kelkit Vadisi çevrelerindeki Türkler hakkında detaylı ve önemli bilgiler öğrenilebilmektedir.

XI. yüzyılın başlarından itibaren Selçukluların Anadolu'ya düzenlediği seferlerle, Kelkit havalisindeki Türk tarihinde önemli bir dönem başlamıştır. Selçukluların ilk seferleri ile başlayan ve Türklerin Anadolu'da hâkimiyeti sağlamasıyla tamamlanan süreç ile hem Anadolu tarihinde hem de Türk tarihinde yeni bir devir başlamıştır. Selçukluların çoğunlukla Kelkit ve Çoruh boylarında etkili olduğu süreç içerisinde, Selçuklular Batı Anadolu'ya kadar ulaşmış, kısa sürede Anadolu'nun doğusundan batısına kadar uygun buldukları yerlerde ilk yerleşimlerini kurmaya başlamıştır. Bu dönemde Kelkit havalisinde Türk yerleşimlerinin başladığını görmek de mümkündür. Ancak XIII. yüzyıl ortalarında Anadolu tarihinde önemli bir rolü olan Moğol istilası ile Moğol boyunduruğundan kurtulmak isteyen Türklerin önemli bir kısmı Kelkit havalisinden hareket ederek Karadeniz'in ulaşılması zor yaylaları ve dar vadilerine yönelmişlerdir. Bu dönemde Kelkit Vadisi Karadeniz bölgesinin özellikle Doğu Karadeniz'in Türkleşmesi sürecinde önemli bir kavşak görevi görmüştür².

Malazgirt Savaşına Kadar Kelkit

Türkler, 1018 yılında Çağrı Bey komutasındaki Selçuklu ordusu ile Anadolu'nun doğusunu da kapsayan bir sefer düzenlemiştir. Çağrı Bey bu seferle Anadolu'nun doğusunu keşfetmiş ve Selçuklular için uygun şartlara sahip olan bu coğrafya da kendilerini durduracak ciddi bir gücün olmadığını da fark etmiştir³. Türkler tarafında bu gelişmeler yaşanırken öte taraftan bölgenin yerleşik halkı, Türk ordularının bu seferinden çok etkilendikleri gibi, Selçuklu askerlerini öldürücü nefesli ejder, kanatlı yılanlar ve kana susamış yırtıcı hayvan gibi betimlemesiyle bölge halkındaki korku ve endişe açıkça görülmektedir. Selçuklu akınlarına karşı harekete geçen kral Senekerim komutasındaki Ermeni askerleri, Türk atlılarını kendilerine göre acayip şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı olarak tanımlamaktadır. Hatta durdurulamayan bu düşmanın daha da ileri gidilerek bin seneden beri zincirlenen şeytanın, bölgeye gelen bu Türkler olduğu düşüncesini hatırlattığı da tarihi kayıtlarda yer almıştır⁴.

¹ Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekin Ökmen, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007); J. B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire*, (Londra Macmillan and Co., 1912), 264; A.A. Vasil'ev, "Struggle with the Saracens (867-1057)", içinde *The Cambridge Medieval History*, c. IV, plan. J. B. Bury, ed. J. R. Tanner, C. W. Previté-Orton, Z. N. Brooke, (Cambridge: Cambridge University Press, 1923), 150; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, haz. Refet Yinanç, c. I, (Ankara: TTK Yayınları, 2018), 15; V.A.Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 25-6; İbrahim Tellioglu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, (Trabzon: Serander Yayınları, 2007), XIX- XXVII.

² *Aristakes Lastivertci's History*, çev. Robert Bedrosian, (New York: Sophele Pty Ltd., 1985), 93-5; İbnü'l Esir, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, çev. Murat Temelli, (İstanbul: Ark Kitapları, 2013), 195-96; *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli*, nşr. H. D. Andreasyan, (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 48-49, 85-87; *Azîmî Tarihi*, çev. Ali Sevim, (Ankara: TTK Yayınları, 2006), 9-10; Cladue Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, çev. Yaşar Yücel ve Bahaeddin Yediyıldız, (Ankara: TTK Basımevi, 1988), 11-2; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 31-2.

³ *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 48-49; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, Süryanice'den İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul, c. II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 293.

⁴ *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 48-9.

Anadolu'ya akınlar yapmaya devam eden Türkler, Karadeniz bölgesine yönelik ilk hareketi ise 1048 yılında İbrahim Yınal komutasında düzenlenmiştir. Selçuklu kuvvetleri bu seferde Malazgirt, Erzurum ve Trabzon'a kadar olan bölgelere akınlar yapmış, Rum ve Abhazlardan oluşan Bizans ordusu yok edilip, bölgeden birçok ganimetle geri dönmüştür⁵. Karadeniz bölgesine yönelik ikinci sefer ise Tuğrul Bey döneminde, 1054 yılında yapmıştır. Bu sefer de Tuğrul Bey komutasındaki Selçuklu ordusu, Anadolu topraklarında üç gruba ayrılmıştır. İlk ordu Doğu Anadolu'da faaliyetlerde bulunurken, diğer ikisi ordu ise Karadeniz'e yönelmiş; kuvvetlerden biri Oltu güzergâhından Çoruh civarına akınlar yaparken diğeri ise Kelkit Vadisi boyunca Canik ormanları ve Erzincan havalisinde eylem göstermiştir⁶.

1058 yılında ise Çağrı Bey'in oğlu Yakutî Bey tarafından Dinar Bey kumandanlığında gönderilen bir ordu, Erzurum'u geçerek Erzincan ve Kemah'ı fethetmiş, Çoruh ve Kelkit Vadisi yoluyla Doğu Karadeniz vadi içlerinde faaliyetlerde bulunmuştur. Sefer sırasında kıyıda Trabzon ve Kelkit havzasında ise Şebinkarahisar çevresine gelen Selçuklular, bölgede ciddi fetihlerde bulunurken Bizans İmparatorluğu, Selçuklu kuvvetlerine karşı başarılı bir savunma gerçekleştirememiştir⁷. Kaynaklardaki bilgilere göre Karadeniz bölgesinin, Türkler tarafından ele geçirilen ilk yeri olan Şebinkarahisar'ın da 1058 yılındaki sefer sırasında fethedildiği kaydedilmiştir⁸. İlerlemeye devam eden Selçuklular Kelkit Havzası'nı kontrol altına almış ve Sivas'a kadar olan Bizans birliklerini de mağlup etmiştir⁹.

Sultan Alp Arslan'ın idaresinde, 1064 yılı şubat ayında Selçuklu kuvvetleri, Kafkas toprakları üzerine sefere çıkmış ve Karadeniz'in doğusuna kadar olan bölgelerde bazı fetihler yapmıştır¹⁰. 1067-1068 yılında ise Sultan Alp Arslan, ikinci defa Kafkas Seferi'ne çıkmış¹¹, Selçuklu kuvvetleri bu defa Trabzon'a kadar ulaşan akınlar düzenlemişlerdir¹². Anlaşılabacağı üzere Malazgirt Savaşı'ndan önce Türkler, Kelkit Vadisi'nde hâkimiyeti sağlamış ve Doğu Karadeniz'in fethine başlamış vaziyettedir¹³. Bu süreçte Kelkit Vadisi, Karadeniz'e yönelik seferlerde askeri bir üs olarak kullanıldığı gibi bölgenin Türk yurdu haline gelmesinde çok önemli bir vazife üstlenmiştir.

Malazgirt Sonrasında Kelkit Havalisi

26 Ağustos 1071 tarihinde Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan ile Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in karşı karşıya geldiği Malazgirt Savaşı'nda Bizans kuvvetleri yenilgiye uğratıldığı gibi Diogenes'te Selçuklulara esir düşmüştür. Sonrasında Diogenes'in tahta geçememesi ile anlaşmanın hükümsüz olması, Anadolu tarihinde yeni bir dönemi başlatmıştır¹⁴. Malazgirt zaferiyle beraber Türklere kapıları açılan Anadolu, Türkler için yeni bir yurt olma sürecine girmiştir. Bu dönemde Kelkit Havalisi de Türk akıncıların fetih ve yerleşme alanlarından biri haline gelmiştir¹⁵. Malazgirt'in ardından Kelkit havalisi üzerinden Trabzon çevresini dâhi ele geçiren Türklerin, Kelkit Vadisi'nde tam hâkimiyeti sağladığı görülebilir¹⁶.

Yoğun Türk göçleriyle beraber Kelkit Vadisi ve çevresinde artık yeni Türk beylikleri de kurulmaya başlamıştır. Kelkit hattı ve etrafında kurulan Danişmendliler, Saltuklular ve Mengüçüklüler gibi Türk beylikleri, Anadolu'da ve Karadeniz'de nüfuz ve harekât sahası içerisine alarak fetih faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır. Bu fetihlere karşı Anadolu'da Bizanslılar ile

⁵ Selçuklular ile Bizans arasında 18 Eylül 1048 tarihinde yapılan Pasinler Savaşı, Anadolu'nun kapılarının Türklere açıldığı savaş olarak bilinmektedir. Bkz. İbnü'l Esir, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, 195-96; *Azîmî Tarihi*, çev. Ali Sevim, (Ankara: TTK, 2006), 9-10; Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 55; *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 85-7; *Gürcistan Tarihi*, çev. Marie Felicite Brosset ve N.A. Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil, (Ankara: TTK, 2003), 283; *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler)*, çev. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), 10.

⁶ İbnü'l Esir, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, 224-26; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (Ankara: Ötügen Neşriyat, 2008), 131; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970), 179.

⁷ Attaleiates, *Tarih*, 87-88; Orbelian, *Histoire de la Siounie*, 215.

⁸ İbnü'l Esir, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, 415; Attaleiates, *Tarih*, 87; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 47.

⁹ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, 301-02; Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, 18-9; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2016), 530; Tellioglu, *Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, 88.

¹⁰ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi", içinde *Tarih Semineri Dergisi I-II*, neşr. H. D. Andreasyan, (İstanbul: 1937), 117; Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, haz. Erdoğan Merçil (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011), 110-12; İbnü'l Esir, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, 49-52.

¹¹ El-Hüseynî, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, neşr. Necati Lügal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 30-2.

¹² Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, 86-90.

¹³ Jakob Philip Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, çev. Ahmet Cevat Eren ve Celalettin Yavuz, haz. İsmail Hacifettahoğlu, not. İbrahim Tellioglu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012), 41.

¹⁴ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, 110-112; İbnü'l Esir, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, 308-311; Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi", 37; Faruk Sümer, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, (Ankara: TTK Basımevi, 1988), 24; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 182.

¹⁵ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, II:356.

¹⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, 261.

Karadeniz’de ise Trabzon Rum Devleti kuvvetleri Türk beylikleriyle mücadeleye girmiştir¹⁷. Bu beyliklerden Danişmendliler, bölgedeki Hıristiyan topluluklarla özellikle Trabzon Rum Devleti’yle mücadele ederek, Karadeniz’deki siyasi üstünlüğü ele geçirmeye çalışmıştır¹⁸. Saltuklular ve Mengüçüklüler’in ise Kelkit hattındaki ortak hâkimiyet alanı Şebinkarahisar ve etrafıyken, Trabzon şehrinin de zaman zaman bu beyliklere vergi verdiği kayıtlarda görülmektedir¹⁹.

1086-1092 yıllarında naiplik yönetimi altındaki Türkiye Selçukluları, buhranlı bir siyasi dönem yaşarken, Kelkit havalisindeki Danişmendliler ve Saltuklular kuvvetlenmeye başlamış ve buldukları bölgede nüfuz ve sınırlarını genişletme çabası içerisine girmişlerdir²⁰.

Danişmendliler, 1134-1143 yılları arasında Haçlı ve Bizans kuvvetleriyle mücadele ederek geçirmek zorunda kalmıştır. 1164 yılında ise Danişmendli Beyi Yağıbasan’ın vefatıyla beylik içerisinde iktidar kavgaları başlamış ve üçe bölünen beyliğin toprakları kısa sürede sonra Sultan Kılıçarslan tarafından 1178 yılında Türkiye Selçuklu Devleti’ne bağlanmıştır²¹.

1096 yılında başlayan Haçlı seferleri ile Kelkit havzası ile ilgili bilgiler yaklaşık bir asırlık karanlık bir döneme girmiştir. Haçlı seferleri ve Anadolu’daki siyasi mücadeleler kaynakların dikkatini daha çok çekmiş ve bölge hakkındaki bilgiler de karanlık bir süreç yaşamıştır.

Kelkit havzasının başat kuvveti Mengüçüklülerde, Mengüçük Gazi’nin ardından başa geçen Emir İshak, Gabras ailesi ile birlikte iş birliği yaparak, Artuklularla mücadele yoluna gitmiş ve bölgedeki Türk hâkimiyetinde çözülme görülmüştür. Ancak Mengüçük-Gabras iş birliğine karşı Danişmend ile Artuklu ittifakını oluşturmuş, girişilen mücadele sonunda Emir İshak ile Gabras esir alınmış ve bölgedeki Türk faaliyetleri yeniden kuvvetlenmiştir²². 1204 yılında, Bizans başkentinin Latin işgali uğramasıyla, I. Andronikos’un torunları Aleksios ve David Komnenos, Doğu Karadeniz kıyılarında Trabzon Rum Devleti’ni kurmuşlar²³, akrabaları Gürcü Kraliçesi Tamara’nın yardımlarıyla Sinop’a kadar olan bölgeleri de ele geçirmişlerdir²⁴. Kelkit havzasında Türk varlığının ciddi bir baskıya maruz kalmadığı bu dönem de Türk beylerinin kendi aralarındaki mücadeleler sebebiyle Karadeniz kıyılarındaki Türk etki alanı oldukça zayıflamıştır.

Mengüçüklü Fahreddin Bedramşah (1162-1225) döneminde Kelkit hakkındaki bilgilerimiz yeniden artmaktadır. Fahreddin Bedramşah’ın, Gürcistan üzerine yapılan seferlere ve Trabzon seferine katılmasıyla, Karadeniz’in Türk yurdu haline getirilme politikası, Bedramşah tarafından yeniden uygulamaya konulmuş ve Kelkit ve çevresindeki siyasette beyliğin söz sahibi olunmaya çalışılmıştır²⁵. Bedramşah’ın 1225 yılında ölümüyle yerine geçen Davudşah döneminde, beyliğin başkaldırması sebebiyle Alâeddin Keykubat, 1228 yılında Erzincan ve Şebinkarahisar çevrelerini ele geçirerek Mengüçük idaresini ortadan kaldırarak topraklarını Türkiye Selçuklu hâkimiyeti altına almıştır²⁶.

Türkiye Selçukluları, Danişmendliler, Saltuklular ve sonrasında Mengüçükoğullarını ortadan kaldırarak Kelkit havzası topraklarını ele geçirmesiyle, Kelkit havzası tamamıyla ilk defa tek bir Türk Devleti sınırları içerisinde girmiştir. Böylece Doğu Karadeniz’in fethi için gereken ortam hazırlanmıştır²⁷.

1228 yılında Kelkit havzası üzerinden Doğu Karadeniz üzerine sefere çıkan Alâeddin Keykubat, batı ve doğudan Trabzon şehrini kuşatmış ancak kötü hava koşulları sebebiyle Trabzon Rum Devleti’nin tebaalık talebinin yenilenmesi şartıyla kuşatmayı kaldırmıştır.

Moğol İstilasası Zamanında Kelkit

Doğu’daki büyük tehlike Moğol istilasına karşı harekete geçmeyerek birbirlerine düşen Türkiye Selçuklular ve Harzemşahlar, 1230 yılında Anadolu hâkimiyeti için Yassıçemen Savaşı’nda karşı karşıya gelmişlerdir. Selçuklu galibiyeti ile sonuçlanan savaş sonunda Türkiye Selçukluları bir zafer kazansa da doğusunda Moğollar ile tampon vaziyetteki bir devletin

¹⁷ Abu’l-Farac, *Abu’l-Farac Tarihi*, II:356.

¹⁸ Necati Demir, *Dânişmend-nâme*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 136-138.

¹⁹ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 156.

²⁰ *Azîmî Tarihi*, 30; *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli*, 168-169; İbnü’l Esir, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, 135-136.

²¹ Müneccimbaşı, *Camîu’d-Düvel*, I:153-158.

²² Abu’l-Farac, *Abu’l-Farac Tarihi*, II:356.

²³ Georgios Akropolites, *Vekayiname*, çev. Işın Demirkent (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 25; *Niketas Khoniates’in Historiası*, haz. Işın Demirkent, (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004), 226; *Michael Panaretos*, 62.

²⁴ *Gürcistan Tarihi*, 412; *Michael Panaretos*, 61-2.

²⁵ Müneccimbaşı, *Camîu’d-Düvel*, der. Ali Öngül, c. II, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017), 212; İbn Bîbî, *Selçuknâme*, çev. Mükrimin Halil Yinanç, (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2007), 192-201.

²⁶ İbnü’l Esir, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, 437-38; Abu’l Farac, *Abu’l Farac Tarihi*, II:535; Müneccimbaşı, *Camîu’d-Düvel*, II:212-216.

²⁷ İbnü’l Esir, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, 437-38; Müneccimbaşı, *Camîu’d-Düvel*, II:156; Abu’l-Farac, *Abu’l-Farac Tarihi*, II:525.

yıkılmasına zemin hazırlayan bu savaş sonunda ilerleyen süreçte ciddi zarar görecektir²⁸.

Alâeddin Keykubad zamanında, birbirlerine karşı Türkiye Selçuklularının tedbirli, Moğolların ise temkinli politikaları, 1243 yılında Alâeddin Keykubad'ın vefatı ile son bulmuştur. Sultanın ölümüyle Türkiye Selçuklu Devleti'nde baş gösteren iç karışıklıklar Moğollarda politika değişikliğine sebep olmuş ve harekete geçerek Erzurum ve Erzincan'ı ele geçirmişlerdir. Bu halde Kelkit Havzası'nın doğusunu oluşturan bölge Moğol hâkimiyeti altına girmiştir. Moğolların işgali karşısında Türkiye Selçuklu Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev harekete Moğollara karşı harekete geçmiş ancak 1243 yılında Sivas'ın kuzeyinde Köseadağ bölgesinde yapılan savaşta mağlup olmuştur²⁹.

Köseadağ savaşı sonrasında zayıflayan Türkiye Selçuklu, Kelkit havzasındaki iktidarı tamamıyla Moğollara bırakmak zorunda kalmıştır³⁰. Bölgede artan Moğol baskına rağmen Türkler, Moğol istilası sonrasında XIII. yüzyılın sonlarına kadar Kelkit havalisinin tamamını ve Doğu Karadeniz vadi ve sahillerinin büyük bir kısmını hâkimiyetleri altına almışlardır³¹.

Sonuç

Kelkit Havzası'ndaki Türk varlığının temellerini Eskiçağlara kadar götürmek mümkündür. Türklerin siyasi teşekküller kurabilecek kabiliyete ulaştıkları süreç ise 1018 yılında yapılan Selçuklu akınları ile başlamaktadır. Kaynaklardaki bilgiler ışığında Türkler Anadolu'ya geldiğinde Bizans hâkimiyeti altında bulunan Kelkit havalisi hakkında pek çok kaynakta oldukça önemli bilgiler bulunmaktadır. Bizans, Gürcü, Ermeni, Arap, Bizans ve Türk kaynaklarından öğrenilen bilgilere göre Kelkit'teki Türk hâkimiyeti, 1058 yılında bölgede pek çok önemli kentin fethedildiği seferle başlamaktadır. Bizans kuvvetleri, Malazgirt savaşına hazırlanırken Kelkit havalisinden çekilen Türkler, Malazgirt ile birlikte çok daha sistematik bir şekilde bölgeye gelmişler ve yerleşmeye başlamıştır. Bölgede demografik üstünlüğü ele geçirerek kısa sürede beylik kuran Türkler, siyasi faaliyet yürütecek kuvvet ve kabiliyete de ulaşmışlardır. Hâkimiyet alanı Kelkit havzası olan Saltuklular, Mengüçlüler ve Danişmendliler sadece Kelkit Vadisi ile sınırlı kalmamışlar zaman zaman Anadolu siyasetine de müdahale edebilecek kuvvete ulaşmışlardır. Ancak beyliklerin kendi aralarındaki mücadeleleri ve iç karışıklıklar, Türkiye Selçuklularının bu beylikleri ortadan kaldırdığı gibi Kelkit Havalisinin de tek iktidarı olmasıyla sonuçlanmıştır.

Nitekim Türkiye Selçuklularının da Kelkit havalisindeki iktidarı çok uzun süreli olmamıştır. Moğollar ile başlangıçta denge siyaseti üzerine kurulan ilişkiler, Türkiye Selçuklularının zayıflamasıyla bir Moğol istilasıyla sonuçlanmıştır. Kelkit havzası ise XIII. yüzyıla yoğun Türk nüfusu altında Moğol tabiiyeti altında girmek zorunda kalmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Abu'l-Farac. *Abu'l-Farac Tarihi*. Süryanice'den İngilizceye çeviren Ernest A. Wallis Budge. Türkçeye çeviren Ömer Rıza Doğrul. C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Ahmed bin Mahmud. *Selçukname*. Hazırlayan Erdoğan Merçil. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.

Anna Kommena. *Alexiad*. Çeviren B. Umar. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.

Aristakes Lastivertc'i's History. Çeviren Robert Bedrosian. New York: Sophele Pty Ltd., 1985.

Attaleiates. *Tarih*. Çeviren Bilge Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler). Çeviren Ali Sevim. Ankara: TTK Yayınları, 2006.

Aziz b. Erdeşir-i Estarabadi. *Bezm u Rezm*. Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yayınları, 2014.

²⁸ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, 124-19, 325-40.

²⁹ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, 177-178; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 296.

³⁰ Münecimbaşı, *Camîu'd-Düvel*, II:140-141.

³¹ *Two Works on Trebizond/Michael Panaretos*, Bessarion, çev. Scott Kennedy, (Massachusetts: Cambridge 2019), 7-9; Aziz B. Erdeşir-i Estarabadi, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 228; Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, 129; Anthony Bryer, "The Estates of the Empire of Trebizond. Evidence for their Resources, Products, Agriculture and Location", *Twelfth Spring Symposium of Byzantine Studies/ Αρχαιον Ποντου (Archeion Pontou)* 35, (Birmingham 1978, Athens 1979), 374; Anthony Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", çev. M. Sibel Dinçel, Murat Keçiç, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sy. 16, (Bahar 2014), 180.

- Bryer, Anthony. "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası". Çeviren M. Sibel Dinçel, Murat Keçiş. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. Sy. 16. (Bahar 2014): 177-232.
- Bryer, Anthony. "The Estates of the Empire of Trebizond. Evidence for their Resources, Products, Agriculture and Location". İçinde *Twelfth Spring Symposium of Byzantine Studies/ Αρχαιον Ποντου (Archeion Pontou) 35 Birmingham 1978*, 370-477. Athens: 1979.
- Bury, John Bagnell. *A History of the Eastern Roman Empire*. Londra: Macmillan and Co., 1912.
- Cahen, Cladue. *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*. Çeviren Yaşar Yücel ve Bahaeddin Yediyıldız. Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- Demir, Necati. *Dânişmend-nâme*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- El-Hüseynî. *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*. Neşreden Necati Lügal. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Fallmerayer, Jakob Philip. *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*. Çeviren Ahmet Cevat Eren ve Celalettin Yavuz. Hazırlayan İsmail Hacıfettahoğlu. Notlandırın İbrahim Telliöğlü. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012.
- Georgios Akropolites. *Vekayiname*. Çeviren Işın Demirkent. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Gordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç. *Küçük Asya'da Selçuklular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Gregory Abu'l Farac. *Abu'l Farac Tarihi*. Çeviren Ömer Rıza Doğrul. C. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.
- Gürcistan Tarihi*. Çeviren Marie Felicite Brosset ve N.A. Andreasyan. Hazırlayan Erdoğan Merçil. Ankara: TTK, 2003.
- Herodotos. *Tarih*. Çeviren Müntekin Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- Honigmann, Ernst. *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- İbn Bîbî. *Selçuknâme*. Çeviren Mükrimin Halil Yinanç. İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2007.
- İbnü'l Esir. *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*. Çeviren Murat Temelli. İstanbul: Ark Kitapları, 2013.
- Müneccimbaşı. *Camiu'd-Düvel II*. Derleyen Ali Öngül. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2017.
- Müverrih Vardan. "Türk Fıtuhatı Tarihi". *Tarih Semineri Dergisi I-II*. Neşreden H. D. Andreasyan. İstanbul: 1937.
- Niketas Khoniates'in Historiası*. Hazırlayan Işın Demirkent. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004.
- Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Sümer, Faruk. *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*. Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- Telliöğlü, İbrahim. *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*. Trabzon: Serander Yayınları, 2007.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. Ankara: Ötüken Neşriyat, 2008.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Two Works on Trebizond/Michael Panaretos, Bessarion*. Çeviren Scott Kennedy. Massachusetts: Cambridge University Press, 2019.
- Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli*. Neşreden H. D. Andreasyan. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Vasil'ev, Aleksander Aleksandrovich. "Struggle with the Saracens (867-1057)". İçinde *The Cambridge Medieval History*. plan. J. B. Bury. ed. J. R. Tanner. C. W. Previté-Orton. Z. N. Brooke. C. IV. Cambridge: Cambridge University Press, 1923.
- Winfield, David. "A Note on the South-Eastern Borders of The Empire of Trebizond in the Thirteenth Century". İçinde *Anatolian Studies*. XII. Ankara: The British Institute, 1962.
- Yinanç, Mükrimin Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. C. 1. Ankara: TTK Yayınları, 2013.
- Yinanç, Mükrimin Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. Hazırlayan Refet Yinanç. C. I. Ankara: TTK Yayınları, 2018.

Suat ÇİFTÇİ
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü, Erzurum, Türkiye
Graduate School of Turkish Research, Atatürk
University, Erzurum, Türkiye
suat.ciftci63@icloud.com

Bu çalışma 13.06.2024 tarihinde Atatürk
Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsünde kabul edilen "Haçlı Seferleri
Zamanında Esaret, Fidyeye ve Rehine"
başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş
ve geliştirilmiştir.

Geliş Tarihi/Received	15.09.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested	31.10.2024
Son Revizyon/Last Revision	10.11.2024
Kabul Tarihi/Accepted	10.11.2024
Yayın Tarihi/Publication Date	15.11.2024

Atıf:
Çiftçi, Suat. "II. Baudouin'in Esaret Süreci".
Ahbar, sy.2 (Kasım 2024): 42-55.

Cite this article:
Çiftçi, Suat. "The Captivity Process of
Baudouin II". *Ahbar*, no.2 (November 2024):
42-55.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

II. Baudouin'in Esaret Süreci

The Captivity Process of Baudouin II

Öz

Bu makale, II. Baudouin'in Haçlı Seferleri sürecinde yaşadığı esaret dönemlerini incelemektedir. II. Baudouin, Haçlı liderlerinden Godefrio ve I. Baudouin ile birlikte çeşitli seferlere katılmış, Urfa Kontu olarak bölgedeki Müslüman liderlere karşı akınlar düzenlemiştir. Bu mücadelelerin sonucunda iki kez esarete düşmüş ve fidye karşılığında serbest bırakılmıştır. İlk esaretinde Harran mücadelesi sırasında yakalanmış, fidye ödenerek serbest kalmıştır. İkinci esaretinde ise Urfa Kontu Joscelin'in esir edilmesiyle bölge işlerine müdahil olmuş ve yeniden esir düşmüştür. Müslümanların birlik sağlama çabaları, II. Baudouin'in bölgedeki etkisini azaltırken, Belek'in ölümünden sonra fidye karşılığında özgürlüğüne kavuşmuştur. Bu makale, Haçlı liderlerinin esaret süreçlerini, Müslümanlar arası ilişkileri ve dönemin siyasi dinamiklerini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Baudouin, Haçlı Seferleri, Esaret, Fidyeye, Müslüman-Haçlı ilişkileri

Abstract

This article examines the captivity periods of Baudouin II during the Crusades. Baudouin II joined various campaigns alongside prominent Crusader leaders Godefrio and Baudouin I, and as the Count of Edessa, he conducted raids against local Muslim rulers. These battles led to his capture twice, after which he was released in exchange for ransom. His first captivity occurred during the Harran conflict, from which he was freed after a ransom payment. During his second captivity, he became involved in regional affairs after Count Joscelin of Edessa was captured, leading to his own recapture. Efforts by Muslims to unify weakened Baudouin II's influence in the region, but following the death of Belek, he was released in exchange for ransom. This article explores the captivity of Crusader leaders, inter-Muslim relations, and the political dynamics of the period.

Keywords: Baudouin II, Crusades, Captivity, Ransom, Muslim-Crusader Relations

Giriş

Urfa Kontu II. Baudouin'in¹ idari sahasını genişletmek ve Kudüs Krallığı'nı Müslüman saldırılarından korumak amacıyla yürüttüğü askeri faaliyetler, Haçlıların bölgedeki stratejik hamlelerinin bir parçası olarak önem taşımaktaydı.

Bölgedeki faaliyetlerine baktığımızda 1103-1104 Şubat ayında Mardin hududu içerisindeki Türklere saldırdı. Burada çocukları ve kadınları esir ettiği gibi Ulukh-Salar isminde bir emiri de esir ederek çok sayıda ganimetle Urfa'ya döndü². 1103 yılı içerisinde özellikle Kasım-Aralık aylarında harekete geçerek Rakka Çayırı ile Caber Kalesi'ne iki ayrı kol halinde baskın düzenledi. Bu baskında çok sayıda Müslümanı esir aldı³. Yine bu yılda Halep civarında el-Müsimiyye'ye saldırıp burada da esir elde etti. Yedi bin altın ve on beş at karşılığında esirlerin serbest bırakılması için Halep meliki Rıdvan ile bir anlaşma yaptı⁴.

Haçlıların bu akınları devam ederken bölgede yaşayan Müslüman emirler arasında ihtilaf devam ediyordu. Şöyle ki; Harran, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Memluklerinden olan Karaca'nın elindeydi. Karaca şehre Muhammed el-İsfahânî'yi naip tayin ederek şehirden ayrılmıştı. Bir süre sonra Çavlı'nın Karaca'nın hadımı ile anlaşığı esnada Muhammed'in isyan etmesi üzerine Haçlılar, Harran'ı kuşattı. Karşı tarafta ise Sökmen ile Çökürmüş eski hasımlıkları sebebiyle mücadele etseler de Haçlı tehlikesine karşı birlikte hareket ederek Harran'a doğru ilerlediler⁵.

Antakya Kontu Bohemond, Tankred, Urfa Kontu II. Baudouin ve Joscelin Urfa'da bir araya gelerek şehrin yakınlarındaki Harran'ı kuşatmağa karar verip harekete geçtiler. Hatta şehir halkından bir birlik Haçlıların kazanacaklarını düşündüklerinden elde edecekleri ganimetten pay elde etmek için onlara iltihak ettiler. II. Baudouin şehre yakın nehirde dolaylı verimli arazileri olan bu beldeye ara ara saldırarak şehir halkını sıkıntıya düşürmeyi hedefliyordu. Haçlıların saldırı planından şüphelenen bölge halkı, bölgedeki İslâm kuvvetlerinden yardım talep etti⁶.

Haçlıların şehri kuşatmasıyla kıtlığa ve açlığa dayanamayan ahali, şehri teslim etmeye karar verdi. Ancak bu sırada Haçlılar arasında bir ihtilaf baş gösterdi. II. Baudouin şehrin kendisine ait olduğunu düşünerek askerlerin gelip yağma edeceğini ve böylelikle şehrin zayıflayacağını dolayısıyla kendisine bir fayda vermeyeceğini düşünüyordu⁷. Diğer taraftan Bohemond ve II. Baudouin arasında şehre kimin bayrağının asılacağıyla ilgili bir tartışma mevcuttu. Bu olanlar yaşanırken şehrin teslimi ertesi güne kaldı. Ancak sabah vaktinde Türk birliklerinin üzerine geldiklerini haber alınca savaş düzenine geçtiler⁸.

Sökmen ve Çökürmüş, Habur önlerinde birleşerek Resülayn'da ordugâh kurdular⁹. Harran'ı muhasaradan kurtarmak

¹ Baudouin de Bourg olarak bilinen II. Baudouin'in ilk sefer sırasında Godefrio'nun ordusunda yer almıştır.

² Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrnt D. Andresyan, not. Edouard Dulaure, M. Halil Yinanç, (Ankara: TTK. Basımevi, 2019), 222; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, c. 1, (Ankara: TTK. Basımevi, 2013), 87.

³ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özyayın, vd., c. 8, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008), 480-481.

⁴ Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H.447-521: 1055-1127)*, çev. Ali Sevim, (Ankara: TTK. Basımevi, 2014), 103.

⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 8:484.

⁶ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)*, çev. Ergin Ayan, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 110-111; *Anonim Süryani Kroniği*, çev. İhan Aslan, (İstanbul: Post Yayıncılık, 2019), 27; Bu kuşatma esnasında şehirdekileri çok ciddi açlık sıkıntısına maruz bırakıldı. Hatta askerlerden biri bir ekmeği yarıp içine pisliğini katarak şehir kapısının önüne bıraktı. Halk ekmeği görüp üzerine atılıp içlerinden biri yemeye kalkınca içeri açıp diğer adamlara gösterdiler. Bunu gören akıllı insanlar bu büyük günahın Allah'ın affetmeyeceği ve haçlıların galip gelemeyeceğini söylemekteydiler. Bkz.: Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi*, 223; Bunun yanında İbn Kalânîsî Bohemond ve Tankred'in Antakya'dan hareketle Urfa civarına geldiklerinden bahsetmektedir. Bkz.: İbn Kalânîsî, *Şam Tarihinde Zeyl (I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi)*, çev. Onur Özatağ, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 14; Albertus ise bu olanlardan farklı olarak Çökürmüş'ün Mayıs ayı içerisinde altmış bin kişi ile Urfa'yı kuşatmak üzere yola çıktığını haber aldıktan sonra II. Baudouin'in Bohemond ve Tankred'e yardım çağrısında bulunduğunu yazmaktadır. Hatta bu kuvvetlerin sayısını üç bin süvari ve yedi bin piyade olarak verirken Sökmen kumandasındaki askerlerinde otuz bin olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Susan B. Edgington, *Albert of Aachen: Historia Ierosolimitana - History of the Journey to Jerusalem*, (Oxford: Clarendon Press, 2019), 689-693; Albertus'un verdiği sayılardan farklı olarak İbnü'l-Esîr, Sökmen'in birliğini yedi bin Türkmen olarak verirken Çökürmüş'ün Türk, Arap ve Kürtlerden oluşan kuvvetlerinin sayısını üç bin olarak vermektedir. Bkz.: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 8:484.

⁷ *Anonim Süryani Kroniği*, 27; Süryanî Mihail, *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi İkinci Kısım (1042-1195)*, (Ankara: TTK. Basılmamış Nüsha, 1944), 55.

⁸ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 112.

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 8:484; İbn Kalânîsî ordugâh kurduktan sonra Urfa'ya saldırdıklarından bahsetse de karıştırmış olacaktır. Bkz.: İbn Kalânîsî, *Şam Tarihinde Zeyl*, 14; Albertus da II. Baudouin'in üzerine bu kadar çok kuvvet gelmesinden dolayı kamp ve teçizatlarını nehre yakın kurduğundan bahsetmektedir. Bkz.: Susan B. Edgington, *Albert of Aachen*, 691.

üzere yürüyüşe geçtiklerinde her iki tarafın kuvvetleri Belih Irmağı kenarında karşılaştılar¹⁰. Muharebe başladıktan sonra Türkler sahte ricatla çekildiler. Bohemond ile Tankred mücadelenin şiddetlenmesi üzerine Müslümanlara arkadan saldırmak üzere dağlara doğru hareketlendiler. Ancak tepeye ulaştıklarında mağlup olduklarını görerek burada kaldılar. Kaçan Haçlıları takiben Müslümanlar çok sayıda esir elde ettiler¹¹.

II. Baudouin beraberinde bulunan bir grup Haçlı kontuyla kaçmak üzere nehre girdiklerinde atların çamura saplanmasıyla Sökmen'in askerleri tarafından esir alındılar. Ancak Çökürmüş'ün askerleri Sökmen tarafının ağırlıklarının çoğunu aldıklarını gördüklerinden ganimetten pay alamadıklarından söylenmeye başlayarak Çökürmüş'ü II. Baudouin'i alması için teşvik ettiler. Çökürmüş, adamlarını Sökmen'in çadırına göndererek Urfa kontunu oradan aldırttı. Onun bu durumu Sökmen'in ağırlığına gidip adamları çatışmaya hazırlansa da Artuklu emiri, Müslümanların bu galibiyet sevincine gölge düşürmemek adına harekâtına devam etti.¹² Esir alınanlar arasında Joscelin ve Urfa piskoposu Benedictus da vardı. Tankred esir düşen Haçlı kontlarını kurtarmak üzere harekete geçse de sadece bir piskopos üç askerle birlikte serbest bırakılmıştı¹³. Bu mücadelenin 13 Mayıs 1104'te gerçekleştiği ifade edilmektedir.¹⁴

Urfa Kontu II. Baudouin ile Joscelin'in Fidyesi

Bohemond ve Tankred, yöneticisinin esir düşmesiyle sahipsiz ve korumasız kalan Urfa'yı savunmak adına hızlıca yol aldılar. Şehre vardıklarında II. Baudouin'in esaretten dönüşüne kadar şehri Tankred'in idare etmesi üzerine mutabakata varıldı¹⁵. Çökürmüş, Harran'a girip şehri teslim aldıktan sonra buraya bir vali tayin ederek Urfa'ya doğru harekete geçti¹⁶. Aradan geçen sekiz günün ardından Urfa surları önünde görünen Çökürmüş, şehri kuşatma altına aldı. Ancak şehir önlerinde gerçekleşen mücadelede mağlup olarak geri çekildi.¹⁷

Tankred bu sırada Horosan'dan askeri yardım ve teçhizat getiren soylu bir kadını esir etti. Buna karşılık Çökürmüş ve Horasan eşrafından bazı kimseler, esir alınan kadının serbest bırakılması için Bohemond ve Tankred nezdinde görüşmelere başladılar. Ya kadın 15.000 bezant fidye-yi necat verilerek serbest bırakılacak ya da II. Baudouin'le takas edilecekti. Bu haberler Kudüs'e ulaştığında I. Baudouin, Urfa'daki Tankred ve Bohemond'a haber göndererek paranın hiçbir öneminin olmadığını ve buna göz dikmemeleri gerektiğini ilettiler. Onlar da cevabi mektuplarında her konuda kralın emirlerine itaat ettiklerini ancak kendileri saflarında mücadele eden askerlerin ödemelerini gerçekleştirmek için paraya ihtiyaç duyduklarını belirttiler.

Kudüs Kralı bu şekilde ikna edilmiş olsa da Tankred ve Bohemond, Urfa'nın zenginliğine kendileri sahip olmak istediklerinden esasen II. Baudouin'in esarete kalması işlerine geliyordu. Neticede II. Baudouin'i fidye karşılığı serbest bırakılsa ve şehre yeniden hakim olsa etrafındaki yerleşmelerin geliri hariç yıllık 40.000 bezant civarında bir geliri olan Urfa'dan feragat etmek zorunda kalabilirlerdi. Böylelikle Çökürmüş ile para hususunda anlaştilar. Bu gelişmelerin akabinde Bohemond, Antakya'ya dönerken Tankred ise Urfa'yı savunmak ve korumak adına şehirde kaldı. II. Baudouin ise esarete

¹⁰ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, 1:94.

¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 8:484-485; Anonim Süryani kroniğinde buradaki mücadeleye dair Tankred'in yol boyunca sinirli olduğu ve arkadan ilerlediğini, Türklerin yapmış olduğu kıyımı gördüklerinde ön tarafta bulunanlardan ayrılarak kaçtığından bahsetmektedir. Bkz.: *Anonim Süryani Kroniği*, 27

¹² İbnü'l-Esîr, burada diğer kontların adını vermese de Kont Joscelin'in de bu şekilde esir düştüğü muhtemeldir. Bkz.: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 8:485.

¹³ Susan B. Edgington, *Albert of Aachen*, 693-695; *Anonim Süryani Kroniği*, 28; Süryanî Mihail, *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi*, 55; Fulcherius, esir olarak verilen isimleri verirken piskoposun kurtuluş hikayesini zincire vurulduğunu belirtip cesur bir şövalyenin yardımıyla kurtulduğunu nakletmektedir. Bkz.: Fulcherius Carnotensis, *"Kutsal Toprakları Kurtarmak" Kudüs Seferi*, çev. İlcan Bihter Barlas, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009), 160-161; Willermus'ta Hristiyan bir muhafaza teslim edilen şahsın piskopos olduğunu öğrendikten sonra serbest bıraktığını yazmaktadır. Piskopos, Urfa'ya döndükten sonra halk tarafından sevgi ile karşılaşıp şehrin yönetimini halkın isteği doğrultusunda Tankred'e bıraktığını yazmaktadır. Bkz.: Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 112-113; Urfalı Mateos, II. Baudouin'i Musul'a, Joscelin'i ise Hasankef'e götürüldüğünü yazmaktadır. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi*, 224.

¹⁴ İbn Kalânisî, *Şam Tarihinde Zeyl*, 14.

¹⁵ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, c.2, (Ankara: TTK. Basımevi, 2019), 35.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 8:485.

¹⁷ Albertus, Çökürmüş'ün burada yaptığı mücadeleyi Sökmen ile gerçekleştiğini naklederken İbnü'l-Esîr, Çökürmüş'ün Urfa kuşatmasını on beş gün olarak verip bir netice alamayınca Musul'a doğru II. Baudouin'i de yanında götürdüğünü, Sökmen'i de Harran mücadelesinden sonra Haçlıların elinde bulunan kalelere ölen askerlerin kıyafetlerini giydirip saldırdığını belirtmektedir. Bkz.: Susan B. Edgington, *Albert of Aachen*, 695-701; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 8:485.

yaşamaya devam etti¹⁸.

Harran'daki mücadelelerden dolayı beli bir türlü doğrulmayan Bohemond, Avrupa'ya dönme kararı aldı. Eylül 1104'e kadar Urfa'yı idare eden Tankred'i Antakya'ya çağırarak kontluğu ona devretti. Urfa Kontluğu ise II. Baudouin esaretten dönene kadar Richard de Salerna tarafından yönetildi.¹⁹

II. Baudouin ile Joscelin'in Esaretten Kurtuluşları

II. Baudouin ve Joscelin'in esaretten kurtulmaları için gerekli fidye miktarının toplanması, farklı kaynaklarda çeşitli şekillerde aktarılmıştır. Bu bağlamda, bazı önemli tarihçilerin eserlerinden yararlanarak süreci değerlendirmek faydalı olacaktır.

Albertus'un anlatımına göre, I. Baudouin'in krallığının sekizinci yılında, Joscelin'in askerlik hizmeti karşılığında kendisine tahsis edilen topraklardan topladığı 100.000 bezanti fidye olarak Çökürmüş'e vermiş ve II. Baudouin böylelikle serbest bırakılmıştır. II. Baudouin, özgürlüğüne kavuştuktan sonra onurla Urfa'ya dönmüştür. Bu kaynakta Joscelin'in kurtuluşuna dair bir bilgi yer almamaktadır.²⁰

Willermus, 1109'da II. Baudouin ve Joscelin'in beş yıllık esaretten sonra fidyeleri ödenerek serbest kaldıklarını belirtir. Serbest bırakılan Baudouin, Urfa'ya döndüğünde Tankred şehre girişine izin vermemiştir, ancak yapılan bir yemin hatırlatılınca Tankred şehri eski sahibine iade etmiştir. Willermus, ayrıca muhafızların sarhoşken öldürüldüğü ve esirlerin gizli yollardan memleketlerine döndüklerinden de bahsetmektedir²¹. Bu bilgi Fulcherius tarafından da desteklenmektedir²².

Anonim Süryani kroniğinde, şehrin Richard'a teslim edildikten sonra esirler için kimsenin bir gayrette bulunmadığından bahsedilmektedir. II. Baudouin ve Joscelin Musul'da esir hayatı yaşarken II. Baudouin kendisinin önemli bir şahsiyet olduğunu dolayısıyla serbest bırakılmasının zor olacağını tahmin ederek ilk olarak Joscelin'in özgürlüğe kavuşması için çalışmalara başladı. Onun fidyesini on iki bin dinar olarak belirleyip on iki adamı da rehin olarak vermeyi plandı. Bu doğrultuda Joscelin serbest bırakıldı ve fidyeyi toplamak için çalışmalara başladı. Musul'daki on iki rehine ise hapis tutuldukları mahalden firar ettiler. Böylece Joscelin ve esirler, hiçbir masrafta bulunmadan serbest kaldılar. II. Baudouin'in serbest bırakılması için Caber Kalesi hâkiminin aracılığıyla fidyesi yetmiş bin dinar olarak belirlendi. Joscelin, 25.000 dinarı Caber Kalesi'ne götürdü ve geri kalan miktar için kendisini kefil gösterdi. Bu miktar Musul'a götürüldüğünde şehrin yeni hâkimi Çavlı, Joscelin'in ismini duyup kendisini görmek istedi. Elçiler 25.000 dinar, Caber Kalesi hâkimi de kırk beş bin dinarlık kefalet ile gelerek II. Baudouin serbest bırakıldı. Caber hâkimi Joscelin'e giysi, silah ve iyi bir at vererek onu Musul'a gönderdi. Vali, en seçkin askerleriyle törene iştirak etti. Joscelin'den memnun olan vali, II. Baudouin'in fidyesinden on bin dinar bağışladı. Joscelin onun bu hareketi karşısında atından inip yeri öperek teşekkür etti. Onun bu hareketiyle on bin dinar daha bağışlayan vali, ziyafetler verdi. Birkaç gün Musul'da kalan Joscelin aralarında bir daha mücadele etmeyeceklerini ve ihtiyaç dâhilinde birbirlerine yardım edeceklerini taahhüt ettikten sonra vali tarafından kendisine sunulan hediyeleri kabul etti. Joscelin'in kalan fidyeyi de ödemesiyle her ikisi birden hürriyetine kavuşmuş oldu²³. Bir diğer Süryani müellif olan Mihail, Anonim kronikteki bilgileri desteklemektedir²⁴.

Gregory Abûl-Farac'ın kaydına geçmeden önce konu bütünlüğü açısından Musul'da gerçekleşen olaylara değinmek gerekmektedir. Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar döneminde Musul'da Çökürmüş faaliyet göstermekte idi. Ancak Muhammed Tapar'a karşı mali ve hizmet yardımından vazgeçince Muhammed Tapar bölgeyi Emir Çavlı'ya iktâ etti. Zaten

¹⁸ Susan B. Edgington, *Albert of Aachen*, 701-703; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2:37.

¹⁹ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, 1:105.

²⁰ Susan B. Edgington, *Albert of Aachen*, 753.

²¹ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 131.

²² Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 162.

²³ *Anonim Süryani Kroniği*, 29-30; Haçlıların Caber Kalesi'ne saldırdıklarında burada çok sayıda esir elde edip aynı zaman da hayvanları da beraberinde götürmüş idiler. Bunun dışında Resulayn civarında II. Baudouin'e karşı yapılan mücadele de Ukaylîlerden Sâlim b. Bedr'de esir düşmüştü. Haçlılar Caber önlerine geldiklerinde kale hâkimi Sâlim b. Mâlik, daha önce iyiliklerde bulunduğu ve tanışık olduğu Joscelin ile görüşmel için Fırat Nehri'ni geçerek üç dört adamıyla Haçlı ordugâhına gitti. Joscelin, gelen kayıpta Mâlik'in bir elçisi olduğunu düşünerek başta karşılamasa da askerlerden biri gelip Mâlik'in kayıpta olduğunu haber vermesi üzerine onu karşılayıp saygı gösteri. Bu olaydan sonra da aldıkları esir ve hayvanları serbest bıraktı. Bunun dışında II. Baudouin esaretten kurtulduktan sonra Antakya'ya gidişinde Caber'de bulunan Ukaylîler tarafından yol güvenliği sağlandı. Bkz.: Usame ibn Munkız, *Kitâbu'l-İ'tibâr (İbretler Kitabı)*, çev. Yusuf Ziya Cömert, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 123-124; Ömer Tokuş, "Ukaylîler'in Siyasî Tarihi" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013), 283-284.

²⁴ Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihailin Vakainamesi*, 55-56.

Muhammed Tapar, Çökürmüş ile I. Kılıç Arslan arasında bir gizli anlaşmanın olmasından şüpheleniyordu²⁵. Çökürmüş, Çavlı'nın Musul'a doğru geldiğini haber alınca dostlarına haber salıp destek istedi. Çavlı ile Çökürmüş mücadeleye başladığında Çökürmüş'ün kuvvetleri mağlup olup olarak geri çekildi. Çökürmüş'ün ölümü üzerine Musul ileri gelenleri Çökürmüş'ün 11 yaşındaki oğlu Zengi'yi vali tayin ettiler. Bu zamanda kale muhafızı Hille Emiri Guzoğlu Seyfûddevele Sadaka, Bağdad Şihnesi Aksungur el-Porsukî ve Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'a elçi yollayıp şehrin kendilerine teslim edileceğini vaat etti. Bu duruma olumlu yanıt veren I. Kılıç Arslan Musul'a gelerek hutbeyi kendi adına okuttu ve 19 Nisan 1107'de şehrin hâkimi oldu. Diğer taraftan, I. Kılıç Arslan'ın hareketinden haberdar olan Çavlı, onun üzerine yürüdü. Nihayetinde iki tarafın mücadelesinde kazanan Çavlı oldu. Ricat esnasında Habur Nehri'ne düşen I. Kılıç Arslan, 13 Temmuz 1107'de öldü²⁶. Olaylar böyle devam ederken Gregory Abûl-Farac, Joscelin'in esaret sürecinden bahsetmese de II. Baudouin'in kurtuluşunu şöyle nakletmektedir:

Çavlı bu zaferinden sonra Muhammed Tapar'a düşen ganimet hissesini yollamadı. Muhammed Tapar bunun üzerine Çavlı'ya karşı Emir Mevdud'u ve birçok emiri gönderdi. Çavlı bu durum üzerine şehri tahkim ettikten sonra kendisine yardım edecek kimseler bulmak için II. Baudouin'i de yanına alarak şehirden çıktı. 70.000 dinar fidye ödemesi, Arap esirleri serbest bırakması ve istediği vakit kendisine askeri destek sağlaması konusunda II. Baudouin ile anlaşılan Çavlı, onu Caber Kalesi'ne yolladı. II. Baudouin, Joscelin'i getirterek kendi yerine rehine olarak bıraktı ve fidyeyi denkleştirmek için hızlıca hareket etti. Çavlı, Joscelin'e muhteşem elbiseler takdim edip aynı zamanda bindiği atı kendisine hediye etti. Ardından onu II. Baudouin'e yollayıp fidyenin gönderilmesi ve esirleri serbest bırakmasını istedi. Antakya'ya gelen Joscelin, Tankred'den aldığı 30.000 dinarı ve Halep'te olan erkek ve kadın yüz Arap esirini Çavlı'ya yolladı²⁷.

II. Baudouin'in esareten kurtuluşuna dair en tafsilatlı bilgiyi İbnü'l-Esîr vermektedir. Sultan Muhammed Tapar, Musul'a Çavlı'nın üstüne Emir Mevdud ve diğer emirleri görevlendirdiğinde bunlar harekete geçerek Musul'u hakimiyet altına aldılar. Çavlı, gelen emirlerin hareketini duyunca yanına aldığı esiri ile Nusaybin'e hareket ederek İlgazî'nin kendisine katılmasını istedi. Ancak İlgazî, Muhammed Tapar'dan çekindiğinden bu teklifi kabul etmedi ise de Çavlı'nın Nusaybin'e gelmesi üzerine kendisine katılıp birlikte Sincar'a gittiler ve şehri kuşattılar. Şehrin hâkimi kendileri ile barışa yanaşmayınca kuşatmayı kaldırıp Rahbe'ye yöneldiler. Ancak İlgazî, Arabân'a varıldığında gece vakti gizlice Nusaybin'e döndü²⁸.

Çavlı, Rahbe'ye yöneldiğinde Mâkisîn'e varınca daha önce serbest bırakılması için defalarca fidyesini ödemeyi teklif eden II. Baudouin'i şehrinde bulunan Müslüman esirleri serbest bırakması, gerektiğinde askeri ve malî destek sağlaması ve fidyesi karşılığında hilatler giydirdikten sonra serbest bıraktı. İki taraf anlaşınca Çavlı, II. Baudouin'i Caber Kalesi'ne, Salim b. Malik'in yanına yollayıp ona teslim etti. Harran Savaşında kendisi ile birlikte esir olan ve 20.000 dinar fidye ödedikten sonra serbest bırakılan Tell Başır hâkimi Joscelin, II. Baudouin'in yerine rehin olarak kalede kaldı. II. Baudouin Antakya'ya doğru yola çıkınca Çavlı Joscelin'i de serbest bırakıp her ikisinin kayınbiraderini rehin aldı. Çavlı'nın Joscelin'i bırakma sebebi II. Baudouin'e yardım edip Müslüman esirlerin serbest bırakılması ve fidyenin ödenmesinin sağlanmasıydı. Ne var ki Joscelin, serbest kalınca Menbiç'e gitti ve şehri yağmaladı²⁹.

Çavlı, II. Baudouin'i serbest bıraktıktan sonra Rahbe'ye geldi ve burada kendisine katılan bazı emirlerin teşviki sonucunda Suriye bölgesine yönelmeye karar verdi. Çavlı'nın Rahbe'den ayrıldığı sırada Salim b. Malik'in elçileri gelerek Rakka'da bulunan Salim b. Malik'in oğlu Ali'nin Benû Numeyr'liler tarafından öldürülmesi sebebiyle yardım istediler. Melik Rıdvan ise bu duyum üzerine Halep'ten Siffin'e hareket etti. Yolculuğu esnasında II. Baudouin'in yolladığı fidyeyi götüren doksan Haçlı askeri ile karşılaştı. Bunlar ile mücadele edip mağlup ettikten sonra bir kısmını esir alıp aynı zaman da fidyeye de el koyarak Rakka'ya geldi. Benû Numeyr onunla anlaşınca buradan ayrılarak Halep'e geldi. Çavlı ise Rakka'yı kuşatsa da bir netice alamayıp 22 Eylül 1108'de Bâlis şehrine varıp beş gün şehri kuşattı. Melik Rıdvan'ın adamları şehri terk edince şehir ve hazinesi Çavlı'nın eline geçti. Melik Rıdvan ise bu sıralarda Antakya hâkimi Tankred'e mektup yazarak Çavlı'ya karşı dikkatli olmasını isteyip Halep'i ele geçirdiği taktirde Haçlıların Suriye'de kalamayacaklarını ilettiler ve ona karşı birlikte hareket etmeyi

²⁵ Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, (Ankara: TTK. Basımevi, 1990), 51.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 8:520-521; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, (Ankara: TTK. Basımevi, 2000) 205-206; Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar*, 51-52;

²⁷ Gregory Abûl-Farac, *Abûl-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, c.2 (Ankara: TTK. Basımevi, 1999), 347-348; Çavlı Musul'a doğru gelen Emir Mevdud ve kendisine destek olan Aksungur el-Porsukî, Sökmen el-Kutbî, Nasr b. Mülhelhil ve Ebu'l- Heyca'yı duyunca şehirden ayrılarak yanında II. Baudouin olmasına rağmen İlgazî yönetiminde bulunan Nusaybin'e geldi. Yalnız kaldığını anlayan çavlı Bağdad şihneliği elinden alınan ve sultana karşı kırgın olan İlgazî'ye ulaklar yollayıp sultana karşı mücadele de destek istese de netice alamamıştır. Bunun üzerine Çavlı, Rahpe yakınlarına geldiğinde Makisin'de II. Baudouin'in fidyesini yetmiş bin dinar olarak belirleyip Caber Kalesi'ne göndermiştir. Bkz.: Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, 207.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 8:545-547.

²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 8:547-548.

önerdi. Bu önerisi kabul olunca Antakya'dan harekete geçti. Çavlı ise bu gelişme üzerine Urfa Kontu II. Baudouin'e haber yollayıp fidyenin kalan kısmından vazgeçtiğini bildirerek askeri destek istedi. II. Baudouin de bu talep üzerine yola çıktı ve Menbiç önlerinde ona katıldı. Bu sırada Sultan Muhammed Tapar'ın askerlerinin Musul'a saldırması Çavlı'nın ordusunda azalmaya neden oldu. Çavlı, beraberindekilerle Tell Başır'de konakladığı esnada müttefik olan Melik Rıdvan ve Tankred'in kuvvetleri Çavlı'nın üzerine gitti ve mücadele başladı. Muharebede Çavlı ve beraberindekiler mağlup olup geri çekildiler. Çavlı'nın adamları II. Baudouin ve Joscelin'in askerlerinin getirmiş olduğu yedek atlara binerek dağıldılar³⁰.

Urfalı Mateos'un verdiği malumatta, 22 Şubat 1108 – 20 Şubat 1109 tarihleri arasında Joscelin'in II. Baudouin'i 30.000 dahekan karşılığında Çavlı'dan satın aldığı belirtilmiştir. Urfa kontu serbest kaldıktan sonra topraklarını geri vermeyen Tankred'e karşı Çavlı'dan yardım istediğini onun da 5000 süvari ile destek verdiğini bildirmektedir. Bununla birlikte Tell Başır yakınlarında gerçekleşen mücadelenin ardından hezimete uğramaları sonucu kendi bölgelerine çekildikleri belirtilmektedir³¹.

Azîmî, 1102/1103 yıllarında gerçekleştiğini belirttiği olayda çok farklı bilgiler vermektedir. Ona göre, Kılıç Arslan, Çökürmüş'ün üzerine yürüyerek Musul'u zapt etti. Şehirde esir bulunan II. Baudouin ve Joscelin'i buradan çıkardı ve yol üzerindeki Harran'ı da alarak Malatya'ya doğru hareket etti. Çavlı ise Melik Rıdvan ve İlgazî'den yardım alıp Kılıç Arslan ile Habur Nehri kenarında savaşa tutuştular. Bu mücadelede Kılıç Arslan mağlup olup ırmakta boğulduktan sonra Çavlı, Baudouin ve Joscelin'i 60 bin altına serbest bıraktı³².

II. Baudouin: Özgürlükten Yeniden Esarete

II. Baudouin, ikinci defa esir edilmeden önce Kudüs kralı olması hasebiyle Doğu'daki tüm Haçlı devletlerinin sorumluluğunu taşımaktaydı. Kudüs Krallığı dışında, bir yandan Antakya'da naiplik yaparken diğer yandan Urfa ve Trablus Haçlı Kontluklarını kontrol ediyordu. Müslümanlarla olan mücadelesinde İlgazî'nin hastalanması onu epey rahatlatmıştı. Ancak İlgazî'nin yeğeni Belek'in Haçlılar karşısındaki başarılı mücadeleleri üzerine söz konusu rahatlık çok uzun sürmedi. Bu mücadelelerde Belek'in ilk olarak Urfa Kontu Joscelin'i sonra da II. Baudouin'i esir alması dönemin önemli gelişmeleri arasında yer almaktadır³³.

Urfa Kontu Joscelin ile Birecik Yöneticisi Galeran'ın Esir Edilmesi

Urfa Kontu Joscelin, Antakya Kontu Roger'in kızıyla evlendi ve karısının çeyizi olarak Azaz bölgesini aldı. Karısıyla birlikte Urfa'ya dönerken, Birecik'te konakladılar. Konakladıkları sırada birkaç kişi gelerek, Belek'in dört bin kişilik bir orduyla Halep'ten geldiğini, bölgeyi tahrip edip halkı esir aldığını bildirdiler. Belek, Raskayfa bölgesinde bir pınarın karşısına ordugâh kurarken, Birecik yöneticisi Galeran'ın kışkırtmasıyla Joscelin harekete geçti. Gece vakti başlayan takiplerini gündüz vaktine kadar sürdürdüler. Belek'in büyük ordugâhını görünceye kadar ilerlemeye devam ettiler; fakat sıcak hava, toz, yol yorgunluğu ve susuzluktan bitkin düşmüşlerdi. Tam da atlarına su içirmek için durdukları anda Belek'in birlikleri onları fark etti ve baskına uğradılar. Ok yağmuruna tutulan Joscelin, Galeran ve şövalyeler, Eylül 1122'de esir düştü. Belek, bu kadar kısa sürede önemli prensleri esir aldığına inanmakta güçlük çekiyordu. Esirleri yanına alarak Urfa önlerine götürüp bu şekilde şehri teslim alabileceğini düşündü; ancak bu planı başarısız oldu. Sonunda esirleri Zeyd (Harput) Kalesi'nde hapsetti³⁴.

Bir diğer Süryani yazar Mihail, Joscelin'in ilk karısının ölümünden sonra Antakya kontunun kızıyla evlendiğini ve onu

³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 8:549-551.

³¹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi*, 232-235.

³² Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538 – 1038/39 – 1143-1144)*, çev. Ali Sevim, (Ankara: TTK. Basımevi, 2006), 40.

³³ Rahime Deniz, "Antakya Haçlı Prensi Tarihi (1119-1161)" (Doktora Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, 2020), 64; Bu dönemin genel özelliklerine baktığımızda Kudüs Krallığında I. Baudouin'in 2 Nisan 1118'de ölümünden sonra başa Urfa Kontu II. Baudouin geçmiştir. II. Baudouin'in Urfa'dan ayrılmasından sonra kontluğun başına ise Joscelin geçmişti. Diğer taraftan Antakya Kontluğuna baktığımızda Tankred'in 12 Aralık 1112 yılında ölümünden sonra idareye Roger de Salerne geçmişti. Müslümanların saldırıları yoğun olduğu bu dönemde özellikle İlgazî ve Tuğtekin'in faaliyetleri ile 28 Haziran 1119'da gerçekleşen Kanlı Meydan ya da Tell Afrin olarak adlandırılan mücadele de Müslümanların galip gelmesi ile sonuçlanırken ölümler arasında Roger'de bulunuyordu. Roger'in öldürülmesinin ardından II. Baudouin'de bu sıralarda desteğe gelmek üzereyken şehre ulaşması ve II. Bohemond'un idareyi alıncaya kadar naiplik görevi tarzında idareyi ele alarak kendi adına şehri yönetmesi için Patrik Bernard de Valence'ye teslim etmişti. Detaylı bilgi için bkz.: Sevtap Gölgesiz Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasî Tarihi (1099-1187)*, (Ankara: TTK. Basımevi, 2020), 137-147; Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, (Ankara: TTK. Basımevi, 2022), 178-179.

³⁴ Anonim Süryani Kroniği, s. 39-41; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, c.2 (Ankara: TTK. Basımevi, 1994), 29;

Urfa'ya götürmek isterken Belek'in kurduğu pusuya düşüp esir alındığını, ardından Palu'ya gönderildiğini belirtir. Ayrıca Mihail, bu başarısı sayesinde Belek'in Türkler arasında ün kazandığını ve pek çok aşiretin etrafında toplandığını da ifade etmektedir.³⁵

Gregory Abûl-Farac, 1122 yılında Joscelin'in ilk eşinin ölümünden sonra Antakya Kontu Roger'in kızıyla ikinci evliliğini yaptığını ve Urfa'ya gitmek üzereyken Belek'in kurduğu bir pusu sonucunda esir alınıp Palu'ya gönderildiğini yazar. Ancak müellif 1123 yılı olaylarını anlatırken, Haçlıların Sanga Nehri üzerinde buldukları sırada Belek'in askerlerinin baskına uğradıklarını ve bu esnada karargâhta bulunan Kudüs Kralı II. Baudouin'in esir alındığını belirtir. Yaz aylarında Joscelin ve Galeran hazırlıklarını tamamladıktan sonra Türklerle girdikleri savaşta yenilip esir düştüklerini ve bu üç kişinin Zeyd (Harput) Kalesi'nde hapsedildiğini aktarır³⁶.

Urfalı Mateos, 19 Şubat 1122 - 18 Şubat 1123 tarihleri arasında Emir İlgazi'nin Haçlılara karşı sefere çıktığını ve Şeyzer'e kadar ilerlediğini nakletmiştir. Ancak yaz boyunca herhangi bir çatışmanın yaşanmadığını, Eylül ayında ise geri çekildiklerini belirtmiştir. Emir Belek'in kendi eyaleti olan Hantsit'e ilerlediğini öğrenen Joscelin, Birecik yöneticisi Galeran'la birlikte yola koyularak Belek'i takip etmiş ve Taftil köyünde ona yetişmiştir. Joscelin ve Galeran'ın yanında yüz kadar atlı varken, Belek'in sekiz yüz süvarisi bulunmaktaydı. Bataklık bir alanda Haçlılar Belek'e karşı saldırıya geçse de Belek'in karşı hamlesiyle Haçlılar kaçmaya başlamışlardır. Sonuç olarak, 13 Eylül 1122'de Joscelin ve Galeran esir alınarak zincire vurulup Harput'a götürülmüştür.³⁷

Willermus ve Fulcherius ise bu konuyla alakalı detaylı bilgi vermezken Belek'in düzenlediği ani bir baskın ile pusuya düşürdüğü Joscelin ile akrabası Galeran'ın esir alındığından bahsetmektedir³⁸.

İbnü'l-Esîr, 1121-1122 yılları arasında yaşanan olayları anlatırken Belek'in ilk olarak Urfa üzerine yürüdüğünü belirtmektedir. Kuşatma sırasında bir Türkmen, Belek'e Urfa Kontu Joscelin'in ona karşı bir saldırı hazırlığında olduğunu bildirmiştir. Ne var ki Haçlılar Müslümanlara saldırmak için harekete geçtiklerinde, yollarındaki arazi akarsular nedeniyle bataklığa dönüşmüş ve haçlı atlıları bu bataklığa saplanıp kalmışlardı. Tam da bu sırada Belek'in askerleri haçlıları ok yağmuruna tutmuşlar ve Joscelin'i esir almışlardır. Belek, Urfa'nın teslimini talep etse de Joscelin buna yanaşmamış ancak özgürlüğü karşılığında yüksek miktarda fidye ile birçok esiri serbest bırakma teklifi yapmıştır. Joscelin'in teklifi kabul edilmediği gibi Harput Kalesi'ne hapsedilmiştir. Onunla birlikte kuzeni Guillaume ve birçok tanınmış şövalye de aynı yere hapsedilmiştir³⁹.

İbnü'l-Adîm, bu olayın Eylül/Ekim 1122'de Suruç yakınlarında gerçekleştiğini bildirmiştir. Bununla birlikte Belek'in Joscelin ve Galeran'ı esir aldığı belirtilmiştir. Hatta daha önceden Leylûn'da esir olarak aldığı Tankred'in halasının oğlunu 1000 fidye karşılığında serbest bıraktığından bahsetmektedir. Altmış Haçlıyı da beraberinde esir alan Belek, Joscelin ve Galeran'dan idare ettikleri bölgenin teslimini istediğinde şu cevabı almıştır: *"Biz memleketlerimiz, devalerimiz ve yüklerimiz gibidir. Ne zaman devaler boğazlanırsa yükleri, öteki devalere nakledilir. Böylece bizim elimizde bulunan şeyler, bizden bir başkasının elinde kalmış olur yanıtını aldı. Hal böyle olunca her ikisini yanına alarak Harput'a beraberinde götürdü"*⁴⁰. Azîmî de olayın Suruç yakınlarında gerçekleştiğini belirtirken Joscelin ve Galeran'ın esir alındığından bahsetmektedir⁴¹. İbn Kalânîsî, Belek'in Urfa üzerine yürüyüp Suruç'ta gerçekleşen mücadelede Joscelin ve teyzesinin oğlunun esir alındığından bahsetmektedir⁴².

II. Baudouin'in Yeniden Esir Düşmesi

II. Baudouin, Joscelin'in esir alınma haberini Trablus'tan Kudüs'e dönüş yolculuğu esnasında öğrendiğinde hiç vakit kaybetmeden Urfa'nın idaresini yürütmek üzere bölgeye geldi. II. Bauoduin'in bölgedeki ilk faaliyeti Esârib'in tekrar Haçlıların eline geçmesini sağlamak oldu. 1123 ilkbaharında Belek, Samsat, Kâhta ve Hısn Mansûr'a akın yaptığı gibi Gerger şehrini de kuşatma altına almıştı. II. Baudouin, Belek'i bölgeden uzaklaştırmak üzere bir sefer düzenlediyse de onun bu seferi ikinci kez esaret hayatının başlangıcı oldu⁴³.

Kudüs Kralı II. Baudouin'in esir alınmasına dair Anonim Süryani Kroniğinde oldukça tafsilatlı bilgi mevcuttur. Gerger'i

³⁵ Süryanî Mihail, *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi*, 72.

³⁶ Gregory Abûl-Farac, *Abûl-Farac Tarihi*, 2:357-358.

³⁷ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi*, 271-272.

³⁸ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 205; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 214.

³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 9:24.

⁴⁰ Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 156.

⁴¹ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 54

⁴² İbn Kalânîsî, *Şam Tarihinde Zeyl*, 86.

⁴³ Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 154-155.

teslim aldıktan sonra Antakya'ya gelen II. Baudouin, Samsat ve Keysun civarına mısır getirmekle meşguldü. Belek bunu öğrenince Samsat ve Keysun arasındaki Singa Irmağında bulunan köprüde pusuya yattı. Belek ve adamları Nisan 1123'te II. Baudouin ve maiyetini ani bir baskınla esir aldılar. Esir kralı Gerger şehri önüne getiren Belek, bu sayede şehri teslim aldı. Akabinde Gerger'de bir garnizon bırakan Belek, II. Baudouin'i Joscelin ve Galeran'ın esir edildiği Harput Kalesi'ne yolladı⁴⁴. Süryani Mihail de Anonim kronikteki bilgileri desteklemektedir⁴⁵.

Urfalı Mateos, 18 Nisan 1123'de gerçekleşen II. Baudouin'in esir edilmesiyle alakalı olaya dair verdiği bilgide Joscelin ve Galeran'ın intikamını almak üzere Belek'in üzerine harekete geçen kralın Raban şehrine geldiğini ve her iki tarafın birbirine bu kadar yakın olduğundan habersiz oluşundan bahsetmektedir. Kral, Şence köprüsüne gelip nehri geçerek Köpek suyu denilen yerde atmaca avına çıkacağı sırada Belek'in pususuna düşüp mağlup olmuş ve maiyetiyle birlikte esir alınmıştır. İlk olarak Gerger şehri önlerine getirilen kral ve diğer esirler, şehir teslim edildikten sonra Harput'a götürülmüş ve burada Joscelin ile Galeran'ın bulunduğu zindana atılmışlardır⁴⁶.

Fulcherius, kralın esir alınma durumu ile alakalı tafsilatlı bir bilgi vermezken Belek tarafından esir alındığına değinmiştir⁴⁷. Willermus ise Joscelin ve Galeran'ın esir edilmesinden sonra kralın Urfa Kontluğuna geldiğinden bahsetmektedir. Şehrin mühimmatını ve hububatını inceleyen kral, Fırat'ın ötesindeki şehirlerin durumunu düzeltmek ve ilgilenmek üzere yola çıktığı sırada Belek, bunu haber almış ve pusuya yatarak ani bir saldırıyla kralı esir etmiş akabinde Harput Kalesi'ne göndermiştir⁴⁸.

İbnü'l-Esîr, bu olayı Nisan 1123 olarak tarihlendirirken, Belek'in ilk olarak Harput civarındaki Gerger Kalesi'ni kuşattığından bahsetmiştir. Bu olayın Suriye'deki Haçlılar tarafından duyulmasıyla, II. Baudouin'in Belek'i bölgeden uzaklaştırmak amacıyla askerleriyle yola çıktığını aktarmıştır. Baudouin'in yola çıktığını öğrenen Belek, onun üzerine yürümüş ve gerçekleşen çatışmada kral ile önde gelen süvarilerin esir alındığını anlatmıştır. Belek, bu esirleri de Urfa Kontu Joscelin ve diğer bazı esirler gibi Harput Kalesi'ne hapsedmiştir⁴⁹.

İbnü'l-Adîm, olayın gerçekleştiği yerin konumunu da ayrıntılı belirterek 18 Nisan 1123'te Gerger'i kuşatmakta olan Belek'in Şence köprüsüne yakın olan Uruş (Turuş) denilen yerde Haçlıları mağlup ettiğini, kralın esir edildiğini ve daha önce esir edilen ve Harput Kalesi'nde bulunan Joscelin ve Galeran'ın yanına gönderildiğini belirtmektedir⁵⁰.

İbn Kalânîsî'nin kaydında Belek'in Gerger'i kuşatmasından sonra Kudüs Kralı II. Baudouin'in harekete geçtiği ve Belek'in de onun üzerine yürümesinden sonra Manzara bölgesinde her ikisinin karşılaştığı, neticede kralın esir alındığı ve Joscelin'le diğer Haçlı komutanlarının bulunduğu Harput Kalesi'ne hapsedildiğinden bahsedilmektedir⁵¹.

Azîmî de diğer kaynaklar gibi, gerçekleşen olayı 1123/1124 yılları arasında verip Belek'in Gerger Kalesi'ni kuşattıktan sonra Haçlılar ile Şence köprüsü civarında mücadele ettikten sonra zafer elde edip bu mücadelede Kral II. Baudouin'in esir alınıp Joscelin ile Harput'ta geniş bir kuyuda hapsedildiği ifade etmiştir⁵².

Bu olay, Orta Çağ'da Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki güç mücadelesini, aynı zamanda Kudüs Krallığı'nın içindeki iktidar değişimlerini de etkileyen önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda, II. Baudouin'in esir alınması, Haçlılar için büyük bir darbe olduğu gibi, Belek'in bölgedeki gücünü pekiştirmesi açısından da stratejik bir başarıdır.

Kontların Esaretten Fırlarları

Belek, Haçlılara karşı yürüttüğü mücadeleyi sürdürürken diğer taraftan kontların esir tutuldukları yerden kaçtığı haberi kendisine ulaşmıştı. Bu olay adı geçen kaynakların çoğunda yer edinmiştir.

Anonim Süryani Kroniği, Ağustos 1123'te meydana gelen olayla ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir: Keysun'da kaleler arası güçlü bir hisarda hizmet veren yirmi Ermeni asker Godfrey Almuin ve kraliçe ile plan yaptıktan sonra Harput Kalesi'ne geldiler. İçlerinden on tanesi ellerindeki yükleriyle beraber görevliden şikâyetçi köylü gibi kaleye sokuldu. Diğerleri ise yapacakları girişim gerçekleştiğinde onlar ile birleşmek için dışarıda bekliyorlardı. Yükleri taşıyanlar üst kale kapısına gidip yüzbaşıya haber verdiler. Ancak yüzbaşı bu sırada askerler ile ziyafet veriyordu. Nöbetçilerin çoğu onlara baktığı gibi kapıda

⁴⁴ Belek daha II. Baudouin'i esir almadan evvel Joscelin'i Harput Kalesi'nde hapsedtiğinde yanından ayrılırken II. Baudouin'i de Joscelin'in yanına getireceğinden bahsetmiştir. Bkz.: *Anonim Süryani Kroniği*, 41-42.

⁴⁵ Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihailin Vakainamesi*, 72-73.

⁴⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi*, 272-273.

⁴⁷ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 217.

⁴⁸ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 205-206.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 9:39.

⁵⁰ Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 100.

⁵¹ İbn Kalânîsî, *Şam Tarihinde Zeyl*, 86-87.

⁵² Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 55.

üç ya da beş nöbetçi bekliyordu. Kapı arasında asılı olan kılıçları alan Ermeniler karşlarına çıkan herkesi öldürdüler. Mahkumları esaretten kurtardıkları gibi şehirdeki Ermeniler de kendilerine katıldı. Bu haber Belek'e ulaştığında hiç vakit kaybetmeden yola koyuldu. Diğer Türkler ise kaleyi her taraftan kuşatma altına alarak giriş çıkışları kapattılar. Gece vaktinde Joscelin, iki üç kişiyle muhasara çemberinden kurtulup kaçmayı başardı. Joscelin, Keysun, Tell-Başir ve Antakya yolu ile Kudüs'e gitti. Belek, kaleyi kuşattığında teslim oldukları takdirde yaşayanları affedeceğini ilan etti. Bunun üzerine Galeran bizzat gelerek şeref sözü aldıktan sonra kaleyi 16 Eylül 1123'te teslim etti. Belek, II. Baudouin ve Galeran'ı eski hapisanelerine yolladı⁵³. Joscelin ise Kudüs'e gittikten sonra ordu toplayıp esir olanları kurtarmak için harekete geçtiyse de Belek'in tekrar hakimiyet kurduğunu öğrendi. Javsan tepesinde halka zulmedip camileri yıktırdıktan sonra etrafı tahrip etti. Belek bunu öğrendiğinde Joscelin'in üzerine yürüdüyse de Menbiç yakınlarında gerçekleşen mücadelede mağlup olup surlardan atılan bir ok ile şehit düştü⁵⁴.

Süryanî Mihail, olayların kale içerisinde çalışan Ermenilerin çıkarmış olduğu isyan sonucunda başladığını belirtmektedir. Kalede çalışan Ermeniler kaledeki askerlerin az olduğunu görünce kapının önünde toplanarak ücretlerini istediler. Bunlar oradaki kılıçları ele geçirip kapıyı koruyan üç askeri öldürdükten sonra II. Baudouin, Joscelin ve diğer esir tutulanları kurtarmak için harekete geçerek kaleyi ele geçirdiler. Şehirdekiler üzerlerine saldırınca Joscelin, kralı buradan götürmek üzere gidip bir ordu getirmek adına yemin etti. Böylece gece vakti bir Ermeni ile beraber kaleden ayrıldı. Joscelin uzaklaştıktan sonra Belek, dört mancınıkla surları yıktırdı. Kral ile beraber Galeran'ı yanına alan Belek, bütün yerleri tahrip etmek üzere geri döndü. Ancak Menbiç'i muhasara altına aldığı vakit şehir halkı Joscelin'in gelip kendilerini kurtardığı takdirde vergi vermeği vaat etti. Teklife duyarsız kalmayan Joscelin gelerek mücadeleye girişti. Bu mücadele sırasında kalenin surlarından atılan bir ok Belek'in ölümüne neden oldu⁵⁵. Gregory Abûl-Farac'da bu bilgileri desteklemektedir⁵⁶.

Urfalı Mateos bu olayı 1123 Eylül'ü içerisinde anlatıp hadisenin büyük felakete yol açtığını belirtmektedir. On beş adam Behisni Kalesi'nden çıkıp Harput Kalesine doğru gelerek kale muhafızlarının sayı bakımından yetersiz olduğunu gözlemleyince sefil kıyafetlerle davacı rolüne bürünüp kale kapısına yanaştılar. Daha önceden kale içerisinden bir adam ile anlaşmışlarından, kale içerisine alındılar ve cesaretle kaledeki askerleri öldürdükleri gibi Kral II. Baudouin, Joscelin, Galeran ve diğer kimselerin yer aldığı burca girerek onları özgürlüklerine kavuşturdular. Esir olarak tutulanlar serbest kaldıktan sonra kale içerisinde hakimiyet sağlayıp Belek'in evini ele geçirdiler. Bölgede bulunan Müslüman askerler bu olayı duyunca kaçışmaya başladılar. Joscelin gizlice Keysun'a hareket edip buradan da kral ve diğer esir tutulanlara yardım etmek için asker toplamak adına Antakya'ya vardı. Belek ise bu haberleri işittiğinde harekete geçerek beş günlük bir yolculuğun ardından kaleye ulaştı ve saldırıya başladı. Kurdukları mancınıklar ve açtıkları lağımalar sayesinde büyük emirin kulesini devirince Haçlılar endişeye düştü. Galeran, Belek'in yanına gelerek kaleyi tekrar teslim etti. Kral, Galeran ve yeğeni Belek'in hiddetine rağmen hapse atıldı. Joscelin ise onların yardımına gittiği sırada Belek'in kaleyi tekrar ele geçirdiğini öğrendi ve geri dönmek zorunda kaldı⁵⁷.

Urfalı Mateos, Belek'in Halep'e geldikten birkaç gün sonra Menbiç üzerine yürüdüğünü, şehir yöneticisinin Joscelin'den yardım talep edip şehri kendisine vermeyi taahhüt ettiğini bildirmiştir. Her iki tarafın 4 Mayıs 1124 Menbiç yakınlarında mücadelesinde Haçlıların zafer kazandığından bahsetse de Türklerin bir kolunun Maraş kontunun bulunduğu tarafta zafer elde etmesinden sonra Joscelin'in kaçıp Tell Başir'e gittiğini ifade etmiştir. Belek'in, zaferden sonra zırhlı elbisesini çıkardığını, kaleden atılan bir okla ağır yaralandığını ve devletin idaresini İlgazi'nin oğlu Timurtaş'a verdikten kısa süre sonra öldüğünü belirtmiştir⁵⁸.

Fulcherius Carnotensis ise konuyu çok farklı bir şekilde anlatmakta ve detaylı bilgiler sunmaktadır: İlk olarak, kaçış meselesini ele almadan önce, kaynağın içinde yer alan Belek'in gördüğü bir rüyayı anlatmak yerinde olacaktır. Belek, gözlerinin Joscelin tarafından oyulduğunu gördüğü bu rüya üzerine, anlam kazanması için papazlara başvurmuştur. Papazlar, ona, Joscelin'in eline düşmesi durumunda benzer bir olayın gerçekleşeceğini söylemişlerdir. Bu kehanet üzerine Belek, Joscelin'i ortadan kaldırmak amacıyla adamlarını göndermiş, ancak o sıralarda Joscelin esaret hayatından kurtulmuştu⁵⁹.

Uzun süre kalede hapsedilen esirler, kurtulmanın yollarını arayarak güvenli ulaklar aracılığıyla yardım talep ettiler.

⁵³ Anonim Süryani Kroniği, 43-44.

⁵⁴ Anonim Süryani Kroniği, 44-45.

⁵⁵ Süryanî Mihail, *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi*, 73-74.

⁵⁶ Gregory Abûl-Farac, *Abûl-Farac Tarihi*, 2:358.

⁵⁷ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi*, 273-274

⁵⁸ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi*, 277-278.

⁵⁹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 225-226.

Yardım almak için çevrede yaşayan Ermenilerle, çeşitli hediyeler ve yeminler karşılığında anlaşarak destek sağladılar. Elli casus, ticari işler yapmakta olan fakir kimseler olarak giyinip, Urfa'dan gönderilerek uygun bir vakitte kalenin iç kapısına kadar girdiler. O sırada kale muhafızları komutanı, Haçlılarla dost olan biriyle satranç oynamaktaydı. Bu adamlar, kendilerine yapılan haksızlıkları şikâyet etmek için kurnazca yaklaşarak, kınlarından hançerlerini çıkarıp komutanı etkisiz hale getirdiler. Ardından, buldukları mızraklarla mücadeleye devam ederek kral ve diğer esirleri kurtardılar. Bu girişimden sonra kale, Türkler tarafından tekrar kuşatılmış ve giriş çıkışlar engellenmişti.⁶⁰ Kral ve adamları, kendilerini bu durumdan kurtarabilmek için müzakerelere başlayarak, Joscelin'i üç uşağıyla birlikte gizlice kaçırma konusunda anlaşmaya vardılar. Joscelin, ay ışığında düşman hattı arasından geçip, daha önce kararlaştırdıkları işaretle yüzüğünü krala, adamlarından biri aracılığıyla gönderdi. Gündüz yerine gece vakti gizlice ilerleyen Joscelin, Fırat Nehri'ne ulaştığında yalın ayak kalıp sandal olmadığından, iki deri çantayı hava ile doldurarak kendisini nehre bırakıp kıyıya ulaştı. Bu yolculuğun sonunda yorgun ve aç düşen kont, uşaklarından birine civarda birilerini aramasını ve bedeli karşılığında ekmek almasını söyledi. Ardından uykuya yenik düşüp bir ceviz ağacının altına gizlenerek üzerini de çalılarla örterek uyudu. Uşağı, kuru incir ve üzüm taşıyan köylü bir Ermeniye Joscelin'in yanına getirdi. Köylü, Joscelin'e yaklaşarak onu tanıdı. Joscelin başlangıçta kendisini inkâr ettiyse de köylünün ısrarı üzerine, düşmanın durumdan haberdar olmaması gerektiğini belirterek, Harput'taki zindandan kurtulduğunu söyledi. Ardından, köylüye Tell Başır'e yol göstermesi karşılığında toprak vereceğini belirtti. Köylü ise bu teklifi kabul etmedi. Zira daha önce Joscelin'in kendisine yardım edip ekmek verdiğini hatırlayarak karşılık beklemeden güvenli bir şekilde yönlendireceğini ifade etti. Köylü ailesini de alarak yola koyuldu. Joscelin, köylünün eşeğine binip yanında onun küçük çocuğunu götürdü. Yolda çocuğun ağlamasından rahatsız olan Joscelin, bir an için çocuğu atmaya düşündü fakat köylünün kızacağını bildiğinden bu duruma katlanarak yoluna devam etti. Yolculuklarının sonunda Tell Başır'e vardıklarında sevinçle karşılandılar. Joscelin, köylüye değerli ödülleri verdikten sonra, bir çift öküz hediye etti⁶¹.

Joscelin, burada uzun süre kalmayarak Antakya'ya ve ardından Kudüs'e doğru yol aldı. Tanrı'ya minnet borcunu ödemek amacıyla, esaret hayatının hatırası olarak iki zinciri Calverin Tepesi'ne asıp bağışta bulundu. Bu zincirlerden biri altın, diğeri ise gümüşlendi. Diğer taraftan kral, yeniden esir düşüp Kudüs ordusu ile birlikte Harput'a, Belek'in kalesine doğru ilerledi. Antakya üzerinden Tell Başır'e vardıklarında, kalenin tekrar Türkler tarafından ele geçirildiğini öğrenince, Halep'e doğru yürüdü. Dört gün süren kuşatmadan sonra Haçlılar yaşadıkları açlık nedeniyle geri çekilip memleketlerine döndüler. Joscelin ise Antakya'da kalmaya devam etti.⁶²

Diğer taraftan, konunun başına dönecek olursak, Belek kalenin teslim edilmesini istemişse de kaledekiler buna yanaşmadılar. Bunun üzerine Belek, kalenin yıkılmasını sağladı. Durum böyle olunca, kral ve adamları Belek'in merhametine sığınıp teslim oldular. Belek, esirlerden kralı, Galeran'ı ve yeğenini bağışladı ve onları Harran'a götürdü⁶³.

Willermus, Fulcherius Carnotensis'in aktardığı olaya benzer bir durumu anlatmaktadır. II. Baudouin ve kalede bulunan diğer kontların esir alınması, bölgedeki Ermeniler tarafından duyulunca, aralarından ellisi keşiş giysilerini giyip, kısa kılıçlarını gizleyerek kendilerine uygulanan zulümden dolayı şehrin idarecisine durumu bildirmeyi planladılar. Bir kısmı da az miktarda mallarıyla şehre esnaf olarak geldiklerini belirttiler. Şehre girdiklerinde gizledikleri kılıçları kullanarak karşılıklarına çıkanları etkisiz hale getirip kralı ve kontları zincirlerinden kurtardılar. Kral, Joscelin'i kendisine ve arkadaşlarına yardım göndermesi için görevlendirmeye karar verdi. Ancak bu hareket civardaki Türkler tarafından duyuldu ve Belek, şehre gelene kadar giriş çıkışları engellemek amacıyla kaleye yöneldiler. Joscelin ise yanında üç kişiyle yola çıktı. İki kişi onunla kalırken diğeri kaçışını bildirmek için geri dönecekti ve öyle de oldu. Kral, yardımın gelmesini beklemek üzere tahkimat kurdu. Olaylar gelişirken gece vakti Belek, rüyasında Joscelin'in gözlerini çıkardığını gördü ve onu ortadan kaldırmak için adamlar gönderdi. Ancak bu durumdan haberdar olduktan sonra bunlar geri dönüp olan biteni anlattılar. Belek hemen kaleye gelerek kuşatma başlattı. Müzakereciler aracılığıyla Belek ile II. Baudouin arasında bir görüşme gerçekleştirildi ve şehri teslim etmesi halinde Urfa'ya kadar güvenli bir şekilde ulaşabileceği bildirildi. Ancak II. Baudouin bunu kabul etmeyince Belek, kuşatmayı şiddetlendirdi, mancınıklar kurarak ve kuleleri yıkmak için tüneller kazdırarak şehri daha da zor duruma soktu. Ahşapları ateşe vermek suretiyle kulenin çökmesini sağladı. Kral, kulenin yıkılmasından endişelenerek koşulsuz şekilde şehri Belek'e teslim etti. Kral ve Galeran'ın hayatları bağışlanarak Harran'a gönderildiler ve burada hapsedildiler.⁶⁴

Willermus, Joscelin'in kaçışını aktarırken, yanındaki az sayıdaki adamla birlikte iaşe sıkıntısı çekerek Fırat Nehri'ne ulaşmaya çalıştıklarını ve tulumlarını hava ile doldurup iplerle bağlayarak nehrin ötesine geçtiklerini belirtir. Kısa süre sonra

⁶⁰ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 224-225.

⁶¹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 226-229.

⁶² Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 229-230.

⁶³ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 231.

⁶⁴ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 207-210.

aç, susuz ve yalın ayak şekilde Tell Başir'e ulaşan Joscelin, burada yanına maiyetini alarak Antakya'ya gitmiştir. Patrik Bernhard'ın tavsiyesiyle Kudüs'e doğru yola çıkan Joscelin, başlarından geçen felaketi olduğu gibi anlatıp yardım çağrısında bulunmuştur. Krallığın halkı toplanarak kuvvetlerini yanına alıp ilk olarak Antakya'ya, ardından Tell Başir'e gelmişlerdir. Ancak burada kralın tekrar esir edildiği haberini alıp, herkesin kendi topraklarına dönmesi kararlaştırılmıştır. Halep'e geçerken etrafı tahrip etmişlerdir. Ordunun krallığa ait kısmı İskitopolis bölgesi üzerinden ilerleyip, Ürdün'de dağınık haldeki düşmana saldırarak zafer elde etmiş, çok sayıda erkek ve kadın ile birlikte kendi topraklarına geri dönmüşlerdir⁶⁵.

Belek'in ölümü ile ilgili olarak, Menbiç şehrini kuşattıktan sonra şehrin valisini idam eden Joscelin, komşu şehirde daha güçlü bir düşmanla karşılaşacağını düşünerek ordusunu toplayıp hareket etti. İki taraf karşılaştığında Joscelin tesadüfen Belek'i öldürdü. Bu mücadeleyi Haçlılar kazanıp, zaferlerini haberciler aracılığıyla önce Antakya'ya, ardından çevreye yaydılar⁶⁶.

İbnü'l-Esîr, konuya dair net bir bilgi sunmazken, Haçlıların hile yoluyla bazı askerleri kendi safına çekip kaleyi ele geçirdiklerini ve Kral II. Baudouin'in gece vakti bir deve bulup ülkesine döndüğünü belirtmektedir. Ancak Belek'in tekrar gelip kaleyi geri aldığına da yer vermektedir. Bu durumdan, İbnü'l-Esîr'in Joscelin'in kaçıışı ve kralın tekrar esir tutulması hakkında herhangi bir bilgi vermediği anlaşılmaktadır. Belek'in ölümüyle ilgili olarak ise, Menbiç'te Haçlılarla mücadele ederken kaleden atılan bir okla 7 Mayıs 1124'te öldüğü ve yerine Timurtaş'ın geçtiği ifade edilmektedir.⁶⁷

İbnü'l-Adîm, Harput'ta kuyuda ya da sarnıçta esir tutulan Kral II. Baudouin, Joscelin, Galeran, Tankred'in kız kardeşinin oğlu, II. Baudouin'in kız kardeşinin oğlu ve diğer esirlerin, kalede bazı kişilerle münasebet kurarak özgürlüklerine kavuştuklarını belirtmektedir. Bu kişiler, kalede saldırıya başlayarak kalesi ele geçirdikten sonra II. Baudouin'in kaleden ayrılma niyeti olmadığı için Joscelin'in çıkması konusunda anlaşmışlardır. Joscelin, Haçlı kuvvetlerini toparlayıp kendilerini kurtarana kadar hiçbir şey yememeye, içmemeye ve elbiselerini değiştirmemeye söz vererek ayrılmıştır. Belek, bu gelişmeleri duyduğunda Harput'u kuşatıp 23 Haziran 1123'te ele geçirmiştir. Kendisine nankörlük yapan ve kalan Haçlıları öldüren Belek, esirlerin özgürlüklerine izin vermemiş ve II. Baudouin, Galeran ve II. Baudouin'in kız kardeşinin oğlunu Harran'a gönderip hapsi atmıştır. Joscelin ise Kudüs'e ulaştığında yardım çağrısında bulunmuş ve harekete geçerek Tell Başir'e geldiğinde kalenin tekrar düştüğünü öğrenmiştir. Bu gelişme üzerine Halep civarını talan etmiş, insanları öldürmüş ve bazılarını esir almıştır⁶⁸.

Belek, Mart/Nisan 1124'te Menbic tarafına yönelmeden önce, Harran'da esir tutulan Kral II. Baudouin ve diğer esirleri Halep Kalesi'ndeki hapisaneye nakletmiştir. Ardından Menbiç hâkimi Hassan b. Gümüştekin'e karşı tutumunu değiştiren Belek, amcası İlgazi'nin oğlu Timurtaş'ı Menbic'e sevk edip Hassan'ı yakalamasını istemiştir. Timurtaş, Menbic'e girdiğinde Hassan yakalanmış, üzerine dikenler batırılarak işkence edilmiş ve ardından Palu'daki hapisaneye gönderilmiştir. Ancak Hassan'ın kardeşi teslim olmamış, Joscelin'e haber göndererek yardım etmesi durumunda şehri kendisine vereceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Joscelin, on bin kişilik bir ordu toplayarak harekete geçmiştir. Belek, Joscelin'in hareketini öğrenince ona karşı harekete geçmiş ve 5 Mayıs 1124'te iki taraf karşılaşmıştır. Müslümanlar zafer kazanmış, Haçlılar bozguna uğrayıp geri çekilmiştir. Belek, esirleri tutsak edip 6 Mayıs sabahı öldürmüştür. Menbiç'i ele geçirmek için uygun mancınık yeri aradığı sırada kaleden atılan bir okla yaralanmış ve orada hayatını kaybetmiştir. Halep'e götürülüp defnedildikten sonra, 7 Mayıs'ta Timurtaş Halep'e gelerek şehre hâkim olduğunu halka duyurmuştur⁶⁹.

İbn Kalânîsi'ye göre, Kral II. Baudouin, Joscelin ve Haçlı komutanları, Harput Kalesi'ndeki diğer esirlerle birlikte bir hile düzenleyerek kaleyi ele geçirmişlerdir. Ancak, II. Baudouin'in kaleden kaçmayı başardığı ve onu yakalamayı başaramadıkları belirtilmiştir. Bu olay üzerine Belek, durumu öğrenerek Harput'u ele geçirmeye kadar kuşatmıştır⁷⁰.

Azîmî'ye göre, 28 Temmuz 1123'te tutsaklar harekete geçerek II. Baudouin'i kurtarmayı başarmışlardır. Joscelin, kıyafet değiştirip kaleden çıktıktan sonra asker toplamaya başlamış, el-Bare piskoposunun da aynı gece kaleden kaçtığı belirtilmiştir. Belek, bu durumu öğrendiğinde hızla şehri ele geçirip tutsakları tekrar büyük kuyuya hapsedmiştir. Joscelin, kuvvetlerini toplayıp Halep dışına geldiğinde Belek'in kaleye dönme niyetini öğrendiği için ümitsiz bir şekilde geri dönmüştür. Belek'in ölümü ile ilgili bilgiler ise İbnü'l-Adîm'de anlatılanlara benzer şekilde aktarılmaktadır⁷¹.

⁶⁵ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 211-212.

⁶⁶ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 245-246.

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 9:43.

⁶⁸ Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 160-162.

⁶⁹ Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 165-167.

⁷⁰ İbn Kalânîsi, *Şam Tarihinde Zeyl*, 88.

⁷¹ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 58.

II. Baudouin'in Özgürlüğü Karşılığında Ödenen Fidyeye Verilen Rehineler

Belek'in ölümünün ardından idareyi devralan Timurtaş, Halep'teki önemli mevkilerde görev değişiklikleri yaptıktan sonra, Kudüs Kralı II. Baudouin'e ait hazine ve bölgesine yönelik çıkarları nedeniyle onu serbest bırakmıştır. Zaten, Belek'in aksine, Timurtaş'ın daha rahat bir şekilde hareket ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır⁷². Kralın serbest bırakılmasıyla ilgili olarak, İbnü'l-Adîm ve Urfalı Mateos dışında diğer kaynaklar bu konuya ayrıntılı bir şekilde değinmemiştir.

Anonim Süryani Kroniğinde, Kudüs Kralı II. Baudouin'in özgürlüğü ve Galeran'ın ölümüyle ilgili bir başlık bulunmakla birlikte, bu konunun içeriğine dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak, Ekim 1124'te Haçlı kontlarıyla birlikte Halep'i kuşattığına dair bir bilgi mevcuttur⁷³. Bir diğer Süryani müellifi olan Mihail ise, Belek'in ölümünden sonra Timurtaş'ın, Kudüs Kralı II. Baudouin'i 100.000 dinar karşılığında özgürlüğe kavuşturduğunu belirtmektedir⁷⁴. Benzer şekilde Gregory Abûl-Farac de Belek'in ölümünden sonra yerine geçen Timurtaş'ın, 100.000 dinar mukabilince Kral II. Baudouin ve yeğenini serbest bıraktığını, her ikisinin de Kudüs'e döndüklerini yazmaktadır⁷⁵.

Urfalı Mateos, Halep'te esir olarak tutulan Kral II. Baudouin, Galeran ve kralın yeğeninden bahsetmektedir. Kraliçe Morfiia ve Joscelin'in Timurtaş ile başlattıkları münasebetler sonucunda, kralın kızı ve Joscelin'in oğlu ile beraber diğer on beş kişinin rehine olarak gönderilip, 100.000 dahekan karşılığında kralın serbest bırakıldığını ve Antakya'ya gelerek sevinçle karşılandığını belirtmektedir. Ancak Mateos, Galeran ve kralın yeğeninin Timurtaş tarafından öldürüldüğünü de eklemektedir⁷⁶.

Fulcherius, Kral II. Baudouin'in fidyesine değinmemekle birlikte, 29 Ağustos 1124 tarihinde, on altı aylık esaretinin ardından özgürlüğüne kavuştuğundan bahsetmektedir. Ancak, verilen rehineler nedeniyle kralın tam anlamıyla özgürlüğüne kavuşmadığını da vurgulamaktadır⁷⁷. Willermus, ayrıntılı bilgi sunmasa da II. Baudouin'in fidye ve rehin verme sözüyle özgürlüğüne kavuştuğunu belirtmektedir. Ayrıca, 100.000 mikhele fidye ödemeyi taahhüt ettiğini yazmaktadır. Kralın bu fidyeyi toplayabilmesi için istişarelerde bulunulduktan sonra, Halep'in kuşatılması önerilmiştir. Böylelikle, şehirdeki esirlerin geri verilmesi ve fidyenin ödenmesi için gerekli tutarın sağlanacağı düşünülmüştür. Ancak, kuvvetler şehir kuşatılmasına rağmen başarılı olamamış ve Antakya'ya geri çekilmiştir. İki yıl sonra ise Kral, Kudüs'e gitmiştir⁷⁸. Rehinelerin durumunda ise bir değişiklik olmamıştır⁷⁹.

Kral II. Baudouin'in serbest kalma süreci ile ilgili en ayrıntılı bilgiler İbnü'l-Adîm'de yer almaktadır. Haziran 1124'ün ortalarında, esir durumda olan Kral II. Baudouin ile Timurtaş arasında, Azaz, Esarib, el-Cezr, Kefetâb ve Zerdana bölgelerinin Timurtaş'a teslimi ve 20 bin altın peşin olmak üzere toplamda 80 bin altın fidye karşılığında serbest bırakılması konusunda bir anlaşma sağlanmıştır. Ayrıca, Dübeyş b. Sadaka'nın halka karşı düzensiz tutumlarıyla ilgili olarak bir düzenlemeye gidilmiş ve bu konuda uzlaşmıştır. Kral II. Baudouin, bu şartlara bağlı kalacağına dair ant içmiştir. Anlaşma için arabuluculuk yapan kişi, Emir Ebu'l-Asâkir Sultan b. Munkiz'dir. Anlaşma uyarınca, Kral II. Baudouin'in çocukları ve kız kardeşinin çocukları rehine olarak alınmış ve Halep'e gönderilmiştir. Kral II. Baudouin, zincirlerinden kurtulduktan sonra, Timurtaş'ın düzenlediği eğlenceye katılmış, yemek ve içki ikramı yapılmıştır. Timurtaş, krala hükümdarlık giysilerini giydirmiş, başına altın bir başlık yerleştirmiş ve esir olarak yakalandığı gün alınan atını da kendisine vermiştir. Kral, 19 Haziran 1124'te serbest kalmıştır⁸⁰.

Kral özgürlüğüne kavuştuktan sonra patrik ile görüşmüş ve anlaşmayı bozmuştur. Hatta kral serbest kalmasının ertesinde müttefik kuvvetlerini oluşturup 8 Ekim 1124'te Halep'e saldırmıştır⁸¹. Haçlıların Halep kuşatmasını bertaraf eden halk, bu konuda yardım için Aksungur el-Porsuki'ye başvurmuştu. Aksungur, Mart 1125'te Halep'ten ayrılıp 15 Mart'ta Şeyzer'e vardı. Burada, Munkizi ailesine ait Haçlı çocuklarını 80 bin altına sattı. Bir süre sonra, 22 Mayıs'ta Azaz'da Haçlılarla karşı

⁷² Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, 2:53.

⁷³ Anonim Süryani Kroniği, 46-47

⁷⁴ Süryanî Mihail, *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi*, 74.

⁷⁵ Gregory Abûl-Farac, *Abûl-Farac Tarihi*, 2:358.

⁷⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi*, 278-279.

⁷⁷ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 249.

⁷⁸ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 251-252.

⁷⁹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 251.

⁸⁰ Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 168-169; Rehinelerden kralın 4 yaşındaki kızı Joveta, Joscelin'in 11 yaşındaki oğlu II. Joscelin ve diğer ileri gelenlerinin çocuklarının oluşturduğu on iki kişi idi. Bu grup 20 bin ön ödeme olan fidyeyi beraberinde getirince 30 Ağustos 1124 tarihinde kral tamamen serbest kalıp Antakya'ya gitti. Bkz.: Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, 2:55; Joveta'nın rehinlikten döndükten sonra rehinlik döneminde tecavüze uğradığı bundan dolayı hiçbir baronun onla evlenmemesinden ötürü manastırda rahibe olduğu bilgisi mevcuttur. Bkz.: Ernoul, *Ernaul Kroniği Haçlı Seferleri Tarihi (Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi)*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 22.

⁸¹ Detaylı bilgi için bkz.: Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 170-172.

karşıya gelen Aksungur, ağır bir yenilgi aldı ve geri çekilip Halep'e döndü⁸². Urfalı Mateos, Azaz yenilgisinin ardından Aksungur'un, Kral II. Baudouin'in kızı ile Joscelin'in oğlunu Caber Kalesi'ne nakledip ardından Musul'a gittiğini yazmaktadır⁸³. Willermus, Kral II. Baudouin'in kızının, zaferden elde ettiği gelir ve arkadaşlarının topladığı yardımlarla rehin olarak verilen kızın fidyesini ödeyip serbest bırakıldığını, ardından Antakya'dan ayrılıp Kudüs'e gittiğinden bahsetmektedir⁸⁴. Fulcherius da aynı bilgileri vermektedir⁸⁵. Azîmî, Timurtaş'ın Munkizioğulları'nın aracılığıyla Kral II. Baudouin'i serbest bıraktığını belirtmektedir⁸⁶.

Sonuç

II. Baudouin, ilk esaret sürecinde, Kudüs Krallığı'nın hakimiyet sahasını genişletmek amacıyla giriştiği Harran mücadelesinde esir düştü ve bu süreçte kendi dindaşları tarafından yalnız bırakıldı. I. Haçlı Seferi'nin başarılı olmasında Müslümanlar arasındaki iç çatışmaların etkisi büyük olsa da tam bir birlik sağlanamamıştı. II. Baudouin'in ilk serbest bırakılma süreci de bu duruma bağlıydı; onu esaret altında tutan Emir Çavlı, Sultan Muhammed Tapar'ın müdahalesinden çekindiği için II. Baudouin'den fidye almanın yanı sıra askeri destek de talep etmişti. Fidyesi ödendikten sonra serbest bırakılan II. Baudouin, siyaset sahnesine dönerek Kudüs Krallığı'nın yönetimini üstlendi.

Kudüs Krallığı dönemiyle birlikte ikinci esaret sürecine baktığımızda, Yakın Doğu'da onun kadar aktif bir Haçlı lideri kalmamıştı ve bölgedeki Haçlı liderliği büyük ölçüde II. Baudouin'in varlığına dayanıyordu. Bu dönemde Müslümanlar aralarındaki birlik ve beraberliği yeniden kurarak Haçlılara karşı başarılı bir mücadele yürütmeye ve bölgedeki hakimiyeti yeniden sağlamaya başlamışlardı; II. Baudouin'in ikinci esareti bu durumun etkilerini açıkça göstermektedir. Onun esaret hayatında neler yaşadığı tam olarak bilinmese de fidye karşılığında özgürlüğüne kavuşması, onun dönemin siyasi dengelerindeki önemini vurgulamaktadır.

İkinci esaret sürecinde Belek'in ölümünün ardından yönetimi devralan Timurtaş, II. Baudouin'den hem fidye talep etmiş hem de stratejik öneme sahip bazı şehirleri ele geçirmiştir. Kendisini güvence altına almak isteyen Timurtaş, ayrıca rehine olarak II. Baudouin'i serbest bırakmış ve böylece bölgedeki nüfuzunu artırmayı hedeflemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Altan, Ebru. *Antakya Haçlı Prinkepliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*. Ankara: TTK. Basımevi 2022.

Anonim *Süryani Kroniği*. Çeviren İhan Aslan. İstanbul: Post Yayıncılık, 2019.

Azîmî. *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538 – 1038/39 – 1143-1144)*. Çeviren Ali Sevim. Ankara: TTK. Basımevi, 2006.

Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*. C. 1. Ankara: TTK. Basımevi, 2013.

Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*. C.2. Ankara: TTK. Basımevi, 1994.

Deniz, Rahime. "Antakya Haçlı Prensligi Tarihi (1119-1161)". Doktora Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, 2020.

Edgington, Susan B. *Albert of Aachen: Historia Ierosolimitana - History of the Journey to Jerusalem*. Oxford: Clarendon Press, 2019.

Ernoul. *Ernaul Kroniği Haçlı Seferleri Tarihi (Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi)*. Çeviren Ahmet Deniz Altunbaş, İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.

Fulcherius Carnotensis. *"Kutsal Toprakları Kurtarmak" Kudüs Seferi*. Çeviren İlcan Bihter Barlas, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Gölgesiz Karaca, Sevtap. *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasî Tarihi (1099-1187)*. Ankara: TTK. Basımevi, 2020.

Gregory Abû'l-Farac. *Abû'l-Farac Tarihi*. Çeviren Ömer Rıza Doğrul. C.2. Ankara: TTK. Basımevi, 1999.

İbn Kalânîsî. *Şam Tarihinde Zeyl (I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi)*. Çeviren Onur Özatağ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

⁸² Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 177.

⁸³ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi*, 284.

⁸⁴ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 254-255.

⁸⁵ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 257.

⁸⁶ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 58.

- İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't-Tarih*. Çeviren Abdülkerim Özeydin vd. C. 8-9. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008.
- Kemâlüddin İbnü'l-Adîm. *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H.447-521: 1055-1127)*. Çeviren Ali Sevim. Ankara: TTK. Basımevi, 2014.
- Özeydin, Abdülkerim. *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*. Ankara: TTK. Basımevi, 1990.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Çeviren Fikret İşıltan. C.2. Ankara: TTK. Basımevi, 2019.
- Sevim, Ali. *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara: TTK. Basımevi, 2000.
- Süryanî Mihail. *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi İkinci Kısım (1042-1195)*. Ankara: TTK. Basılmamış Nüsha, 1944.
- Tokuş, Ömer. "Ukayliler'in Siyasî Tarihi". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Çeviren Hrant D. Andresyan. Notlandırılan Edouard Dulaurer ve M. Halil Yinanç. Ankara: TTK. Basımevi, 2019.
- Usame ibn Munkız. *Kitâbu'l-İ'tibâr (İbretler Kitabı)*. Çeviren Yusuf Ziya Cömert, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- Willermus Tyrensis. *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)*. Çeviren Ergin Ayan. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.